भास-महाकवि-विरचितं

स्वप्नवासवदत्तम्

A PLAY IN SIX ACTS

VIDYĀRATNA
PANDIT S. RANGACHAR, M.A.

Samskrita Sahitya Sadana
2, DEVAPARTHIVA ROAD, CHAMARAJAPURAM
MYSORE—4

Rs. 6-00

भासमहाकवि-विरचितं

स्वप्नवासवदत्तम्

With Introduction, Translation, Notes, &c.,

by

VIDYĀRATNA S. RANGACHAR, M.A.

Samskrita Sahitya Sadana
2, DEVAPARTHIVA ROAD, CHAMARAJAPURAM
MYSORE—4

*

FIRST EDITION 1943
REVISED AND ENLARGED SECOND EDITION 1966

**

PRINTED BY
SAMSKRITA SAHITYA SADANA
2, DEVAPARTHIVA ROAD, CHAMARAJAPURAM, MYSORE-4

CONTENTS

INTRODUCTION

A. BHASA: HIS DATE, LIFE AND WORKS

1. THE BHĀSA PROBLEM

Bhāsa was known by reputation through several references[1] to him by merited writers such as Kālidāsa[2] and Bāṇa,[3] until 1912, when[4] the late Pandit Ganapati Sastri of Trivandrum published the following thirteen[5] Sanskrit plays—

a) Three plays based on the Brihatkatha:

1. Pratijñā Yaugandharāyaṇa
2. Svapnavāsavadatta 3. Avimāraka

b) Two plays based on the Ramayana:

4. Pratimā 5. Abhiṣeka

---

1. Twenty five different references to Bhāsa and his works are collected together in Appendix C to Devadhar's edition of the plays entitled 'Bhāsa-nātaka-cakram.'

2. 'प्रथितयशसां भाससौमिल्लकविपुत्रादीनां प्रबन्धान्...'—मा॰ मित्रम्॰

3. सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः ।
सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ —Harṣacarita.

4. The Pandit states in his 'Bhāsa's plays—A critical Study,' that he came across a palm leaf manuscript of ten *Rūpakas* in 1909 and that in a subsequent tour he secured Mss. of the other three plays Nos. 4, 5 & 8 above. All the plays were first published in the Trivandrum Sanskrit Series.

5. A play called *Yajñaphalam* dealing with the story of the Bālakāṇḍa of the Rāmāyaṇa was published in 1941 and attributed to Bhāsa by its editor Rājavaidya Jivarama Kalidasa Sastri of Gondal.

c) Six plays based on the Mahabharata:

6. Madhyama-vyāyoga 7. Pañcarātra
8. Dūta-vākya 9. Dūta-ghatotkaca
10. Karṇa-bhāra 11. Urubhaṅga

d) One play based on the story of Krishna:

12. Bālacarita

e) One play based on folk-lore:

13. Cārudatta (a fragment)

None of these plays bore the name of the author. Hence the learned editor, adducing some arguments, put forth his view that—

(1) All the thirteen plays formed the work of one and the same writer.

(2) *That* writer was the great Bhāsa owned by Bāṇa and Kālidāsa as their worthy predecessor.

(1) All the Thirteen Plays by a Single Author—

A close examination of these plays reveal that there are several common features among them—

1. All the plays begin with the stage direction 'नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः'. After this, a benedictory verse is found, with which the SŪTRADHĀRA commences the prologue of the play. But the classical plays open with the benedictory verse, after which the SŪTRADHĀRA is introduced with the direction ततः प्रविशति सूत्रधारः. Another strange feature of the opening stage-direction in all these Trivandrum plays is the repetition of the same idea in अन्ते and ततः.

2. The customary practice of mentioning the names of the author of the play, his patron, etc. in the prologue is totally absent in these plays.

3. Prologues, usually called प्रस्तावना, are termed स्थापना here.[6]

4. The BHARATAVĀKYA is the same[7] in most of these plays.

5. The style and language of all these plays are strikingly similar.

6. In many of these plays the device of 'Unintentional dramatic replies' (पताकास्थान) and the figure of speech मुद्रा[8] (*Paranomasia*) for the opening verse, are used.

7. The same names of minor characters, the same type of grammatical irregularities, the same

---

6. Karṇabhāra is an exception, where it is called प्रस्तावना. The Pratijñā has a variant *Āmukham* for Sthāpanā and there is no such expression at all in tne case of Bālacaritam; see Critical study, Page 10 and Paranjpe's note on Sthāpanā in his edition of Madyamavyāyoga.

7. इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाम् । महीमेकातपत्राङ्कां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ is the भरतवाक्य in Svapna., Bāla. and Dūtavākya. and भवन्त्वरजसो गावः परचक्रं प्रशाम्यतु । इमामपि महीं कृत्स्नां राजसिंहः प्रशास्तु नः' in Pratijñā, Avimāraka, Abhiṣeka and Pañca. *l* 2. Only the seven plays mentioned above have 'राजसिंहः प्रशास्तु नः' in their Bharatavākya. The Pratimā and the Karṇa. have merely 'राजा भूमिं प्रशास्तु नः' In all these plays, we have the word *Bharatavākyam* before the valedictory verse excepting in the case of Pañca. There is no such verse in the Cāru. and Dūtaghatotkaca, while in the MV., the last verse simply refers to *Upendra*, and in the Ūrubhaṅga there is a split verse at its end.

8. See Pañca, Pratijñā, Svapna and Pratimā.

ideas, sentences and expressions[9] repeat themselves in these plays.

8. Bharata's rules of dramaturgy are not observed in these plays, in as much as deaths, duels and battels are shown and water is actually brought on the stage.

9. Stage directions are many a time wanting and to be supplied by the readers.[10] The directions given are very brief and indicate rapid action, as in '*Exit* and *re-enter*.'

10 The names of the plays are to be found only at the end (in the colophon).

These striking similarities in the thirteen plays naturally declare their common authorship.[11]

(2) Bhasa is the author of all these plays—

A careful study of these plays further reveal that—

(a) The grammatical and dramaturgical rules of Pāṇinī and Bharata are not applicable to these

---

9. See 'Devadhar's Plays ascribed to Bhāsa, their Authenticity & Merits', where he has noted several such repetitions.

10. Cf., for instance, in the Pratijñā II[51], the direction *Praṇipatya* is necessary at the beginning of the speech of the Kāñcukīya as the king says later II[56] उत्तिष्ठोत्तिष्ठ etc. In the Pañca. Act I, several persons are introduced to the king. The stage direction relating to their appearance on the stage is not found.

11. Prof. De appears to doubt even this. See his article 'The Dramas ascribed to Bhāsa' in I.H.Q. XVII pp 415 ff. R. V. Jagirdar maintains a similar view. See his 'Drama in Sanskrit Literature,' pp. 74 f.

plays, which fact shows that they must have been composed before those rules were framed.

(b) The frequent use of the expletives च, तु, हि etc. in the slokas, the large number of the Anuṣtubh metre, the simplicity of diction (many a time inadequate to bring out the ideas intended), and the absence of the classical figures of speech take them near the epic style of the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata.

(c) Many of the ideas contained in these plays are to be seen in the works of [12]Kālidāsa, [13]A'svaghoṣa, [14]S'ūdraka, [15]Vis'ākhadatta, and many others who owe their indebtedness to the author of them.

These and similar facts make the readers believe that the author of these plays must be anterior to Pāṇini, Bharata, Kālidāsa, S'ūdraka and such others. But who could he be?

Among these thirteen plays, there is one by name SVAPNAVĀSAVADATTA which is ascribed to Bhāsa by Rāja'sekhara in this stanza of his—

> भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुम् ।
> स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥ —सूक्तिमुक्तावली

---

12. See Ganapati Sastri, Op. cit. and his Introduction to Svapna. and Pratimā.

13. Pratijñā I 18 has been transformed by As'vaghoṣa in the following s'loka of his Buddhacarita, XII 60.

> काष्ठं हि मथ्नन् लभते हुताशं भूमिं खनन् विन्दति चापि तोयम् ।
> निर्बन्धिनः किञ्चन नास्त्यसाध्यं न्यायेन युक्तं च कृतं च सर्वम् ॥

14. See Pusalkar Op. cit., pp. 155 ff.

15. *Mudrārākṣasa* is probably the outcome of Vis'ākhadatta's study of Bhāsa's Pratijñā.

This coupling of one of the plays with the name of Bhāsa establishes that all the other works too (claiming the same authorship) must be by Bhāsa, who alone has to his credit a Nātaka-cakra.

Bāna observes in his HARṢACARITA

सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः ।
सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥

"Bhāsa gained as much fame, by his plays begun by the stage directors, contianing many and varying characters, and stirring dramatic episodes, as by (the erection of) temples constructed by architects, with several stories and banners." The Trivandram plays have all the above features and hence they must be by Bhāsa. This Bhāsa must be the same as the one owned by Kālidāsa as his predecessor and spoken of as a *muni*[16] by Jonarāja.

These two views of the Pandit were discussed in learned journals by scholars,[17] both Indian and foreign. The result was that almost all concurred with the Pandit regarding the common authorship of these plays. As regards the other question, there came up three[18] different views; viz.—

---

16. 'सोऽग्निरपि भासमुनेः काव्यं विष्णुधर्मान्मुखात्त्यक्तवान् नादहदित्यर्थः', while commenting on the following verse of Jayānka (12th cent. A.D.) in his Pṛthvīrājavijaya—

सत्काव्यसंहारविधौ खलानां दीप्तानि वह्नेरपि मानसानि ।
भासस्य काव्यं खलु विष्णुधर्मान् (?) सोऽप्याननात्पारतवन्मुमोच ॥

17. For a bibilographical note of publications on Bhāsa, see Appendix I to A.D. Pusalkara's 'Bhāsa—A Study'.

18. Scholars such as Prof. Keith, Thomas and Paranjpe supported the Pandit's view; Prof. Kane, Dr. Barnett,

1. All the thirteen plays are the works of Bhāsa.

2. None of the 13 plays can be ascribed to Bhāsa.

3. The material available to prove the authorship of the plays are inadequate and hence the evidences adduced so far are not at all conclusive.

Scholars who opposed the Pandit's view pointed out that—

a) The features of Bhāsa's plays mentioned in Bāṇa's verse are found also in many[19] other South Indian plays, and hence cannot be a conclusive proof.

b) None of the plays can be Bhāsa's; for, the SVAPNAVĀSAVADATTA of this group does not contain the following stanza quoted from Bhāsa's play of the same name, by Rāmachandra in his Nātya-darpaṇa— [20] पादाक्रान्तानि पुष्पाणि सोष्म चेदं शिलातलम् ।
नूनं काचिदिहासीना मां दृष्ट्वा सहसा गता ॥

Rama Pisharodi and Krishna Pisharodi opposed it; some others like Dr. Sukhtanknr and Prof. Winternitz opined that the evidences adduced by either group were not conclusive.

19. See S'aktibhadra's Ās'caryacūdāmaṇi, Nīlakaṇtha's Kalyāṇa Saugandhikā, Kulas'ekhara-varma's Tapatī Svayamvara and also the anonymous play Vīṇāvāsavadatta (a fragment in 3 Acts) published by Prof. Kuppuswami Sastri in the Journal of Oriental Research, Madras, 1931.

20. This stanza was later inserted by Pt. Ganapati Sastri into a relevant section of the 4th Act of Svapna. bringing out a 2nd edition of the play. It must be noted here that another stanza beginning with चिरप्रसुप्तः कामोऽयं etc. cited in the Bhāvaprakās'ikā as from the Svapnavāsavadatta is found in the present play (Act VI).

These diverse views of the two sections of scholars naturally led to the third view mentioned above, of a few cautious scholars.

Arguments and counter arguments defending their own stand and refuting their opponents' were put forth by the two diverse groups in a series of articles for a long time. This only made the problem of the authorship more and more complicated.

Thus, to this day, this question of Bhāsa's authorship has not been answered conclusively and hence it has remained an unsolved problem.

2. DATE OF BHĀSA

Bhāsa must be earlier than both Kālidāsa and Bāṇa who refer to him by name as observed already, and later than Vālmiki upon whose Rāmāyaṇa he has drawn for the theme of his two dramas, viz., Pratimā and Abhisheka. But Kālidāsa's date is still indefinite. If Dr. Peterson holds that "Kālidāsa stands near the beginning of the Christian Era, if indeed, he does not overtop it," Dr. Kern places him in the latter half of the 6th cent. A.D. Bāna's date however, is almost definitely known to be the closing part of the 6th and the beginning of the 7th cent. A.D. So, at any rate, Bhāsa's date cannot be later than the 6th cent. A.D. As regards the date of Vālmiki too, scholars differ. Prof. Keith[21] is inclined to think that Vālmiki lived earlier than the 4th cent. B.C. and that those who improved on him were during the

21. See his History of Sanskrit Literature.

period 400–200 B.C., while Prof. Jacobi assigns him to a date earlier than the 5th cent. B.C.

These two limits of Bhāsa's date are almost universally accepted, but there has been much diversity in the opinion of scholars regarding the exact date of Bhāsa. Some feel that he should be closer to Kālidāsa, while others feel that he is closer to Vālmīki. The learned editor of Trivandrum has pointed out that Bhāsa must be definitely before Pāṇinī and Bharata, as their rules of grammar and dramaturgy are not at all applicable to his plays. Again Pāṇini's date is not known definitely. Keith places him in the 4th cent. B.C. Accepting this date of Pāṇinī, if Bhāsa is prior to him, Bhāsa will have to be assigned to the 5th cent. B.C. at the latest.[22]

But it may not be right to argue that Bhāsa is anterior to Pāṇini or Bharata, just because their rules of grammar and dramaturgy do not hold

---

22. **Date of Bhasa according to different scholars—**

Ganapati Sastri, Haraprasada Sastri and Pusalkar	6th cent. B.C.
Jagirdar, Kulakarni	3rd cent. B.C.
Jayaswal, Chaudhury, Dhruva	2nd-1st cent. B.C.
Konow, Sarup, Weller	2nd cent. A.D.
Keith, Jolly, Jacobi, Banerji Sastri and Bhandarkar	3rd cent. A.D.
Lisney and Winternitz	4th cent. A.D.
Shankar	5th-6th cent. A.D.
Devadhar, Barnett, Hirananda Sastri, Nerurkar and Pisharoti	7th cent. A.D.
Kane	9th cent. A.D.
Ramavatara Sarma	10th cent. A.D.
Rangacharya Reddy	11th cent. A.D.

Note :-- Prof. Macdonell has not expressed his view regarding Bhasa's date.

good[23] in the case of Bhāsa's works. Has not Pāṇini taken into account all the words in the forms they were known to have been used before him? If Bhāsa were anterior to him, how could the forms so frequently used by him be overlooked by Pāṇinī? The same argument holds good in the case of Bharata also. Hence, it would be safer to hold that Bhāsa must have been a contemporary of Pāṇinī or Bharata and lived in a country far away from where those two lived.

3. WAS BHĀSA A SOUTH INDIAN?

A few enthusiastic South Indian Scholars[24] have tried to show that Bhāsa was a South Indian and claim him for Kerala in particular. Their contention is that—

(1) All the thirteen plays were found in Kerala.

(2) Sitā is not with Rāma when he is to be consecrated (in the Pratimā), while the practice in all places except Kerala is to have the couple together on such an occasion.

(3) The terms सम्बन्ध (in Pratijñā), विचार (in Avi.) and आम् are used in the Malayālam sense.

(4) The maternal uncle is much honoured. Avimāraka bows twice to his maternal uncle, which speaks of the Marumakkathayam practice.

and hence Bhāsa must be from Kerala.

---

23. This is presuming that Bhāsa would not have deviated from such rules, if he were aware of them.

24. See Pusalkar Op. cit. pp. 52 ff. and A.D. Pisharoti's "Bhāsa's Works: A Criticism."

But these arguments are not quite convincing. The mere fact that some manuscripts were discovered for the first time in a certain place cannot establish that their anonymous author was a native of that place. Sitā's absence from the consecration scene (and even her ignorance of her husband's consecration) is to be explained as a dramatic contrivance. As regards the terms संबन्ध, विचार etc., there is no reason why we should not believe that these Samskṛt words had once the meaning in which they are used in these plays. The special honour to the meternal uncle is only what is prescribed by the Dharmas'āstras.[25]

Thus, none of the arguments advanced to prove that Bhāsa was a South Indian stands. On the other hand all the characters of his plays, names of cities, rivers, mountains etc. are northern, which may go to show that he was a North Indian. The discovery in Northern India of Yajñaphalam[26], which also is being ascribed to Bhāsa, may add weight to this view.

4. LIFE OF BHĀSA

Precious little is known about Bhāsa's life. All that can be said about him is that he is a very ancient writer, even a *Muni* of the class of Vyāsa or Vālmīki. He has strong predilections for the Viṣṇuite cult. He loves Brahmanical rites and customs and often refers to the prominence of the Brahmins. His regard for the Brahmins and their

---

25. See Manu II 130; Bodhāyana I 3, 45; Āpastamba I 14–11; Vasiṣṭha XI 2, XIII 41; Gautama V 27.

26. See note 5 *supra*.

piety is very great. In the Bālacarita, Kaṁsa says calmly—'I take even an untrue word of a Brāhmaṇa to be a true one.' The home was the place of women according to Bhāsa.

Bhāsa is a vehement advocate of Dharma. He believes in the principle 'धर्मो रक्षति रक्षितः' That is why he makes Yaugandharāyaṇa in the Pratijñā exclaim —'भूमिर्भर्तारमापन्नं रक्षिता परिरक्षति'. In the Pañcarātram, Duryodhana points out that it is false to say that Heaven is to be gained only by the dead and asserts that 'Heaven is not invisible, but is here and yields its manifold fruits. If truth were to stand even in respect of solicited alms, all men shall stand.'

Bhāsa stresses on gifts and sacrifices. In the Pañcarātram, Duryodhaha is represented as performing a great sacrifice and making profuse gifts, the final gift being that of half his kingdom to his own teacher Droṇa. Karṇa observes that the great kings such as Ikṣvāku, S'aryāti, Yayāti and Rāma though dead, still live through sacrifices. The following statement of Karṇa in the Karṇabhāram is an ever memorable one—

शिक्षा क्षयं गच्छति कालपर्ययात्
सुबद्धमूला निपतन्ति पादपाः ।
जलं जलस्थानगतं च शुष्यति
हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति ॥ २२ ॥

Bhāsa often feels that Fate baffles all human efforts. 'जाग्रतोऽपि बलवत्तरः कृतान्तः' 'चक्रारपङ्क्तिरिव गच्छति भाग्यपङ्क्तिः' 'कः कं शक्तो रक्षितुं मृत्युकाले'—(Svapna vi 10) are a few of his statements which can be noted in

this connection. All the same he is not a fatalist. He has vehemently expressed his conviction that proper efforts are bound to fructify, in the following statement of Yaugandharāyaṇa—(Pratijñā i[171])

काष्ठादग्निर्जायते मथ्यमानाद्
भूमिस्तोयं खन्यमाना ददाति ।
सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणां
मार्गारब्धाः सर्वयत्नाः फलन्ति ॥

5. WORKS OF BHĀSA

Mention has already been made of the thirteen plays ascribed to Bhāsa. Another play called Yajñaphalam[27] dealing with the story of the Bālakāṇḍa of the Rāmāyaṇa has been recently published and attributed to Bhāsa. There seems to be however, a belief that Bhāsa wrote as many as twenty three dramas[28] among which [29]Mukutatāḍitaka and [29]Udāttarāghava had a place.

About 13 stray verses[30] are attributed to Bhāsa. Of them, *five* are found in the S'ārṅgadharapaddhati, *four* in the Subhāṣitāvalī, *three* in the Saduktikarṇāmṛta and *one* in the Sūktimuktāvali.

27. See note 5.

28. See R.V. Krishnamachariar's Bhūmikā (P. XXXIII) to Priyadars'ikā (V.V. Press, Srirangam).

29. But Mukuṭatāḍitaka and Udāttarāghava are being attributed to Bāṇa and Mayūra respectively.

30. *One* of these verses occurs in the *Mattavilāsa* and *four* are attributed to other authors by other anthologists. This proves the notoriously unreliable character of anthological attributions. See F. W. Thomas J.R.A.S. 1927 p. 883 f.

None of these verses is found in any of the Bhāsa plays discovered so far. This cannot be a disproof of Bhāsa's authorship of those plays, for, we may yet hope to discover more works of Bhāsa where these verses may be found.

6. STYLE OF BHĀSA

Bhāsa always employs a simple, elegant and, at the same time, a direct and forceful style for everything that he writes. His verses, as well as his prose, are easy to understand in as much as the words employed are very simple. He is very brief in his expression which is sometimes inadequate to bring out clearly the idea contained therein. He scrupulously avoids the use of long compounds.[31] The speeches of his characters are generally short but pointed and hence very effective. He is fond of repeating the same expressions, phrases, sentences and even s'lokas in the course of almost all his works. He sometimes puns[32] on words. He employs only simple figures of speech. His plays abound in beautiful Subhāṣitas and pithy proverbial statements. He effectively employs the पताकास्थान device. (i.e., unintentional dramatic replies), in specially selected episodes. His descriptions, although long sometimes, are splendid and picturesque.

Bhāsa expresses things directly and in a simple and lucid language. He does not generally indulge in artificiality and rhetorical conceits.[31] There is

31. Ūrubhaṅgam is an exception.
32. See Svapnavāsavadatta ii[7] & ii[10].

something remarkably charming in every statement of his. His humour is subtle and original in appreciation of which, Jayadeva called him the 'gentle smile of the goddess of poetry.'[33]

7. GENERAL

In every one of his thirteen plays, Bhāsa displays his originality. Although he draws the subject matter in very broad outlines from popular sources, he invariably presents it in his own way, changing it completely in many cases for the better. For instance, in his PANCARĀTRAM, he makes Duryodhana give away half of the kingdom to Droṇa as GURUDAKṢIṆĀ, which is of course handed over by Droṇa to Yudhiṣthira. Thus, the great Mahābhārata war is altogether avoided. *The Statue House Scene* in the Pratimā, and *the Dream Scene* in the Svapna are two of the many beautiful creations of Bhāsa.

A remarkable feature of these plays is that they are all actable without making any additions or omissions. Some scholars even maintain that the now published versions of the plays are only stage-adaptations of the more elaborate originals of Bhāsa. There is a predominance of male characters in these plays, while it is not so in the classical

---

33. यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरः
भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः ।
हर्षो हर्षः हृदयवसतिः पञ्चबाणः स बाणः
केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥
—Prasannarāghava I

ones. Most of these exhibit a martial spirit. The dialogues are crisp, to the point, and in an easy, flowing style. In every play, 'dramatic suspense' is so well maintained that, as the plays progress, the audience get more and more absorbed in them.

8. BHĀSA AND KĀLIDĀSA

Bhāsa no doubt has many excellences, but occupies a lower place than Kālidāsa at any rate. The very fact that Bhāsa was superceded by Kālidāsa and that generations of Indian scholars almost forgot Bhāsa is a proof that he is not the best of Indian poets. The difference between them lies in the very conception of dramatic literature. To Kālidāsa or Bhavabhūti *Rasa* is everything. However much Sanskrit dramas may differ in other respects, this unity of Rasa is common to them all. In Bhāsa on the other hand, to speak comparatively, it is lacking. In other words, we may say that, while in Bhāsa's dramas emotions are just evoked, in the later dramas emotions are evoked and idealised. In the former, we have the emotional state (BHĀVA) as an object of our contemplation, while in the latter we have those emotional states leading us on to the inner experience of detached joy *(rasa)*. In fact, Bhāsa has greater claims to be compared with dramatists, like Shakespeare, who excel in sketching character or constructing plots, more than maintaining the unity of rasa. Kālidāsa's ideal is later and must have taken sometime to develop. If we make due allowance for growth, we cannot but assign to Bhāsa a date long anterior to Kālidāsa.

9. AIM OF THE SANSKRIT DRAMA

It is natural that, as students of English, we compare Shakespeare to our dramatists: but in all such comparisons it is necessary to guard ourselves against a possible mistake. We often assume that literary standards are of absolute value. It is wrong. Every nation develops its own ideal of art and it would be quite unreasonable to judge one author by standards which he did not recognise and perhaps deliberately set aside. We must admit that there is scope for diversity of ideals especially in a subject like art. If so, what is the ideal of a Sanskrit drama? The answer to this question is contained in the word *Rasa*. Rasa generally denotes an emotional state. It also means an inner attitude of detached joy. It is only to the latter that the term Rasa is strictly applicable. In the other sense, the word to be used is Bhāva, i.e., an emotional state not regarded as experienced by us but merely as an object of our contemplation. This double significance in the word Rasa tells us what the theme as well as the aim of the Sanskrit poet is. The theme is emotion and the aim is so to represent it as to arouse in us spectators the kind of detached joy to which reference has been made above. This Rasa is peculiar in that it is invariably of the nature of joy, no matter whether that emotion treats of something happy or tragic. The evoking of this joyful experince is the first and foremost task of the Sanskrit dramatist and the whole technique of his art is subordinated to it. But the aim of the English Drama is to work in the forefront the character drawing. Here we see the difference between Shakespeare and the Indian dramatist.

THE SVAPNAVĀSAVADATTAM

1. THE PLOT

[*Introductory*—Vatsarāja, after his marriage with Vāsavadattā, grows negligent towards his kingly duties, when Āruṇi, a powerful forest chieftain, usurps a large portion of the Vatsa kingdom including its capital, Kaus'āmbī. The ministers find it impossible to recover the lost kingdom without the help of Dars'aka, the king of Magadha, who would not ordinarily give them any help. So they think of marrying his sister Padmāvatī to Vatsarāja, when Dars'aka would voluntarily take personal interest in his affairs. But neither Dars'aka nor Vatsarāja would agree to such a marriage, as Vatsarāja was already married to Vāsavadattā whom he loved heart and soul. So the ministers decide to bring about this second marriage of Vatsarāja by staging the death of Vāsavadattā and Yaugandharāyaṇa, the Prime minister, in a fire accident in the royal pavilion at Lāvāṇaka, when the king is out on hunting. Vāsavadattā, who is prepared to do anything for the good of her husband, is made to consent to this mock burning of herself and to remain incognito for some period. The plan is carried out and Yaugandharāyaṇa puts on the disguise of an old Brahmin and departs to Rājagṛha, the capital of Magadha, with Vāsavadattā who is given the guise of a lady of Avantī and is asked to pretend as his sister.]

ACT I *Scene*—A HERMITAGE NEAR RĀJAGṚHA

Princess Padmāvatī has come to meet the queen mother in the hermitage, when Yaugandharāyaṇa and Vāsavadattā pass that way and hear the proclamation of the princess that she is eager to grant any favour sought by the dwellers of the hermitage. Yaugandharāyaṇa approaches her as a suppliant and desires that his sister may be kept under her

care for sometime until the return of her husband, who had been to a distant place. Padmāvatī accepts to be her guardian, despite the protests of her Chamberlain that it is a very heavy responsibility. A student from Lāvāṇaka then comes on the scene and relates all about the disastrous fire accident at Lāvāṇaka, which had immersed Vatsarāja in grief at the loss of his beloved wife Vāsavadattā and the faithful minister Yaugandharāyaṇa. In the evening, all disperse with the blessings of the queen mother.

(Interval—About a month)

ACT II *Scene*—THE PALACE GARDEN IN RĀJAGṚHA

Princess Padmāvatī plays ball with her maids and Vāsavadattā; and then, during a free conversation with them, reveals her disinclination to marry the son of Mahāsena, and shows her liking for Vatsarāja. Just then they hear that Vatsarāja has come there and that Padmāvatī is betrothed to him. They are further told that Vatsarāja had consented to the marriage on account of pressure from Darśaka and that the *Kautukamaṅgala* function had to come off that very day. All are happy, but Vāsavadattā is very much discomfitted. *(Interval—one day)*

ACT III *Scene*—PADMĀVATI'S PLEASURE GARDEN

While preparations for the marriage are in progress within the palace, Vāsavadattā remains alone and plunged in thought in the garden. A maid hurriedly goes to her and asks her to plait the wedding garland. Vrey soon another maid comes and hastens her for the garland. Vāsavadattā wreathes it and after handing it over to the maid, retires to her bed room to ease her grief on bed, if she would get sleep.

(Interval—About a week after the marriage)

ACT IV *Scene*—PADMĀVATĪ'S PLEASURE GARDEN

Padmāvatī, her maids and Vāsavadattā go to see the

S'ephālikā clusters. They talk about Vatsarāja and his love for Vāsavadattā. From another side, the king and the Vidūṣaka come into the same garden. Noticing this, the ladies hide themselves by a bower, for the sake of Vāsavadattā. The king and the Vidūṣaka try to enter the same bower as it is scorching heat outside, but a very resourceful maid shakes a creeper at the entrance and lets loose a swarm of bees which prevents their entry. So the two sit on a stone slab outside. The Vidūṣaka asks the king as to which of the two was dearer to him, Padmāvatī or Vāsavadattā. The king avoids answering, but, when the Vidūṣaka persists, says that, although Padmāvatī had won his regard, his heart yearned for Vāsavadattā. Being thus reminded of the past, the king bursts into tears. So the Vidūṣaka goes to bring water. All this is heard and seen also by the ladies within the bower. Finding the opportunity suitable, Vāsavadattā and the maids leave the place unnoticed and Padmāvatī goes near her husband. The Vidūṣaka arrives with water and tells her that the tears in the king's eyes were due to the Kās'a-pollen that had been wafted into his eyes by wind. The king also says the same out of fear that his newely wedded wife may feel pained to hear the real thing. The Vidūṣaka points out that it is already afternoon and that he must go to be with the king of Magadha; and all the three leave the garden. *(Interval—A few months)*

ACT V *Scene*—The Ocean Pavilion

Vatsarāja is told that Padmāvatī is unwell with headache and that her bed has been arranged in the Ocean Pavilion. So, with the Vidūṣaka, he goes there to see her, but finds no body on the bed. He sits there and his thoughts return to Vāsavadattā. In a few minutes, he falls asleep and the Vidūṣaka goes out to fetch his cloak. In the meantime, Vāsavadattā who is also informed of Padmāvatī's

illness goes to the same pavilion and seeing the king on the bed, mistakes him in the dim light for Padmāvatī and lies by his side. The king utters her name in sleep, and Vāsavadattā now realises her mistake. The king (half-sleepy) puts a few questions which she replies. He extends his hands seeking her forgiveness, when she, afraid of being recognised, departs after placing on the bed his hand which is hanging down from the couch. Her touch thrills him and, getting up, he bids her stop, and runs after her ; but his head strikes against the door, and, in the meantime, Vāsavadattā goes away. The Vidūṣaka returns, and hearing all this says that it must be just a dream. In a short while news of Rumaṇvān's arrival with a large army to defeat Āruṇi is brought and Vatsarāja moves out to meet his minister.

(Interval—A few months)

ACT VI *Scene*—KAUS'ĀMBĪ ; THE PALACE

The Vatsa kingdom is regained and Vatsarāja is reinstalled in Kaus'āmbī ; but his grief is renewed on his seeing the lute Ghoṣavatī. The king is seated with the Vidūṣaka conversing about his happy days with Vāsavadattā. The nurse of Vāsavadattā and a Chamberlain arrive from Ujjain to convey Mahāsena's felicitations to Vatsarāja on his regaining the kingdom. Seated with Padmāvatī, Vatsarāja receives them and is shown by them the portraits of his own and of Vāsavadattā, with which their marriage was celebrated in Ujjain after he had eloped with Vāsavadattā from there. Padmāvatī notices the similarity between Āvantikā and the portrait of Vāsavadattā and informs the king of it. Just then Āvantikā's brother is announced and he reclaims his sister. She is brought out and recognised as Vāsavadattā. Yaugandharāyaṇa discloses the whole plot. The king decides to go with all to Ujjain to share his joy with Vāsavadatta's parents.

2. SOURCE

The legend of Udayana is found in both Jaina and Bauddha literature besides the Kathāsaritsāgara, Bṛhatkathāmañjarī and Bṛhatkathā-s'lokasaṅgraha, the three versions of Guṇādhya's Bṛhatkathā. But, the Jain legends are not earlier than the 12th cent. A.D., while the Bauddha ones are of the 4th cent. A.D. Hence it is not likely that Bhāsa used any of them as the source of his dramas. The three versions of the Bṛhatkathā again, belong to a very late date in the Christian era. No doubt the original of these versions is held to have been composed in the Pais'ācī language in the 1st or 2nd cent. B.C., but to this day the date of the undiscovered work is not known definitely. Hence it is difficult to say whether Bhāsa drew upon Gaṇādhya's work for his plays or not. If Guṇādhya is really later than Bhāsa, it is to be concluded that Bhāsa knew the story himself, and that the later writers borrowed it from him. Even granting that Bhāsa borrowed the story from some source, we find quite a novel presentation of it in the form of our beautiful play wherein, barring the bare frame-work, every thing else is his own creation.

3. TITLE

A remarkable feature of the plays of Bhāsa is that all of them are ingeniously titled. Every one of the titles indicates either the most striking feature or the most impressive scene of the particular play. It is in the case of only two of his dramas, Avimāraka and Cārudatta, that Bhāsa names them in the most ordinary way, after the heroes thereof. In all other plays of his, the very names of them

rouse our curiosity to know their subject matter, which, although a popular and common-place one, is invariably presented in such a novel and original fashion, that any one would admire the skill of the dramatist. Thus, if the Pratijñā is after the peculiar 'vows' taken more than once by its hero Yaugandharāyaṇa, the Svapna (-Vāsavadatta) is after the most impressive dream scene of that play. The readers will unhesitatingly admit that the dream scene is the most interesting section of the play and that it would simply present itself before their mind's eye even after the entire play is read or seen. This dream scene is in fact Bhāsa's ingenious creation. Hence there can be no two opinions about the appropriateness of the title 'Svapna' to the play.

[The play is commonly called 'स्वप्नवासवदत्तम्', which name is only an elaboration of the suggestive title 'Svapna'].

4. RASA

The predominant sentiment in the play is VIPRALAMBHA-S'ṚṄGĀRA (love in separation) associated with pathos. Subordinated to this is ARTHA-S'ṚṄGĀRA (marriage for political expediency) revealed in the king's marrying Padmāvati with the object of securing the material help of her father to regain his lost kingdom. Such irony as is seen in Act III for instance, where Vāsavadattā is made to plait the wedding wreath for Padmāvatī, intensifies the VIPRALAMBHA.

5. GENERAL

Svapna-Vāsavadattam is the outcome of the most skilful handling of a story current in a very crude form in his days, by Bhāsa who depicts in it

love, pure love, in its most exalted and unadult rated form. In Dr. Sukhtankar's language—" studied unity of purpose runs through the dram binding the component parts closely together. T aim of the dramatist is to portray on the one har the completed self-abnegation of the noble quee who suffers martyrdom for the sake of her lo with cheerful resignation, and on the other har to deposit her husband as at heart true to his lov while unwillingly submitting to the exegencies the life of a king. The burden of the story is t triumph of steadfast, unfaltering, undying love f which no sacrifice is too great. The action is ke free from all trace of melo-dramatic surprise: t movement is smooth, measured and characteris by classic dignity." Svapnavāsavadattam without any doubt, the masterpiece of Bhāsa, being a glorious production of the poet's matu brain. This play forms of course the sequel to t Pratijñā-yaugandharāyaṇam; and it may even that Bhāsa started writing a Prakaraṇa in 10 Ac (Pratijñā 4 + Svapna 6), but concluded it in t middle in the form of the Pratijñā, probably bei not satisfied with the merits of his own productio and continuing it however, later on to produce h masterly creation, the Svapna-Vāsavadattam.

6. THE CHARACTERS

VATSARĀJA—Vatsarāja (also called Udayan is a very favourite hero of the Sanskrit dramati and writers. He is usually presented by them as a gallant young prince; but Bhāsa's portrayal different, it is superb. Bhāsa's Vatsarāja is mo than a gay and careless sort of man; he is a since

and faithful lover. Even when he marries a second wife, viz., Padmāvatī, he is not consciously poligomous. He is not a ladies' man. He is a brave fighter. He rushes unhesitatingly into the Ocean House, although he is told by the Vidūṣaka that there is a cobra. He feels and acts like a human being. His talks with the Vidūṣaka in the pleasure garden are so full of feeling. The tears that he sheds when he thinks of Vāsavadattā are real and not stage tears. His humour is appreciated even by Padmāvatī (in act IV) when she observes—'Even my lord has become another Vasantaka!'

While he remains a romantic lover of Vāsavadattā, he is a chivalrous and obliging husband of Padmāvatī. He himself observes that one held his heart and the other extorted only his intellectual appreciation. In the case of Padmāvatī, he takes care that no room is given for annoying her by revealing his love for his former wife. That is why he does not hesitate to utter a white lie that his tears were due to the pollen of the kās'a flowers being wafted into his eyes. His love for Vāsavadattā is very great, so great that it has become proverbial. Even the student from Lāvāṇaka says—"Blessed is that woman whom her husband regards thus. Though burnt, she is unburnt through the love of her husband." Vatsarāja's rolling on the ground in agony and suddenly calling out—'O Vāsavadattā, O Princess of Avanti, O dear, O my beloved pupi!' will haunt us and ring in our ears for a long time even after finishing the play; and we would say with him—"It is difficult to shake off deep-rooted love; with every memory (of it) the sorrow becomes fresh; the

mind gets free only when it has paid in full its debt of tears."

'Love' runs in Vatsarāja's blood. He loves and is considerate towards one and all inclusive of his subordinates. He never allows room for any offence to anybody. He compells Padmāvati to be with him while interviewing Vāsavadattā's nurse, lest others mistake him. When he is told that Rumaṇvān also knew the plot relating to the fire incident etc., he simply passes it off with a joke— 'How deep Rumaṇvān has been!' That is why he is liked and loved by one and all. His subordinates work heart and soul for his good. Vatsarāja is really a very good illustration of the proverb. 'The whole world loves a lover'. Even Padmāvatī, who had not even seen or heard of him before, takes to love him so much that she decides to marry him alone and no one else, merely on being told that he is a tender-hearted lover.

Vatsarāja is a lover also of nature. Padmāvati, his newly wedded wife, does not allow her attendents to pluck any flower in her garden, because she is eager that her husband should behold the beauty of the garden with its creepers laden with full-blown flowers.

He is a master psychologist. His analysis of the nature of Padmāvatī and Vāsavadattā reveals his capacity to study the innermost nature of persons. His observation that it is easy to find virtues in men, but not to find men who recognise those virtues, will remain true for all ages. His capacity to arrive at correct conclusions and inferences can be seen when he says to the Vidūṣaka that

Padmāvatī had just left the stone slab (in the pleasure garden scene of Act IV and that she had not yet come to the Ocean Pavilion (in Act V).

He is a great patron of learning. Lāvāṇaka was made by him a study centre for Vedic learning, where flocked a number of students from all parts of India. He is fond of fine arts and is himself an expert in Viṇā that even wild elephants would become tame and gather round him when he would begin playing on his Ghoṣavatī.

His respect for elders is admirable. He stands up to receive the message from Pradyota. It was just in view of his nobility, learning, youth and beauty that Dars'aka voluntarily offered Padmāvatī to him in marriage. He respects traditional practices and the feelings of others. Hence he does not see Āvantikā till she proves to be Vāsavadattā. All the same, it does not speak well of him when he, in undue haste, asks Vāsavadattā earlier, to enter the inner apartment even before her identity is established.

YAUGANDHARAYANA—Being the prime minister of Vatsarāja, Yaugandharāyaṇa proves successful in every undertaking of his. He calculates the course of every event so ably and correctly that his foregone conclusions come out invariably true. He just directs the course of events of the play in the first Act and reappears only at the end to conclude it. He is far-sighted and very resourceful. He never lets go an opportunity that may come up before him. Thus, when he hears the proclamation of Padmāvatī in the hermitage that she would offer anything to the suppliants, he immediately goes to

her with the request that she may keep Vāsavadattā as a deposit with her. While doing so, he has so many things relating to the future in view. It is but natural that he, although a very devoted servant of Vatsarāja, is apprehensive of his master's attitude towards him for having put his scheme into execution, keeping his master entirely in the dark. All the same he is very much appreciated by his good master for all his loyalty and devotion. Yaugandharāyaṇa's modest but sincere statement before his master is स्वामिभाग्यानामनुगन्तारो वयम्.

Political ends are more important than all other things for him. Thus, he is prepared to sacrifice the happiness of his master, and of the queen too, for the sake of recovering the lost motherland from the usurper. He has a remarkable capacity to orgnise as evidenced by his success in the Lāvāṇaka fire episode, in entrusting Vāsavadattā to Padmāvatī's care, etc. He is such an adept in disguises that even his own master is unable to recognise him when he appears before him as a Brahmin hermit towards the end.

He exhibits his profound insight into human nature when he remarks that 'even gods, when unrecognised, are insulted by the world,' and that 'fortunes revolve like the spokes of a wheel. His psychological insight is clearly seen in his foreseeing the advantages of entrusting Vāsavadattā to Padmāvatī's care and also in recognising the need for showing the world, and Vatsarāja too, that he had become a widower, in order to make Dars'aka offer his sister to Vatsarāja and the latter to accept the offer.

Thus in every act and thought Yaugandharāyaṇa proves to be a very great minister.

THE VIDUSHAKA—Unlike the usual type of the Vidūṣakas in Sanskrit dramas, Vasantaka of our play is more serious and less comical. He is a glutton of course, complaining of indigestion, not getting sleep and with the constant fear of getting gout. He likes all good things of life. He rejoices when his god-forsaken master is once again enjoying all royal comforts in the Palace at Ujjain. He prefers Vāsavadattā to Padmāvatī merely because she used to give him plenty of sweetmeats.

The King calls the Vidūṣaka a fool for mistaking the shadow of a garland to a serpent. Although this characteristic is brought out fully by the manner of his relating stories, he is clever and very resourceful. He explains away the tears of the king as due to the kās'a pollen wafted into his eyes by the wind, and relieves the king of his embarassment at the unexpected appearance of Padmāvatī when he was sorrowful, by telling him that it was already time for him to make a move from there in order to give the king of Magadha his company. Vasantaka's insatiable curiosity in asking the king to tell him whom he loved the more, his former wife Vāsavadattā or his newly wedded wife Padmāvatī, is only natural in a person of his culture and calibre. He, however, is unable to recognise the tender feelings of the king for Vāsavadattā, as he often reminds him abruptly of her death amidst very delightful conversation.

VASAVADATTA—Vāsavadattā is an ideal Hindu wife to whom no sacrifice is too great, if thereby

any good could be achieved for her dear husband. She loves her husband ardently having got enamoured of him at first for his tender-heartedness. She is very much interested in the well-being both of his physical body and kingly position; hence she is prepared to put up with any amount of suffering to herself merely on the words of the minister Yaugandharāyaṇa even though she is not personally acquainted with any details of the minister's plan. This also shows how implicit her faith is in the good intentions and ability of the minister. During the period of her separation from her husband, every moment she is anxious about his health and comforts. She is perturbed in mind at the news of Padmāvatī's illness just because thereby her husband had missed a person who would be a consolation to him in his misery. She is highly delighted to hear others praising her husband as tender-hearted and handsome. At the same time she cannot bear any one doubting his being handsome or good-natured.

As in the case of her husband, love runs also in Vāsavadattā's blood. It speaks very high of her goodness to have sincerely loved even her own rival wife. It is always with the easy familiarity of a high born lady that she moves with her maids. She is very considerate to others and pays due regard to their feelings. That is why she asks Padmāvatī to stay and console her husband who was in tears, and quietly walks away from the creeper-bower finding a suitable opportunity. In the Ocean-House scene, her anxiety is very great to see that Yaugandharāyaṇa's plans did not get upset by her being seen by the King.

Vāsavadattā's affection and regard for her young guardian although she is her rival wife is admirable. Her self-restraint during the period of disguise is remarkable. All her suffering is more than paid for when she hears her own husband saying to the Vidūṣaka that Padmāvatī cannot wean his heart from Vāsavadattā as evidenced by her own exclamation दत्तवेतनमस्य परिखेदस्य. We find her throughout struggling hard with her own soul, resigning herself to her fate and enduring all her sorrows with great dignity and serenity.

We cannot miss to note her feminine feelings when she exclaims 'O, what a mishap! Even my own lord has become another woman's' and 'Fie, even here Viracikā! She is essentially selfish when she avoids plaiting the 'Crusher of Rival wives into the Wedding garland of Padmāvatī.

She is intelligent and very resourceful. She cleverly covers up her inadvertent remark that Vatsarāja was handsome by telling Padmāvatī the very next moment 'So say the people of Ujjain.' Again, when she hears that Vatsarāja was betrothed to Padmāvatī, she exclaims 'What a mishap!', but soon explains herself away observing with wonder, 'After grieving in such a manner over the loss of Vāsavadattā, how soon the king forgot all that!' A third time too, in the creeper bower, she unwarrantedly says that Vāsavadattā loved Vatsarāja more than Padmāvatī did, and when Padmāvatī questions her how she knew that, her ready answer is 'Had her love been less, she would not have forsaken her people and eloped with her father's enemy.'

Although she appears as Āvantikā, a विरहिणी without any decoration whatsoever almost throughout the play, her very personality is such that it is sure to impress on any one and make him feel that she is a lady of high birth and one who has enjoyed the comforts and ease that can be commanded by wealth.

Her pleasing manners, her love for all, her great sacrifice for the good of her dear husband, and, more than everything else, her patient suffering endears her to the heart of any one and makes her a memorable character.

PADMAVATI– Padmāvatī is a born princess endowed with all the personal charms of a lovely woman. Being innocent and high-minded, she is always gay and cheerful. She is absolutely free from the usual womanly weakness, jealousy; and even when she finds her husband expressing his love for his first wife Vāsavadattā, she admires him all the more for it. When Āvantikā's identity is disclosed, she falls at her feet and begs her pardon for offences she might have done in ignorance.

Padmāvati is religious minded and full of respect for elders. She keeps her word at any cost. By nature she is very modest. That is why when extolled by the hermit woman, she feels abashed and changes the topic of conversation. Being herself good-natured, she likes all others who are good. She takes a liking for Udayana and begins to love him heart and soul on merely hearing that he is tender-hearted.

Padmāvatī is anxious to equal Vāsavadattā in every respect; hence she requests her husband to

teach her play on the lute. Her love for her husband is so great that she is always partial to him and interprets all his actions as showing out some noble trait or other of his. We see her magnanimity when she characterises Vāsavadattā's relatives as her own. Even Vatsarāja speaks of her as a noble-minded young wife. The Vidūṣaka's estimate of her is most accurate when he tells the king-'Her Highness Padmāvatī is young, beautiful, not easily angered, without pride, of sweet speech and courteous'. Her curiosity to know what Pradyota and Aṅgāravatī would say about her marriage with Udayana, is but natural.

Padmāvatī is gracious. Even after hearing the silly excuse of the falling of the Kāsʼa pollen into the king's eyes as causing tears, she, well aware of the actual situation, simply remarks— "'The servants of a courteous master will also be courteous only'. Again when the king trots the same stale excuse a little later, she says nothing. Such is her greatness. Her feeling of delicacy to occupy Vāsavadattā's seat by the side of her husband when he has to interview the messengers from Ujjain speaks really very high of her.

Thus Padmāvatī is in many respects different from Vāsavadattā. She loves her husband as ardently as Vāsavadattā, but notices his failings which the other one does not. Padmāvatī is quite young and fond of vigorous exercise like playing the ball, while Vāsavadattā is elderly and after the lute. The former is just blessed with a husband and is beginning to taste the sweetness of life, while the latter has stepped into quite a different phase of life,—of being separated from her dear

husband, and that too voluntarily, by the force of circumstances. Padmāvati is just a simple, innocent and obliging wife, while the other one is sacrificing her all for the sake of her husband.

ANGARAVATI — Aṅgāravatī must have been a really able queen as she is described as the head of the sixteen queens of Mahāsena and virtually the Goddess of Ujjain. Her message to Vatsarāja, which is carried to him by the chamberlain and nurse, is very graceful and touching. Vatsarāja too has high regard for her and characterises her as a fond mother distressed at his coming away from Ujjain (with Vāsavadattā).

RUMANVAN — Rumaṇvān is a devoted minister of Vatsarāja. The student from Lāvāṇaka pays a glorious tribute to the efforts of Rumaṇvān in consoling the king after the fire-incident. Further, he is chosen as the right person to look after the king in his days of anguish by Yaugandharāyaṇa who admits that his own resposibility is light, and observes 'सविश्रमो ह्ययं भारः प्रसक्तस्तस्य तु श्रमः.' Rumaṇvān is a very deep person and manages throughout not to give any room for the king to think that Vāsavadattā's death was a myth. When the king comes to know that Rumaṇvān was aware of the entire plot, he good-humouredly says "What a deep man Rumaṇvān is?"

THE CHAMBERLAINS — All the chamberlains of Sanskrit plays are required to be Brahmins of learning, loyalty and character. **RAIBHYA**, Mahāsena's chamberlain, is endowed with great worldly wisdom. When he goes with a message from his master to Udayana who pleads guilty of

having been unable to protect Vāsavadattā, he observes "Who can save any one from death when the hour has come? Who can hold the pitcher when the rope breaks asunder?'—an eternally true statement which will remain ringing in our ears. He is very courteous in asking Udayana to sit down and listen to the message from Mahāsena, although he feels a sense of proud joy at his standing up.

THE CHAMBERLAIN OF MAGADHA is proud of his king and the princess and proclaims that they would never deviate from dharma. He asks the guards not to ward off people in a hermitage and bring their master to blame. He invites the student from Lāvāṇaka into the hermitage saying 'A hermitage is common to all,' and asks him to accept their hospitality. He has a fund of wordly wisdom and says to the princess that it is easy to part with wealth, or life, or penance, but very difficult to guard night and day a young woman separated from her husband. His love of nature is seen in his grand and picturesque description of the sun-set scene.

7. SOCIAL CONDITIONS AS DEPICTED IN THE PLAY

Every one of the plays of Bhāsa throws some light on the social conditions during the age of its composition. In the very first Act of the Svapnavāsavadatta, we come to know about the life of students and hermits of those days. Students resided in the dwellings of their teachers and prosecuted their studies. It is only after the

completion of their education that they would be required to pay some fee, which they generally got from some rich man or the king. Certain towns and villages were well known as seats of particular branches of learning; hence students desirous of specialising in different s'āstras, went to particular places and got themselves trained. During Bhāsa's times, Lāvāṇaka was well-known for Vedic learning. There were several hermitages, all situated outside the cities, to avoid the humiliation of city life. The hermitage was a place common to all without the distinction of high or low. It was also considered the home of guests. There were hermits of both sexes. The sanyāsins wore the Kāṣāya i.e. the scarlet garment. Probably there were pseudo-sanyāsins also who wore this garment to earn their livelihood, even in those days.

There was no child-marriage at least amongst the kṣatriyas. Padmāvatī has a voice in the selection of a bride-groom for herself in as much as she rejects the proposal made by Pradyota for his son; and she is a grown up lady at the time of her marriage with Udayana. The Purdah system was evidently in vogue, as we find Vāsavadattā (Āvantikā) conceal behind the curtain when she comes into the Court Hall of Udayana. A woman whose husband was away from her would plait only a single braid of hair (एकवेणीधरा) and not attend to her usual toilette. Music was regarded as one of the chief accomplishments of a woman. Ball-playing and gardening were their pastimes. Widows were considered inauspicious and were not allowed to take active part in auspicious functions. Polygamy was permissible, at any rate

in the case of the kṣatriyas, as Pradyota is described as having sixteen wives.

The systems of marriage that we come across in the play as prevalent among the kṣatriyas are the Brāhma and the Gāndharva ones. The marriage of Udayana with Padmāvati is of the former kind, as Dars'aka invites Udayana and offers him Padmāvatī; the marriage of Vāsavadattā with Udayana is of course of the latter type. Marriages came off in the houses of brides.

The army was four-fold, consisting of elephants, horses, chariots and foot-soldiers. Good counsel was regarded as a necessary requirement for a king to be successful. Hunting was a very common recreation among kings.

Although we do not get any information regarding the codes of law in force during those days, we see that repayments were made in the presence of witnesses.

People had implicit faith in prophesies and the miraculous effects of herbs. An able minister like Yaugandharāyaṇa, designs even his political plans on the basis of predictions of astrologers. The plaiting of the herbs, अविधवाकरण and सपत्नीमर्दन, into the wedding garland, was believed to bring about very desirable effects. Shedding tears was thought of as producing impurity and the person would become pure only after performing Ācamana.

SOME REFERENCES TO THE PLAY

1) **Vamana** (900 A.D.) in his Kāvyālaṅkārasūtravṛtti (Adhi. V, chap. 3) quotes as an instance of व्याजोक्ति the following verse—

शरच्छशाङ्कगौरेण वाताविद्धेन भामिनि ।
काशपुष्पलवेनेदं साश्रुपातं मुखं मम ॥

This verse occurs in Svapnavāsavadatta Act IV.

2) **Rajasekhara** (10th cent. A.D.) speaks of the Svapnavāsavadatta in his Sūktimuktāvali thus—

भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुम् ।
स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥

3) **Abhinavagupta** (10th cent. A.D.) refers in his Bharata-nāṭya-vivṛti to Svapnavāsavadatta thus —

क्वचित् क्रीडा यथा **स्वप्नवासवदत्तायाम्** । But the verse—

सञ्चितपक्ष्मकपाटं नयनद्वारं स्वरूपतडनेन ।
उद्घाट्य सा प्रविष्टा हृदयगृहं मे नृपतनूजा ॥ quoted as from the Svapnavāsavadatta in the 3rd Udyota of Dhvanyālokalocana is not found in the play in its published form.

4) **Bhojadeva** (11th cent. A.D.) gives in his S'ṛṅgāraprakās'a a summary of the 5th Act of Svapnavāsavadatta, thus —

स्वप्नवासवदत्ते पद्मावतीमस्वस्थां द्रष्टुं राजा समुद्रगृहकं गतः । पद्मावतीरहितं च तदवलोक्य तस्या एव शयने सुष्वाप । वासवदत्तां च स्वप्नवदस्वप्ने ददर्श । स्वप्नायमानश्च वासवदत्तामाबभाषे । स्वप्नशब्देन चेह स्वापो वा स्वप्नदर्शनं वा स्वप्नायितं वा विवक्षितम् ।

5) **Sarvananda** (1159 A.D.) in his commentary on the Amarakos'a, commenting on the S'ṛṅgārarasa, says —

त्रिविधः शृङ्गारः धर्मार्थकामभिन्नः । तत्राद्यो यथा नन्दयन्त्यां ब्राह्मणभोजनम् । द्वितीयः स्वदिशमात्मसात्कर्तुमुदयनस्य पद्मावतीपरिणयोऽर्थशृङ्गारः । तृतीयः स्वप्नवासवदत्ते तस्यैव वासवदत्तापरिणयः कामशृङ्गारः ।

6) **Saradatanaya** (12th cent. A.D.) in his Bhāvaprakāśa mentions the Svapnavāsavadatta as a प्रशान्तनाटक and points out the stages in the development of action corresponding to the five sandhis—

स्वप्नवासवदत्ताख्यमुदाहरणमत्र तु ।
आच्छिद्य भूपाद्यसनाद्देवी मागधिकाकरे ॥
न्यस्ता यतस्ततो न्यासान्मुखसन्धिरयं भवेत् ।
न्यासस्य च प्रतिमुखं समुद्भेद उदाहृतम् ॥
पद्मावत्या मुखं वीक्ष्य विशेषकविभूषितम् ।
जीवत्यावन्तिकेत्येतज्ज्ञातं भूमिभुजा यथा ॥
उत्कण्ठितेन सोद्वेगं बीजोक्तिर्नामकीर्तनम् ।
एहि वासवदत्तेति क यासीत्यादि दृश्यते ॥
सहावस्थितयोरेकं प्राप्यान्यस्य गवेषणम् ।
दर्शनस्पर्शनालापैरेतत् स्याद्बीजदर्शनम् ॥
(अत्रोदाहरणम्) चिरप्रसुप्तः कामो मे वीणया प्रतिबोधितः ।
तां तु देवीं न पश्यामि यस्या घोषवती प्रिया ॥
किं ते भूयः प्रियं कुर्यामिति वाग्यत्र नोच्यते ।
तमनुद्दिष्टसंहारमित्याहुर्भरतादयः ॥

7) **Ramachandra** and **Gunachandra** (12th cent. A.D.) refer in their Nāṭyadarpaṇa to the Svapnavāsavadatta and Bhāsa together—

यथा भासकृते स्वप्नवासवदत्ते शेफालिकाशिलातलमवलोक्य वत्सराजः
पादाक्रान्तानि पुष्पाणि सोष्म चेदं शिलातलम् ।
नूनं काचिदिहासीना मां दृष्ट्वा सहसा गता ॥

This verse has been added into the text by Pandit Ganapati Sastri. See page 70 of the text (iv [77]) & note thereon.

DRAMATIS PERSONÆ

Male—

राजा—Udayana, King of the Vatsas; the hero.

यौगन्धरायण:—Udayana's minister.

विदूषक:—Vasantaka, Udayana's friend.

ब्रह्मचारी—A student from Lāvāṇaka.

काञ्चुकीय:—The Chamberlain of the king of Magadha.

काञ्चुकीय:—Raibhya, the chamberlain of Mahāsena.

संभषक:, भट: — Two soldiers, escorting Padmāvatī.

Female—

वासवदत्ता — First wife of Udayana and daughter of Mahāsena; appears through out the play as Āvantikā.

पद्मावती—Second wife of Udayana; princess of Magadha.

तापसी —A hermit-woman.

चेटी—Padmāvatī's maid.

धात्री—Padmāvatī's nurse.

पद्मिनिका, मधुकरिका—Padmāvatī's friends.

धात्री—Vāsavadattā's nurse.

विजया (प्रतीहारी)—Portress of Udayana.

Characters mentioned—

Dars'aka—The king of Magadha.
Mahādevī—Dars'aka's mother.
Puṣpakabhadra—An astrologer.
Pradyota—Mahāsena; father of Vāsavadattā.
Rumaṇvān—Udayana's minister.
Āruṇi—The usurper of the kingdom of Vatsas.
Gopālaka & Pālaka—Sons of Mahāsena.
Kuñjarikā—Padmāvatī's maid.
Aṅgāravatī—Mahāsena's wife; mother of Vāsavadattā.
Vaidehī—Mother of Udayana.

॥ श्रीः ॥

स्वप्नवासवदत्तम्

(नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

[2] सूत्रधारः—उदयनवेन्दुसवर्णावासवदत्ताबलौ बलस्य त्वाम् ।
पद्मावतीर्णपूर्णौ वसन्तकम्रौ भुजौ पाताम् ॥

[3] एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये, किंनु खलु मयि विज्ञापनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते । अङ्ग पश्यामि ।

VĀSAVADATTĀ IN A VISION

[1] *(At the end of the Nāndī, then enters the Stage-Manager)*

[2] STAGE-MANAGER—May the two arms of Bala *(Balarāma)* protect thee !—(arms) which are of the same colour as of the fresh moon while rising, to which full vigour is imparted by wine, which are resplendent with manifest beauty *(Padmā)* and which are lovely as spring. [1]

[3] I respectfully announce thus to the honourable gentlemen. But, ah ! what is that? Something like a voice is

ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಂ

[1] (ನಾಂದ್ಯಂತದಲ್ಲಿ ಬಳಿಕ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

[2] **ಸೂತ್ರಧಾರ**—(ಆಗತಾನೇ) ಉದಯಿಸಿದ ಹೊಸ ಚಂದ್ರನ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವೂ, ಆಸವದಿಂದುಂಟಾದ ತುಂಬು ಬಲವುಳ್ಳವೂ, ಕಾಂತಿ ವ್ಯೆಗೂಡಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುವೂ, ವಸಂತಕಾಲದಂತೆ ಕಮನೀಯವೂ ಆದ ಬಲರಾಮನ ಎರಡು ಭುಜಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ. [೧]

[3] ಆರ್ಯಮಿಶ್ರರಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಓ! ಇದೇನು, ನಾನು

[4] (नेपथ्ये) उत्सरतोत्सरतार्याः, उत्सरत । [उस्सरह उस्सरह अय्या उस्सरह ।]

[5] **सूत्रधारः—** भवतु, विज्ञातम् ।

[6] **भृत्यैर्मगधराजस्य स्निग्धैः कन्यानुगामिभिः ।**
धृष्टमुत्सार्यते सर्वस्तपोवनगतो जनः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः)

[7] **स्थापना**

---

heard, when I am absorbed in making the announcement! Well, I'll see.

[4] *(Behind the scene)* Clear away, clear away sirs, clear away.

[5] STAGE-MANAGER—Well, I have understood.

[6] Every one, (although) he has resorted to the penance grove, is being sternly turned away by the devoted servants of the king of Magadha, who are escorting the princess. [2]

(Exit)

[7] **Prologue**

ವಿಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿರಲು ಏನೋ ಶಬ್ದದಂತೆ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯದು; ನೋಡುತ್ತೇನೆ.

[4] (ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ) ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ, ಸರಿಯಿರಿ ಅತ್ತ; ಆರ್ಯರೇ, ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ.

[5] **ಸೂತ್ರಧಾರ—** ಇರಲಿ, ತಿಳಿಯಿತು.

[6] (ರಾಜ) ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಮಗಧರಾಜನ ಸ್ನೇಹಯುಕ್ತರಾದ ಭೃತ್ಯರಿಂದ ತಪೋವನ ಸೇರಿರುವ ಎಲ್ಲ ಜನರೂ ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯದಿಂದ ದೂರ ಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. [೨]

(ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

[7] **ಸ್ಥಾಪನೆ**

8 (§प्रविश्य) *भटौ — उत्सरतोत्सरतार्याः, उत्सरत ।

[उस्सरह उस्सरह अय्या, उस्सरह ।]

9 (ततः प्रविशति परिव्राजकवेषो यौगन्धरायणः आवन्तिकावेषधारिणी वासवदत्ता च)

10 **यौगन्धरायणः**—(‡कर्णं दत्त्वा) कथमिहाप्युत्सार्यते ! कुतः;

11 **धीरस्याश्रमसंश्रितस्य वसतस्तुष्टस्य वन्यैः फलै-**
र्मानार्हस्य जनस्य वल्कलवतस्त्रासः समुत्पाद्यते ।

---

§ ततः प्रविशतः साधारणौ   * साधारणौ   ‡ एतन्नास्ति पुस्तकान्तरेषु

---

8 *(Having entered)* TWO GUARDS—Clear away, clear away sirs, clear away.

9 *(Then enters Yaugandharāyaṇa in the guise of an ascetic, so also Vāsavadattā in the garb of a lady of Avantī)*

10 YAUGANDHARĀYAṆĀ—*(Listening)* How? Even here, (people) are driven out! Why

11 Is molestation being caused to (these) noble dwellers of the hermitage, who live content on the fruits of the forest and who, clad in bark, are worthy of respect? O! who is this insolent fellow, devoid of modesty and conceited on

---

8 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) **ಇಬ್ಬರು ರಾಜಭಟರು**—ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ, ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ; ಆರ್ಯರೇ, ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ.

9 (ಬಳಿಕ ಪರಿವ್ರಾಜಕವೇಷದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೂ ಆವಂತಿಕಾ ವೇಷಧಾರಿಣಿಯಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

10 **ಯೌಗಂಧರಾಯಣ**—(ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಕೇಳಿ) ಏನಿದು ? ಇಲ್ಲಿಯೂ (ಜನ) ದೂರ ಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆಯೇ ?

11 ಧೀರರೂ, ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳೂ, ವನದ ಫಲಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುವವರೂ, ಸಂತುಷ್ಟರೂ, ಮಾನ್ಯರೂ, ನಾರುಡೆಯುಟ್ಟವರೂ ಆದ ಜನರಿಗೆ ತ್ರಾಸ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಉಂಟುಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ? ಉತ್ಸಿಕ್ತನೂ ವಿನಯತೊರೆದವನೂ ಚಂಚಲವಾದ

उत्सिक्तो विनयादपेतपुरुषो भाग्यैश्चलैर्विस्मितः
कोऽयं भो निभृतं तपोवनमिदं ग्रामीकरोत्याज्ञया ॥ ३ ॥

12 **वासवदत्ता**—आर्य, क एष उत्सारयति ?
[अय्य, को एसो उस्सारेदि ?]

13 **यौगन्धरायणः**—भवति, यो ‡धर्मादात्मानमुत्सारयति ।

14 **वासवदत्ता**— आर्य, न ह्येवं वक्तुकामा । अहमपि *नामोत्सारयितव्या भवामीति । [अय्य, ण हि एव्वं वत्तुकामा । अहं वि णाम उस्सारयिदव्वा होमि त्ति ।]

15 **यौगन्धरायणः**–भवति, एवम†निर्ज्ञातानि दैवतान्यप्यवधूयन्ते

‡ अधर्मे आत्मानं विनियोजयति * तावत् (दाव) † अविज्ञा०

account of fickle fortunes, that is turning this peaceful penance grove into a village by his commands ? [3

12 VĀSAVADATTĀ–Sir, who is this that turns (people) away

13 YAUGANDHARĀYAṆA—Noble lady, (he is one) who turns himself away from righteousness.

14 VĀSAVADATTĀ—Sir, I do not wish to observe thus at all; (but) that I too may verily be turned away (is my fear).

15 YAUGANDHARĀYAṆA—Noble lady, even gods are thu

ಭಾಗ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ಮಯಗೊಂಡವನೂ ಆಗಿ, ಈ ತಪೋವನವನ್ನು ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದ ಗ್ರಾಮವನ್ನಾಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಈತನಾರು ? [೩

12 **ವಾಸವದತ್ತಾ**—ಆರ್ಯ, (ಜನರನ್ನು) ದೂರ ಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಾರು ?

13 **ಯೌಗಂಧ**—ಪೂಜ್ಯೆ, ಯಾವನು ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ತನ್ನನ್ನೆ ದೂರ ಸರಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು.

14 **ವಾಸವದತ್ತಾ**—ಆರ್ಯ, ನಾನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲೊಲ್ಲೆ. ನಾನೂ ಕೂಡ ದೂರ ಸರಿಸಲ್ಪಡುವವಳಾಗುತ್ತೇನೋ ಎಂದು (ಶಂಕಿಸುತ್ತೇನೆ).

15 **ಯೌಗಂಧ**—ಪೂಜ್ಯೆ, ಹೀಗೆಯೇ ಗುರ್ತಿಸಲ್ಪಡದ ದೇವತೆಗಳು

16 **वासवदत्ता**—आर्य, तथा परिश्रमः परिखेदं नोत्पादयति यथायं परिभवः । [अय्य, तह परिस्समो परिखेदं ण उप्पादेदि जह अअं परिभवो]

17 **यौगन्धरायणः** — भुक्तोज्झित एष विषयोऽत्रभवत्या । §नात्र चिन्ता कार्या । कुतः,

§ नात्रभवत्या

18 **पूर्वं त्वयाप्यभिमतं गतमेवमासीत्**
श्लाघ्यं गमिष्यसि पुनर्विजयेन भर्तुः ।
कालक्रमेण जगतः परिवर्तमाना
चक्रारपङ्क्तिरिव गच्छति भाग्यपङ्क्तिः ॥४॥

---

humiliated, when not recognised.

16 VĀSAVADATTĀ—Sir, fatigue does not cause such distress as this humiliation.

17 YAUGANDHARĀYAṆA—Such a thing has been passed through and cast out (of mind) by your ladyship. You should not feel worried on this account. For.—

18 Formerly such going was liked even by you ; (and) with the victory of your husband, once again you will move in a manner worthy of praise. The cycle of worldly fortunes moves on with the march of time, revolving like the series of the spokes of a wheel. [4]

ಪರಿಭವಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

16 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆರ್ಯ, (ದಾರಿ ನಡೆವ) ಪರಿಶ್ರಮವೂ ಕೂಡ ಈ ಪರಾಭವದಿಂದಾಗುವಷ್ಟು ಪರಿಖೇದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

17 ಯೌಗಂಧ—ಈ ವಿಷಯ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ನೀನೂ ಅನುಭವಿಸಿ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟದ್ದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಬಾರದು. ಯಾಕೆಂದರೆ—

18 ಹೀಗೆ ಹೋಗುವುದು ಹಿಂದೆ ನಿನಗೂ ಅಭಿಮತವಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು. ಪತಿಯ ವಿಜಯದೊಂದಿಗೆ ಪುನಃ (ಅದೇ) ಶ್ಲಾಘ್ಯರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವಳಾಗುವಿ. ಕಾಲಾನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊರಳುವ ಚಕ್ರದ ಅರೆಕಾಲುಗಳ ಸಾಲಿನಂತೆಯೇ ಜಗತ್ತಿನ ಭಾಗ್ಯಪಂಕ್ತಿಯೂ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. [೪]

19 **भटौ**—उत्सरतार्याः, उत्सरत । [उस्सरह अय्या, उस्सरह ।]

20 (ततः प्रविशति काञ्चुकीयः)

21 **काञ्चुकीयः**—सम्भषक, न खलु न खलूत्सारणा कार्या । पश्य;

22 **परिहरतु भवान् नृपापवादं**
न परुषमाश्रमवासिषु प्रयोज्यम् ।
नगरपरिभवान्† विमोक्तुमेते
वनमभिगम्य मनस्विनो वसन्ति ॥ ५ ॥

† ०भवात्

23 **उभौ**—आर्य, तथा । [अय्य, तह ।] (निष्क्रान्तौ)

---

19 Two Guards—Move away sirs, move away.

20 *(Then enters the Chamberlain)*

21 The Chamberlain–Sambhaṣaka, warding off (of people) should not at all be effected. Look;

22 Please avoid (bringing) reproach to the king. No sternness should be employed towards the dwellers of the hermitage. (It is) in order to free (themselves) from the humiliations of the city (that) these strong-willed persons, retiring to the forest, live (here). [5]

23 Both—Very well, sir, *(Exeunt ambo)*

---

19 ಇಬ್ಬರು ಭಟರು—ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ ಆರ್ಯರೇ, ಅತ್ತ ಸರಿಯಿರಿ.

20 (ಕಾಂಚುಕೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

21 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಸಂಭಷಕ, (ಜನರನ್ನು ಹೀಗೆ) ದೂರ ಸರಿಸುವುದು ಖಂಡಿತ ಕೂಡದು. ನೋಡು—

22 ರಾಜನಿಗೊದಗುವ ಅಪವಾದವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸು. ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಟುವಾದ ವ್ಯವಹಾರ ಕೂಡದು. ಘಟ್ಟಿಮನಸ್ಸಿನ ಇವರು, ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಒದಗಬಹುದಾದ ಪರಿಭವಗಳಿಂದ ವಿಮುಕ್ತರಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, ವನಗಳಿಗೆ ಬಂದು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. [೫]

23 ಇಬ್ಬರೂ—ಆರ್ಯ, ಆಗಲಿ. (ಇಬ್ಬರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

24 **यौगन्धरायणः** — हन्त ! सविज्ञानमस्य दर्शनम् । वत्से, उपसर्पावस्तावदेनम् ।

25 **वासवदत्ता**— आर्य, तथा । [अय्य, तह ।]

26 **यौगन्धरायणः**—(उपसृत्य) भोः ! किंकृतेयमुत्सारणा ?

27 **काञ्चुकीयः**— भोस्तपस्विन् !

28 **यौगन्धरायणः** — (आत्मगतम्) तपस्विन् इति गुणवान् खल्वयमालापः । अपरिचयात्तु *न श्लिष्यते मे मनसि ।

---

* क्लिश्यते

---

24 YAUGANDHARĀYAṆA–Ah! his appearance is indicative of (his) descrimination· My child, let us approach him.

25 VĀSAVADATTĀ—Yes, sir.

26 YAUGANDHARĀYAṆA–*(Going near)* Sir, with what object is this turning away (of people) effected?

27 THE CHAMBERLAIN—O ascetic!

28 YAUGANDHARĀYAṆA–*(To himself)* 'Ascetic'-this is indeed an excellent form of address. But being not familiar, it does not appeal to my mind.

---

24 ಯೌಗಂಧ—ಅಹಾ! ಈತನ ಮುಖಭಾವ ವಿಜ್ಞಾನ ಸೂಚಕವಾಗಿದೆ. ವತ್ಸೆ, ಈತನ ಸಮಿಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ.

25 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆರ್ಯ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ.

26 ಯೌಗಂಧ—(ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಅಯ್ಯಾ, ಹೀಗೆ ದೂರ ಸರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಏತಕ್ಕಾಗಿ?

27 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಎಲೈ ತಪಸ್ವಿ!

28 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—(ಆತ್ಮಗತ) 'ತಪಸ್ವಿ' ಎಂಬುದೇನೋ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಬೋಧನೆಯೇ! ಆದರೆ ಅಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಗ್ಗುತ್ತಿಲ್ಲ.

[29] **काञ्चुकीयः**—भोः ! श्रूयताम् । एषा खलु गुरुभिरभिहित-नामधेयस्यास्माकं महाराजदर्शकस्य भगिनी पद्मावती नाम । सैषा नो महाराजमातरं महादेवीमाश्रमस्थामभिगम्यानुज्ञाता तत्रभवत्या राजगृह-मेव यास्यति । तदद्यास्मिन्नाश्रमपदे वासोऽभिप्रेतोऽस्याः । तद्भवन्तः;

[30] **तीर्थोदकानि समिधः कुसुमानि दर्भान्**
स्वैरं वनादुपनयन्तु तपोधनानि ।
धर्मप्रिया नृपसुता न हि धर्मपीडाम्
इच्छेत् तपस्विषु कुलव्रतमेतदस्याः ॥ ६ ॥

---

[29] THE CHAMBERLAIN—Listen, sir. This lady called Padmāvati, is the sister of our great king Dars'aka, whose name is uttered (only) by his elders. Here she, after visiting the queen-mother Mahādevi dwelling in (this) hermitage, (and being) permitted by her ladyship, will proceed directly to Rājagṛha. Hence, her residing in this hermitage for to-day has been designed. Therefore, you

[30] May freely fetch from the forest holy waters, sacrificial sticks, flowers and darbha grass, which form the riches (required) for penance. The king's daughter, who is fond

---

[29] **ಕಾಂಚುಕೀಯು**—ಅಯ್ಯಾ ಕೇಳೋಣಾಗಲಿ. ಹಿರಿಯರು ಮಾತ್ರ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಮ್ಮ ದರ್ಶಕಮಹಾರಾಜನ ತಂಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಎಂಬುವಳು ಈಕೆ. ಮಹಾರಾಜನ ತಾಯಿಯಾದ, (ಈಗ) ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿರುವ, ಮಹಾದೇವಿಯನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ, ಆವಳ ಅನುಜ್ಞೆ ಪಡೆದು ರಾಜಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಳು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದು ಈ ಆಶ್ರಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇವಳ ಬಿಡಾರ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು—

[30] ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಧನಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ತೀರ್ಥೋದಕಗಳನ್ನೂ ಸಮಿತ್ತು ಗಳನ್ನೂ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನೂ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನೂ (ನಿಮ್ಮ) ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಕಾಡಿ

[31] **यौगन्धरायणः** —(स्वगतम्) एवम्। एषा सा मगधराजपुत्री पद्मावती नाम या पुष्पकभद्रादिभिरादेशिकैरादिष्टा स्वामिनो देवी भविष्यतीति । ततः,

[32] **प्रद्वेषो बहुमानो वा सङ्कल्पादुपजायते ।**
भर्तृदाराभिलाषित्वादस्यां मे महती स्वता ॥ ७ ॥

[33] **वासवदत्ता** — (स्वगतम्) राजदारिकेति श्रुत्वा भगिनिकास्नेहोऽपि मेऽत्र संपद्यते । [राअदारिअत्ति सुणिअ भइणिआसिणेहो वि मे एत्थ संपज्जइ ।]

---

of piety, would never like hindrance to pious duties among ascetics. This is her family-vow. [6]

[31] YAUGANDHARĀYAṆA-(*To himself*) So, this is that Magadha princess called Padmāvatī, who, as has been predicted by fore-tellers such as Puṣpakabhadra, will become the queen of (my) master. Therefore.—

[32] Aversion or regard arises from consideration. Bacause of the desire that she should become (my) master's wife, there has been in me great personal interest for her. [7]

[33] VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) Having heard that she is

ಬಂದ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಿರಿ. ಧರ್ಮಪ್ರಿಯೆಯಾದ ರಾಜಕುಮಾರಿ ತಪಸ್ವಿಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಪೀಡೆಯಾಗುವುದನ್ನು ಬಯಸಳು; ಇದು ಇವಳ ಕುಲವ್ರತ. [೬]

[31] ಯೌಗಂಧ—(ಸ್ವಗತ) ಹೀಗೋ! ಪುಷ್ಪಕಭದ್ರಾದಿ ದೈವಜ್ಞರು ಯಾವಳನ್ನು (ನಮ್ಮ) ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಿಯಾಗುವಳೆಂದು ನುಡಿದಿದ್ದರೋ ಅದೇ ಪದ್ಮಾವತಿಯೆಂಬ ಮಗಧರಾಜಪುತ್ರಿಯೋ ಈಕೆಯೋ! ಆದ್ದರಿಂದಲೇ

[32] ಪ್ರದ್ವೇಷವಾಗಲಿ ಬಹುಮಾನವಾಗಲಿ ಸಂಕಲ್ಪ(ಮಾತ್ರ)ದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. (ಈಕೆ ನನ್ನ) ಪ್ರಭುವಿನ ಮಡದಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಲಾಷೆ ಉಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನನಗೆ ಈಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮಮತೆ (ಮೂಡಿದೆ).

[33] ವಾಸವದತ್ತೆ—(ಸ್ವಗತ) ರಾಜಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಕೇಳಿ ಇವಳಲ್ಲಿ ನನಗೆ

[34] (ततः प्रविशति पद्मावती सपरिवारा चेटी च)

[35] **चेटी**—[†]एत्वेतु भर्तृदारिका, इदमाश्रमपदं प्रविशतु ।
[एदु एदु भट्टिदारिआ, इदं अस्समपदं पविसदु ।]

[36] (ततः प्रविशत्युपविष्टा तापसी)

[37] **तापसी**—स्वागतं राजदारिकायाः । [साअदं राअदारिआए ।]

[38] **वासवदत्ता**—(स्वगतम्) इयं सा राजदारिका । अभिजनानुरूपं खल्वस्या रूपम् । [इअं सा राअदारिआ । अभिजणाणुरूवं खु से रूवं]

[39] **पद्मावती**—आर्ये, वन्दे । [अय्ये, वन्दामि ।]

---

† इत इतः (इदो इदो)

---

the daughter of a king, there springs in me, even a sisterly affection for her.

[34] *(Then enters Padmāvatī with her retinue, and a maid)*

[35] THE MAID—May the princess come along (and) enter this hermitage.

[36] *(Then enters a hermit-woman seated)*

[37] HERMIT-WOMAN—Welcome to the princess.

[38] VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* This is that princess! Her beauty is indeed in keeping with her noble birth.

[39] PADMĀVATĪ—Venerable lady, I salute you.

ಸೋದರೀಸ್ನೇಹವುಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ.

[34] (ಬಳಿಕ ಸಪರಿವಾರಳಾಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯೂ ಚೇಟಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

[35] **ಚೇಟಿ**—ಬರೋಣಾಗಲಿ, ರಾಜಪುತ್ರಿಯು ಬರೋಣಾಗಲಿ; ಈ ಆಶ್ರಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸೋಣಾಗಲಿ.

[36] (ಬಳಿಕ ಕುಳಿತಿರುವ ತಾಪಸಿಯು ಪ್ರವೇಶ)

[37] **ತಾಪಸೀ**—ರಾಜಕುಮಾರಿಗೆ ಸ್ವಾಗತ!

[38] **ವಾಸವದತ್ತಾ**—(ಸ್ವಗತ) ಇವಳೇ ಆ ರಾಜಪುತ್ರಿ! ಇವಳ ರೂಪವೂ ಉನ್ನತಕುಲಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

[39] **ಪದ್ಮಾವತೀ**—ಆರ್ಯೆ, ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

40 **तापसी** — चिरं जीव । प्रविश जाते, प्रविश । तपोवनानि नामातिथिजनस्य स्वगेहम् । [चिरं जीव । पविस जादे, पविस । तवोवणाणि णाम अदिहिजणस्स सअगेहं ।]

41 **पद्मावती**—भवतु भवतु । आर्ये, §विश्वस्तास्मि । अनेन बहुमानवचनेनानुगृहीतास्मि । [भोदु भोदु । अय्ये, विस्सत्थह्मि । इमिणा बहुमाणवअणेण अणुग्गहिदह्मि ।]

42 **वासवदत्ता**—(स्वगतम्) न हि रूपमेव, वागपि खल्वस्या मधुरा । [ण हि रूवं एव्व, वाआ वि खु से महुरा ।]

43 **तापसी**— भद्रे, इमां तावद् भद्रमुखस्य भगिनिकां ‡कश्चिद्राजा न वरयति ? [भद्दे, इमं दाव भद्दमुहस्स भइणिअं कोच्चि राआ ण वरेदि ?]

---

§ विश्वसिहि (विस्ससिहि) ‡ कोपि (कोवि)

---

40 HERMIT-WOMAN—Live long. Come in, child, come in. Penance groves are, indeed, the own homes of guests.

41 PADMĀVATI—Very well; venerable lady, I feel quite at home. I am beholden to you for this expression of kindness.

42 VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) Not only her appearan ce, her voice too is sweet indeed.

43 HERMIT-WOMAN—Good girl, does no king seek, as yet, (the hand of) this sister here of (our) gracious sovereign ?

---

40 **ತಾಪಸೀ**—ಚಿರಂಜೀವಿನಿಯಾಗು. ಒಳಕ್ಕೆ ಬಾ, ಮಗಳೇ, ಒಳಕ್ಕೆ ಬಾ. ತಪೋವನಗಳೆಂದರೆ ಅತಿಥಿಜನರಿಗೆ ಸ್ವಗೃಹವಲ್ಲವೆ!

41 **ಪದ್ಮಾವತೀ**—ಸರಿ, ಸರಿ. ಆರ್ಯೆ, ವಿಶ್ವಸ್ತಳಾದೆ. ಈ ಬಹುಮಾನ ವಚನದಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತಳಾಗಿದ್ದೇನೆ.

42 **ವಾಸವದತ್ತಾ**—(ಸ್ವಗತ) ರೂಪಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇವಳ ಮಾತೂ ಮಧುರ ವಾಗಿದೆಯಲ್ಲವೆ !

43 **ತಾಪಸೀ**—ಭದ್ರೆ, ಭದ್ರಮುಖನಾದ ಮಹಾರಾಜನ ಈ ಭಗಿನಿಯನ್ನು ಯಾವ ರಾಜಕುಮಾರನೂ ಇನ್ನೂ ವರಿಸಲಿಲ್ಲವೆ ?

44 चेटी — अस्ति राजा प्रद्योतो नामोज्जयिन्याः । स दारकस्य कारणाद्दूतसंपातं करोति । [अत्थि राआ पज्जोदो णाम उज्जइणीए । सो दारअस्स कारणादो दूदसम्पादं करेदि ।]

45 वासवदत्ता—(आत्मगतम्) भवतु भवतु । एषा चात्मीयेदानीं संवृत्ता । [भोदु भोदु । एसा अ अत्तणीआ दाणिं संवुत्ता ।]

46 तापसी—अर्हा खल्वियमाकृतिरस्य बहुमानस्य । उभे राजकुले महत्तरे इति श्रूयते । [अर्हा खु इअं आइदी इमस्स बहुमाणस्स । उभआणि राअउळाणि महत्तराणि त्ति सुणीअदि ।]

47 पद्मावती — आर्य, किं दृष्टो मुनिजन आत्मानमनुग्रहीतुम् ? अभिप्रेतप्रदानेन तपस्विजन उपनिमन्त्र्यतां तावत् कः किमत्रेच्छतीति ।

---

44 THE MAID—There is one, Pradyota by name, king of Ujjain. He sends messengers (now and then) for his son.

45 VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) Very good. Now, she also has become mine own.

46 HERMIT-WOMAN—Indeed, this (lovely) form well deserves this great honour. It is heard that both the royal families are very high.

47 PADMĀVATĪ—Sir, has any hermit been found, to favour me? Let the hermits be invited unto us by (the assurance

---

44 ಚೇಟಿ—ಪ್ರದ್ಯೋತನೆಂಬುವನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ರಾಜ. ಅವನು ತನ್ನ ಮಗನಿಗಾಗಿ ದೂತರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

45 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಒಳ್ಳೆಯದು, ಒಳ್ಳೆಯದು! ಈಗಂತು ಇವಳು ಆತ್ಮೀಯಳೇ ಆಗಿಬಿಟ್ಟಳು!

46 ತಾಪಸೀ—ಈ ಬಹುಮಾನಕ್ಕೆ ಈ ಆಕೃತಿ ಅರ್ಹವಾದದ್ದೇ ಸರಿ. ಎರಡು ರಾಜಕುಲಗಳೂ ಮಹತ್ತರವಾದುವೆಂದು ಕೇಳಿಬಂದಿದೆ.

47 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯ, ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲು ಮುನಿಜನ ಯಾರಾದರೂ (ನಿನ್ನ) ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದರೆ? 'ಇಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಏನನ್ನಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿ

[भअय, किं दिट्ठो मुणिजणो अत्ताणं अणुग्गहीदुं ? अभिप्पेदप्पदाणेण तवस्सिजणो उवणिमन्तीअदु दाव को किं एत्थ इच्छदि त्ति ।]

48 काञ्चुकीयः— यदभिप्रेतं भवत्या । भो भो आश्रमवासिन-स्तपस्विनः ! शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः । इहात्रभवती मगधराजपुत्री अनेन विस्रंभेणोत्पादितविस्रंभा धर्मार्थमर्थेनोपनिमन्त्रयते ।

49 कस्यार्थः कलशेन को मृगयते वासो यथानिश्चितं
दीक्षां पारितवान् किमिच्छति पुनर्देयं गुरोर्यद्भवेत् ।

---

of) the gift of (their) choice, with the words—'Who wants what things?'

48 THE CHAMBERLAIN—As your lady-ship desires. Listen, O ye hermits dwelling in hermitages! may you listen. Here, her lady-ship the princess of Magadha, with the confidence arisen from your acquaintance, invites (you) unto her with (the offer of) gifts, for (gaining) religious merit.

49 Who needs a pitcher? Who seeks a garment? Who again, has completed (his) investiture as ordained (and) desires for (that fee) which has to be paid to the preceptor? Here, the king's daughter, who is fond of those that delight

---

ಸುತ್ತಾರೆಯೋ '—ಎಂದು (ಅವರು) ಬಯಸಿದುದನ್ನು ದಾನಮಾಡುವುದಾಗಿ ನಾರಿ, ತಪಸ್ವಿ ಜನರು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡಲಿ.

48 ಕಾಂಚುಕೀಯು—ರಾಜಪುತ್ರಿಯ ಇಷ್ಟದಂತೆ. 'ಎಲೌ, ಆಶ್ರಮ ವಾಸಿಗಳಾದ ತಪಸ್ವಿಗಳೇ! ಆಲಿಸಿರಿ, ಆಲಿಸಿರಿ. ಇದೋ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಮಗಧ ರಾಜಪುತ್ರಿಯು (ನಿಮ್ಮ) ಈ ಪರಿಚಯದಿಂದುಂಟಾದ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಧರ್ಮಾರ್ಜನೆಗೋಸ್ಕರ (ನಿಮಗೆ ಅಭಿಲಷಿತವಾದ) ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುವುದಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ.

49 ಯಾರಿಗೆ ಕಲಶ ಬೇಕು? ಯಾರು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ? ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿರುವ ಶಿಷ್ಯನು ಮೊದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಗುರು ವಿಗೆ ಏನನ್ನು (ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ) ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ, ಅವನಾದರೂ ಏನನ್ನು

आत्मानुग्रहमिच्छतीह नृपजा धर्माभिरामप्रिया
‡यद्यस्यास्ति समीप्सितं वदतु तत्कस्याद्य किं दीयताम् ॥८॥

60 यौगन्धरायणः — (आत्मगतम्) हन्त ! दृष्ट *उपायः । (प्रकाशम्) भोः, अहमर्थी ।

61 पद्मावती—दिष्ट्या सफलं मे तपोवनाभिगमनम् ! [दिट्ठिआ सहळं मे तवोवणाभिगमणं ।]

62 तापसी—सन्तुष्टतपस्विजनमिदमाश्रमपदम् । §आगन्तुकेनानेन

‡ यद्यदस्य * अस्मात्परं 'भवतु । एवं तावत्करिष्ये' इत्यधिकः § केनाप्यनेन

in piety, desires a persoual favour. Whatever be desired by anyone, let him mention what should be given and to whom, today. [8]

60 YAUGANDHARĀYAṆA—*(To himself)* Ah, a means has been perceived! *(Aloud)* Sir, I am a suppliant.

61 PADMĀVATĪ—Luckily, my vist to the penance-grove has been fruitful.

62 HERMIT-WOMAN—This hermitage is a place where all the hermits are quite contented. This must be a stranger.

ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ? ಧರ್ಮಾಭಿರಾಮಪ್ರಿಯಳಾದ ರಾಜಪುತ್ರಿಯು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ನೀವು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಯಾರಿಗೆ ಯಾವುದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಆಸೆಯಿದೆಯೋ ಅದನ್ನವರು ಹೇಳಲಿ. ಈಗ ಯಾರಿಗೆ ಯಾವುದು ಕೊಡಲ್ಪಡುಲಿ? [೮]

60 ಯೌಗಂಧ—(ಆತ್ಮಗತ) ಭಲೆ? ಉಪಾಯ ಕಂಗೊಳಿಸಿತು. (ಪ್ರಕಾಶ) ಅಯ್ಯಾ, ನಾನು ಅರ್ಥಿ.

61 ಪದ್ಮಾವತೀ— ನಾನು ತಪೋವನಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಅದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಸಫಲವಾಯಿತು.

62 ತಾಪಸೀ—ಈ ಆಶ್ರಮಸ್ಥಾನವು ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ತಪಸ್ವಿಜನರುಳ್ಳದ್ದು. ಇವನು ಆಗಂತುಕನಾಗಿರಬೇಕು..

भवितव्यम् । [संतुइतपस्सिजणं इदं अस्समपदं। आअन्तुएण इमिणा होदव्वं]

[63] **काञ्चुकीयः**—भोः, किं क्रियताम् ?

[64] **यौगन्धरायणः**—[†]इयं मे स्वसा । प्रोषितभर्तृकामिमामिच्छामि अत्रभवत्या कञ्चित् कालं परिपाल्यमानाम् । कुतः;

[65] **कार्यं नैवार्थैर्नापि भोगैर्न वस्त्रैः**
नाहं काषायं वृत्तिहेतोः प्रपन्नः ।
धीरा कन्येयं दृष्टधर्मप्रचारा
शक्ता चारित्रं रक्षितुं मे भगिन्याः ॥ ९ ॥

† श्रूयताम् । इयं...प्रोषितभर्तृका । तामि०

[63] THE CHAMBERLIAIN—Sir, what shall be done (for you)?

[64] YAUGANDHARĀYAṆA—This is my sister. I desire her whose husband has gone abroad, being protected for sometime by her ladyship. For,—

[65] There is nothing at all to accomplish with wealth or worldly joys or clothes. I have not put on the scarlet robe for (earning) a living. This prudent maiden, whose observance of piety has been perceived (by me), is competent to guard the virtue of my sister. [9]

[63] ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಅಯ್ಯಾ, (ನಿನಗಾಗಿ) ಮಾಡಬೇಕಾದುದೇನು ?

[64] ಯೌಗಂಧ—ಇವಳು ನನ್ನ ತಂಗಿ. ದೇಶಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುವ ಪತಿಯುಳ್ಳ ಈಕೆಯನ್ನು ಈ ಪೂಜ್ಯೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ—

[65] (ನನಗೆ) ಹಣದಿಂದಾಗಲಿ, ಭೋಗಗಳಿಂದಾಗಲಿ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದೇನೂ ಇಲ್ಲ, ನಾನು ಕಾಷಾಯವನ್ನು ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಧರಿಸಿದವನಲ್ಲ. (ನಾನು) ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರವುಳ್ಳ ಈ ಧೀರೆಯಾದ ರಾಜಕನ್ಯೆ ನನ್ನ ತಂಗಿಯ ಚಾರಿತ್ರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ತೆ. [೯]

56 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) हम् ! इह मां निक्षेप्तुकाम आर्ययौगन्धरायणः । भवतु; †अविचार्य क्रमं न करिष्यति । [हं ! इह मं णिक्खिविदुकामो अय्ययोगन्धरायणो । होदु, अविआरिअ कमं ण करिस्सदि]

57 **काञ्चुकीयः**—भवति, महती खल्वस्य व्यपाश्रयणा । कथं प्रतिजानीमः ? कुतः;

58 **सुखमर्थो भवेद्दातुं सुखं प्राणाः सुखं तपः ।**
सुखमन्यद्भवेत् सर्वं दुःखं न्यासस्य रक्षणम् ॥१०॥

59 **पद्मावती**–आर्य, प्रथमसुद्घोष्य कः *किमिच्छतीत्ययुक्तमिदानीं

† सः अविचार्य * किमत्र (किं एत्थ)

---

56 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* Hum ! Noble Yaugandharāyaṇa is desirous of leaving me here ! Well; he will never take a step rashly.

57 THE CHAMBERLAIN— Good lady, his expectation is great, indeed. How can we grant ? For,—

58 It would be easy to grant wealth, easy (to give up) life, easy (to forego) penance. All else would be easy; (but) hard is the (task of) guarding a deposit. [10]

59 PADMĀVATĪ—Good sir, having first proclaimed—"who

---

56 **ವಾಸವದತ್ತಾ**—(ಆತ್ಮಗತ) ಹಂ! ನನ್ನನ್ನು ಇವಳಲ್ಲಿ ನಿಕ್ಷೇಪವಾಗಿಡುವ ಆಸೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ! ಇರಲಿ. ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಅವನು ಯಾವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

57 **ಕಾಂಚುಕೀಯ**—ಪೂಜ್ಯೆ! ಇವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ನಿಜಕ್ಕೂ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. (ಇದನ್ನು) ನಾವು ಹೇಗೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದು? ಯಾಕೆಂದರೆ—

58 ಹಣ ಕೊಡುವುದು ಸುಲಭ; ಪ್ರಾಣ ಕೊಡುವುದೂ ಸುಲಭ; ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಬಿಡುವುದೂ ಸುಲಭ; ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ಸುಲಭವಾಗಿದ್ದೀತು. ನ್ಯಾಸವಾಗಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು (ನಿಜವಾಗಿಯೂ) ಕಷ್ಟ.

59 **ಪದ್ಮಾವತೀ**—ಆರ್ಯ, ಯಾರು ಯಾವುದನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆಂದು

विचारयितुम् । यदेष †भणति तदनुतिष्ठत्वार्यः । [अय्य, पढमं उग्घोसिअ को किं इच्छदित्ति अजुत्तं दाणिं विआरिदुं । जं एसो भणादि तं अणुचिट्ठदु अय्यो ।]

60 **काञ्चुकीयः**—अनुरूपमेतद्भवत्याभिहितम् ।

61 **चेटी**—चिरं जीवतु भर्तृदारिकैवं सत्यवादिनी । [चिरं जीवदु भट्टिदारिआ एवं सच्चवादिणी ।]

62 **तापसी**—चिरं जीवतु, भद्रे । [चिरं जीवदु, भद्दे ।]

63 **काञ्चुकीयः**—भवति, तथा । (उपगम्य) भोः, अभ्युपगतमत्रभवतो भगिन्याः परिपालनमत्रभवत्या ।

---

† आज्ञापयति (आणवेदि)

---

desires what things", it is improper now to debate (on it). Let your good self do as he says.

60 The Chamberlain—This utterance by your ladyship is quite becoming (of you).

61 The Maid—May the princess who thus speaks the truth, live long!

62 Hermit-woman—May she live long! good girl.

63 The Chamberlain—Good lady, so be it. *(Going near)* Sir, the protection of your honour's sister has been accepted by her ladyship.

ಮೊದಲು ಸಾರಿಬಿಟ್ಟು ಈಗ ವಿಚಾರಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತ. ಈತ ಏನು ಹೇಳುತ್ತಾನೋ ಅದನ್ನು ಆರ್ಯನು ಈಡೇರಿಸುವುದಾಗಲಿ.

60 ಕಾಂಚುಕೀಯ—(ನಿನಗೆ) ಅನುರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನೇ ಆಡಿದೆ.

61 ಚೇಟಿ—ಹೀಗೆ ಸತ್ಯವಾದಿನಿಯಾದ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಚಿರಂಜೀವಿನಿಯಾಗಲಿ.

62 ತಾಪಸೀ—ಭದ್ರೇ, ಚಿರಂಜೀವಿನಿಯಾಗಲಿ.

63 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಪೂಜ್ಯಳೇ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಅಯ್ಯಾ, ತಮ್ಮ ಭಗಿನಿಯ ಪರಿಪಾಲನೆಯು ಪೂಜ್ಯೆಯಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತವಾಯಿತು.

64 **यौगन्धरायणः**— अनुगृहीतोऽस्मि *अत्रभवत्या । वत्से, उपसर्पात्रभवतीम् ।

65 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) का गतिः ? एषा गच्छामि मन्दभागा । [का गई ? एसा गच्छामि मन्दभाआ ।]

66 **पद्मावती**—भवतु, भवतु । आर्यात्मीयेदानीं संवृत्ता ।
[भोदु भोदु । अय्या अत्तणीआ दाणिं संवुत्ता ।]

67 **तापसी**–यदीदृश्यस्या आकृतिरियमपि राजदारिकेति तर्कयामि ।
[जा ईदिसी से आइदी इयं वि राअदारिअत्ति तक्केमि ।]

68 **चेटी**— सुष्टु आर्या भणति । अहमप्यनुभूतसुखेति पश्यामि ।

* तत्रभवत्या

---

64 YAUGANDHARĀYAṆA—I am favoured by her ladyship. Child, move near her ladyship.

65 VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) What (other) course! Here I go, an unfortunate woman.

66 PADMĀVATĪ—Very well; the revered lady has become mine own now.

67 HERMIT-WOMAN—Since such is her form, she is also a king's daughter, I guess.

68 THE MAID—Aright speaks the venerable lady. I too

---

64 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಪೂಜ್ಯೆಯಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತನಾದೆ. ವತ್ಸೆ, ಪೂಜ್ಯೆಯು ಬಳಿಗೆ ಹೋಗು.

65 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಬೇರೇನು ಗತಿ? ಇದೋ ಮಂದಭಾಗ್ಯಳಾದ ನಾನು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ.

66 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಒಳ್ಳೆಯದು, ಒಳ್ಳೆಯದು. ಆರ್ಯೆಯು ಈಗ ಆತ್ಮೀಯಳಾಗಿಬಿಟ್ಟಳು.

67 ತಾಪಸೀ—ಇವಳ ಆಕೃತಿ ಇಂತಹುದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಳೂ ಕೂಡ ರಾಜಕನ್ಯೆಯೆಂದೇ ಊಹಿಸುತ್ತೇನೆ.

68 ಚೇಟಿ—ಆರ್ಯೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದಳು. ಈ ಮೊದಲು ಇವಳು ಸುಖ

[सुहृत्तु अय्या भणादि । अहं वि अणुहूदसुहत्ति पेक्खामि ।]

69 **यौगन्धरायणः** — (आत्मगतम्) हन्त भोः ! अर्धमवसितं भारस्य । यथा मन्त्रिभिः सह समर्थितं तथा परिणमति । ततः प्रतिष्ठिते स्वामिनि तत्रभवतीमुपनयतो मे इहात्रभवती मगधराजपुत्री विश्वासस्थानं भविष्यति । कुतः,

70 **पद्मावती नरपतेर्महिषी भवित्री**
दृष्टा †विपत्तिरथ यैः प्रथमं प्रदिष्टा ।
तत्प्रत्ययात् कृतमिदं न हि सिद्धवाक्या-
न्युत्क्रम्य‡ गच्छति विधिः सुपरीक्षितानि ॥११॥

† विपत्तिरपि ‡ उद्गम्य

see that she is one who has enjoyed a happy life.

69 YAUGANDHARĀYAṆA—(*To herself*) Ah! half the burden is over. It is turning out just as it was planned along with the (other) ministers. So when the king is re-instated, her ladyship the princess of Magadha will be to me a person to rely on (as a witness) while restoring (to the king) her ladyship (Vāsavadattā). For—

70 By those who first saw the (present) troubles, it has been further predicted that Padmāvati is going to be the

ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದವಳೆಂದೇ ನಾನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ.

69 ಯೌಗಂಧ—(ಆತ್ಮಗತ) ಆಹಾ! ಅರ್ಧ ಭಾರ ಇಳಿಯಿತು. ಮಂತ್ರಿಗಳೊಡನೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ್ದ ಹಾಗೆಯೇ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಿದೆ. ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯು (ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುನಃ) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದಮೇಲೆ ದೇವಿ (ವಾಸವದತ್ತೆ) ಯನ್ನು ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ನಾನು ಕರೆದೊಯ್ಯುವಾಗ ಈ ಮಗಧರಾಜಪುತ್ರಿ ನನಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಸ್ಥಾನವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗುವಳು. ಯಾಕೆಂದರೆ—

70 ಯಾರಿಂದ ರಾಜನ ವಿಪತ್ತು ಮೊದಲೇ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಅವರಿಂದಲೇ ಪದ್ಮಾವತಿಯು (ನಮ್ಮ) ರಾಜನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ರಾಣಿಯೆಂಬುದೂ

71 (ततः प्रविशति ब्रह्मचारी)

72 ब्रह्मचारी— (ऊर्ध्वमवलोक्य) स्थितो मध्याह्नः । दृढमस्मि परिश्रान्तः । अतः कस्मिन् प्रदेशे विश्रमयिष्ये । (परिक्रम्य) भवतु, दृष्टम् । अभितस्तपोवनेन भवितव्यम् । तथाहि—

73 विस्रब्धं* हरिणाश्चरन्त्यचकिता देशागतप्रत्ययात्†
वृक्षाः पुष्पफलैः समृद्धविटपाः‡ सर्वे दयारक्षिताः ।
भूयिष्ठं कपिलानि गोकुलधनान्यक्षेत्रवत्यो दिशो
निस्सन्दिग्धमिदं तपोवनमयं धूमो हि बह्वाश्रयः ॥१२॥

---

* विश्रब्धाः † ०प्रत्यया ‡ ०विभवाः

---

queen of the king. On that surety, this has been done. Surely, destiny does not go transgressing the well considered words of oracles. [11]

71 *(Then enters a student)*

72 The Student—*(Looking up-wards)* It is mid-day. I am quite tired! So, in what place shall I rest myself? *(Walking about)* Well, I see. There must be a penance grove here-about. Thus, indeed—

73 The deer are roaming abuot freely, unperturbed through the confidence gained about (the security of) the place;

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದಲೇ ಇದೆಲ್ಲ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸುಪರೀಕ್ಷಿತವಾದ ಸಿದ್ಧರ ನುಡಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಯೂ ದಾಟಿ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. [೧೧]

71 (ಬಳಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

72 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—(ಮೇಲೆ ನೋಡಿ) ಮಧ್ಯಾಹ್ನವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ತುಂಬ ಬಳಲಿಯೂ ಇದ್ದೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ? (ಸುತ್ತಾಡಿ) ಇರಲಿ. ತಿಳಿಯಿತು. ಈ ಸುತ್ತ ತಪೋವನವಿರಬೇಕು. ಯಾಕೆಂದರೆ—

73 ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲುಂಟಾಗಿರುವ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಜಿಂಕೆಗಳು ಹೆದರದೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಓಡಾಡುತ್ತಿವೆ. ಪುಷ್ಪಫಲಗಳಿಂದ ಭರಿತವಾದ ಕೊಂಬೆಗಳುಳ್ಳ

74 यावत् प्रविशामि । (प्रविश्य) अये, आश्रमविरुद्धः खल्वेष जनः । (अन्यतो विलोक्य) अथवा तपस्विजनोऽप्यत्र । निर्दोषमुपसर्पणम् ! अये स्त्रीजनः !

75 काञ्चुकीयः—स्वैरं स्वैरं प्रविशतु भवान् । सर्वजनसाधारणम् आश्रमपदं नाम !

76 वासवदत्ता—हम् ! [हं !]

---

the trees have branches loaded with fruits and flowers; all (of them) are tended with kindness; herds of tawny cows forming a wealth abound (here); the quarters are without (tilled) fields; undoubtedly this is a penance-grove; for, the smoke here has many origins. [12]

74 I (shall) just enter. *(Entering)* Ah! this person is, indeed, not in keeping with the hermitage. *(Looking else-where)* Or why, here are ascetics also. No harm in going near. But ey, there are women-folk!

75 THE CHAMBERLAIN—Freely, freely may you enter. Indeed a hermitage is common to all.

76 VĀSAVADATTĀ—Hum!

ವೃಕ್ಷಗಳೆಲ್ಲವೂ ದಯೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಗೋಕುಲ ಧನಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. (ನಾಲ್ಕು) ದಿಕ್ಕುಗಳೂ (ಉತ್ತು) ಬೇಸಾಯ ಮಾಡದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಇದು ತಪೋವನವೇ! ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ಹೊಗೆ ಅನೇಕ ಆಶ್ರಯಗಳುಳ್ಳದ್ದು. [೧೨]

74 ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಅಯೋ! ಈ ಜನ ಆಶ್ರಮವಿರುದ್ಧ ವೇಷದವರಲ್ಲವೆ! (ಬೇರೆಕಡೆ ನೋಡಿ) ಅಥವಾ ತಪಸ್ವಿಜನರೂ ಇಲ್ಲಿದ್ದಾರಲ್ಲ! ಹತ್ತಿರ ಹೋಗುವುದರಲ್ಲಿ ದೋಷವಿರದು. ಅಯೋ! ಹೆಂಗಸರು!

75 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸೋಣಾಗಲಿ. ಆಶ್ರಮ ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಸರ್ವಜನಸಾಧಾರಣವಾದುದು.

76 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಹಂ!

77 पद्मावती — अम्मो, परपुरुषदर्शनं परिहरत्यार्या ! भवतु ! सुपरिपालनीयः खलु मन्न्यासः । [अम्मो, परपुरुसदंसणं परिहरदि अय्या ! भोदु । सुपरिवाळणीओ खु मण्णासो ।]

78 काञ्चुकीयः—भोः पूर्वं प्रविष्टास्स्मः । प्रतिगृह्यतामतिथिसत्कारः ।

79 ब्रह्मचारी—(आचम्य) भवतु भवतु । निवृत्तपरिश्रमोऽस्मि ।

80 यौगन्धरायणः — भोः, कुत आगम्यते, क्व गन्तव्यं, काधिष्ठानमार्यस्य ?

81 ब्रह्मचारी—भोः श्रूयताम् । राजगृहतोऽस्मि । श्रुतिविशेषणार्थं वत्सभूमौ लावाणकं नाम ग्रामः; तत्रोषितवानस्मि ।

---

77 PADMĀVATI—Oh, the revered lady shuns the sight of strangers. Well; surely, my ward is to be protected properly.

78 THE CHAMBERLAIN—Sir, we came here first; please accept the hospitality due to a guest.

79 THE STUDENT—*(Having sipped water)* Thank you. I am relieved of the fatigue.

80 YAUGANDHARĀYAṆA–Sir, whence do you come, whither are you bound and which is your home?

81 THE STUDENT—Sir, you may listen. I am from

---

77 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಓಹೊ, ಆರ್ಯೆಯು ಪರಪುರುಷದರ್ಶನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಒಳ್ಳೆಯದು. ನನ್ನಲ್ಲಿಟ್ಟ ನ್ಯಾಸವು ಸರಿಯಾಗಿ ಪರಿಪಾಲಿತವಾಗಬೇಕಲ್ಲವೆ!

78 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಅಯ್ಯಾ, ನಾವು ಮೊದಲು ಬಂದಿದ್ದೇವೆ. ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಲಿ.

79 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—(ಆಚಮನಮಾಡಿ) ಸಾಕು ಸಾಕು. ಶ್ರಮಪರಿಹಾರವಾಯಿತು.

80 ಯೌಗಂಧ—ಅಯ್ಯಾ, ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರೋಣಾಯಿತು? ಎಲ್ಲಿಗೆ ತೆರಳಬೇಕು? ಆರ್ಯನ ವಾಸಸ್ಥಾನ ಯಾವುದು?

81 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಅಯ್ಯಾ ಕೇಳು, ರಾಜಗೃಹದಿಂದ ಬಂದವನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

82 वासवदत्ता—(आत्मगतम्) हा लावाणकं नाम ! लावाणकसङ्कीर्तनेन पुनर्नवीकृत इव मे सन्तापः । [हा लावाणअं णाम ! लावाणअसंकित्तणेण पुणो णवीकिदो विअ मे सन्दावो ।]

83 यौगन्धरायणः—अथ परिसमाप्ता विद्या ?

84 ब्रह्मचारी— न खलु तावत् ।

85 यौगन्धरायणः — यद्यनवसिता विद्या, किमागमनप्रयोजनम् ?

86 ब्रह्मचारी—तत्र खल्वतिदारुणं व्यसनं संवृत्तम् ।

87 यौगन्धरायणः—कथमिव ?

Rajagṛha. In order to specialise in the Vedas, I was residing in the village called Lāvāṇaka, in the Vatsa land.

82 VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) Ha, Lāvāṇaka by name ! At the mention of Lāvāṇaka, my auguish is renewed as it were.

83 YAUGANDHARĀYAṆA—Is your study completed then ?

84 THE STUDENT—Not quite.

85 YAUGANDHARĀYAṆA—If the study is not completed, what is the purpose of (your) coming (away) ?

86 THE STUDENT—Indeed a very terrible catastrophe occurred there.

87 YAUGANDHARĀYAṆA—What do you mean ?

ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ವತ್ಸಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಲಾವಾಣಕವೆಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆಯಲ್ಲ, ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ.

82 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಹಾ ಲಾವಾಣಕವೇ ! ಲಾವಾಣಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ನನ್ನ ಸಂತಾಪ ಮರುಕಳಿಸಿದಂತಿದೆ.

83 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಯಿತೆ ?

84 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಇಲ್ಲವಲ್ಲ !

85 ಯೌಗಂಧ—ವಿದ್ಯೆ ಮುಗಿಯದಿದ್ದಮೇಲೆ ಹೀಗೆ ಬಂದುಬಿಟ್ಟುದರ ಉದ್ದೇಶವೇನು ?

86 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಅಲ್ಲಿ ಅತಿ ದಾರುಣವಾದ ದುರ್ಘಟನೆ ಸಂಭವಿಸಿತು.

87 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಅಂದರೆ ?

88 **ब्रह्मचारी**—तत्रोदयनो नाम राजा प्रतिवसति ।

89 **यौगन्धरायणः**—श्रूयते तत्रभवानुदयनः । किं सः ?

90 **ब्रह्मचारी** — तस्य अवन्तिराजपुत्री वासवदत्ता नाम पत्नी दृढमभिप्रेता किल ।

91 **यौगन्धरायणः**— भवितव्यम् । ततस्ततः ?

92 **ब्रह्मचारी**— ततस्तस्मिन् मृगयानिष्क्रान्ते राजनि ग्रामदाहेन सा दग्धा ।

93 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) अलीकमलीकं खल्वेतत् । जीवामि मन्दभागा ! [अळिअं अळिअं खु एदं । जीवामि मन्दभाआ !]

---

88 THE STUDENT—A king named Udayana lived there.

89 YAUGANDHARĀYAṆA—His Highness Udayana is known (to all) ; what of him ?

90 THE STUDENT—His wife, the princess of Avantī, Vāsavadattā by name, it is stated, was deeply loved by him.

91 YAUGANDHARĀYAṆA—It ought to be so. What next ?

92 THE STUDENT—Then, when the king had gone out a-hunting, she was consumed by the fire that burnt the village.

93 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* False, it is quite false. I am living, an unfortunate woman !

---

88 **ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ**—ಅಲ್ಲಿ ಉದಯನನೆಂಬ ರಾಜ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ.

89 **ಯೌಗಂಧ**-ಪೂಜ್ಯ ಉದಯನನ ಖ್ಯಾತಿ ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಅವನಿಗೇನು ?

90 **ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ**—ಅವನಿಗೆ ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿಯಾದ ವಾಸವದತ್ತೆ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯು ತುಂಬ ಪ್ರಿಯಳಾಗಿದ್ದಳಂತೆ.

91 **ಯೌಗಂಧ**—ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಆಮೇಲೆ ಆಮೇಲೆ ?

92 **ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ**—ಆಮೇಲೆ ಒಮ್ಮೆ ಆ ರಾಜನು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಅವಳೂ ಸುಟ್ಟುಹೋದಳು.

93 **ವಾಸವದತ್ತಾ**-(ಆತ್ಮಗತ) ಸುಳ್ಳು, ಇದು ಶುದ್ಧ ಸುಳ್ಳು. ಮಂದಭಾಗಿನಿ ನಾನು ಜೀವಿಸಿಯೇ ಇದ್ದೇನೆ.

94 **यौगन्धरायणः**— ततस्ततः ?

95 **ब्रह्मचारी**—ततस्तामभ्यवपत्तुकामो यौगन्धरायणो नाम सचिवः तस्मिन्नेवाग्नौ पतितः ।

96 **यौगन्धरायणः** — सत्यं पतित इति ! ततस्ततः ?

97 **ब्रह्मचारी** — ततः प्रतिनिवृत्तो राजा तद्वृत्तान्तं श्रुत्वा तयोर्वियोगजनितसन्तापस्तस्मिन्नेवाग्नौ प्राणान् परित्यक्तुकामोऽमात्यैर्महता यत्नेन वारितः ।

98 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) जानामि जानाम्यार्यपुत्रस्य मयि सानुक्रोशत्वम् । [जाणामि जाणामि अय्यउत्तस्स मइ साणुक्कोसत्तणं ।]

---

94 YAUGANDHARĀYAṆA—What then?

95 THE STUDENT—Then, the minister named Yaugandharāyaṇa, desirous of rescuing her, fell into the same fire.

96 YAUGANDHARĀYAṆA—True that he fell in! Then?

97 THE STUDENT— Then, the king returned; having heard of that incident and with grief arisen on account of the loss of them both, he wished to abandon his life in that very fire, (but) was with great effort prevented by the ministers.

98 VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) I know, I know my lord's tenderness for me.

---

94 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಆಮೇಲಾಮೇಲೆ?

95 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಆಗ ಅವಳನ್ನು ಉಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೆಂಬ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದುಬಿಟ್ಟ.

96 ಯೌಗಂಧ—ಬಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸತ್ಯ! ಆಮೇಲಾಮೇಲೆ?

97 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಬಳಿಕ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದ ರಾಜನು ಆ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವರಿಬ್ಬರ ವಿಯೋಗದಿಂದ ಸಂತಾಪಗೊಂಡು ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಿದ್ದು ಅಮಾತ್ಯರಿಂದ ಮಹಾಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟನು.

98 ವಾಸವದತ್ತಾ-(ಆತ್ಮಗತ) ಬಲ್ಲೆ, ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಪ್ರೇಮ ಬಲ್ಲೆ.

4

99 यौगन्धरायणः —ततस्ततः ?

100 ब्रह्मचारी—ततस्तस्याः शरीरोपभुक्तानि दग्धावशेषाण्याभरणानि परिष्वज्य राजा मोहमुपगतः ।

101 सर्वे—हा !

102 वासवदत्ता — (स्वगतम्) सकाम इदानीमार्ययौगन्धरायणो भवतु ! [सकामो दाणिं अय्यजोअन्धराअणो होदु !]

103 चेटी—भर्तृदारिके, रोदिति खल्वियमार्या !
[भट्टिदारिए, रोदिदि खु इअं अय्या !]

104 पद्मावती—सानुक्रोशया भवितव्यम् । [साणुक्कोसाए होदव्वं ।]

---

99 YAUGANDHARĀYAṆA—Then, then?

100 THE STUDENT—Then the king, clasping the burnt remains of the ornaments her person was adorned with, fell into a swoon.

101 ALL—Ha!

102 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* Now, may noble Yaugandharāyaṇa gain the fulfilment of his desire.

103 THE MAID—Princess, this lady is weeping, forsooth.

104 PADMĀVATĪ—She must be tender-hearted.

---

99 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಆಮೇಲೆ ಆಮೇಲೆ?

100 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಬಳಿಕ ಆವಳ ಮೈಮೇಲೆ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ದಗ್ಧಶೇಷವಾಗಿದ್ದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ರಾಜನು ಮೂರ್ಛಿತನಾದನು.

101 ಎಲ್ಲರೂ—ಹಾ!

102 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಸ್ವಗತ) ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಬಯಕೆ ಇನ್ನು ಈಡೇರಲಿ.

103 ಚೇಟಿ—ರಾಜಪುತ್ರಿ, ಈ ಆರ್ಯೆ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ.

104 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಕೋಮಲಸ್ವಭಾವದವಳಿರಬೇಕು.

105 **यौगन्धरायणः**—अथ किमथ किम् । प्रकृत्या सानुक्रोशा मे भगिनी । ततस्ततः ?

106 **ब्रह्मचारी**—ततः शनैः शनैः प्रतिलब्धसंज्ञः संवृत्तः ।

107 **पद्मावती**—दिष्ट्या ध्रियते ! मोहं गत इति श्रुत्वा शून्यमिव मे हृदयम् । [दिट्ठिआ धरइ ! मोहं गदो त्ति सुणिअ सुण्णं विअ मे हिअअं]

108 **यौगन्धरायणः**— ततस्ततः ?

109 **ब्रह्मचारी** — ततः स राजा महीतलपरिसर्पणपांसुपाटलशरीरः सहसोत्थाय, 'हा वासवदत्ते ! हा अवन्तिराजपुत्रि ! हा प्रिये ! हा प्रियशिष्ये !' इति किमपि किमपि बहु प्रलपितवान् । किं बहुना ?

---

105 YAUGANDHARĀYAṆA—Quite so, quite so. By nature, my sister is tender-hearted. Then, then?

106 THE STUDENT—Then, very slowly, he regained consciousness.

107 PADMĀVATĪ—Thank god, he lives! Having heard that he swooned, my heart had become as though a void.

108 YAUGANDHARĀYAṆA—Then, then?

109 THE STUDENT—Then, the king, whose body was reddish with dust by rolling on the surface of the earth, having got up suddenly, burst into a long and in-coherent lament thus—"Alas, Vāsavadattā! Alas, Princess of Avanti!

---

106 ಯೌಗಂಧ—ಹೌದು, ಹೌದು, ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ನನ್ನ ತಂಗಿ ಕೋಮಲಹೃದಯೆ. ಆಮೇಲಾಮೇಲೆ?

106 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಆಮೇಲೆ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಳೆದನು.

107 ಪದ್ಮಾವತೀ—ದೈವಕೃಪೆಯಿಂದ ಬದುಕಿದ್ದಾನಲ್ಲ! ಮೂರ್ಛಿತನಾದನೆಂದು ಕೇಳಿ ನನ್ನ ಹೃದಯ ಶೂನ್ಯಪ್ರಾಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತ್ತು.

108 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಆಮೇಲಾಮೇಲೆ?

109 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಆಮೇಲೆ ಆ ರಾಜನು, ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹೊರಳಾಡಿದುದರಿಂದ ಧೂಳಿಧೂಸರಿತವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ತಟ್ಟನೆದ್ದು 'ಹಾ

110 नैवेदानीं तादृशाश्चक्रवाका
नैवाप्यन्ये स्त्रीविशेषैर्वियुक्ताः ।
धन्या सा स्त्री यां तथा वेत्ति भर्ता
भर्तृस्नेहात् सा हि* दग्धाप्यदग्धा ॥ १३ ॥ * साग्नि

111 यौगन्धरायणः— अथ भोः, तं तु पर्यवस्थापयितुं न कश्चित् यत्नवानमात्यः ?

112 ब्रह्मचारी — अस्ति रुमण्वान् नामामात्यो दृढं प्रयत्नवांस्तत्रभवन्तं पर्यवस्थापयितुम् । स हि,—

Ah dear! Ah, my beloved pupil!" Why (speak) more?

110 Now, Cakravākas are not at all such as he; not even those others who are separated from their excellent beloveds. Blessed is that woman whom (her) husband regards thus. Though burnt, she is, indeed, unburnt through the love of her husband. [13]

111 YAUGANDHARĀYAṆA—Now sir, did no minister try to console him?

112 THE STUDENT—The minister named Rumaṇvān was there, trying hard to console His Highness. For, he

---

ವಾಸವದತ್ತೆ! ಹಾ ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿ! ಹಾ ಪ್ರಿಯೆ! ಹಾ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯೆ!' ಎಂದು ಏನೇನೋ ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಲಪಿಸಿದನು. ಹೆಚ್ಚು ಮಾತೇಕೆ?—

110 ಈಗ ಅವನ ಹಾಗೆ ಚಕ್ರವಾಕಗಳಂತೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ವಿಶೇಷ ಪ್ರೇಮದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ವಿಯುಕ್ತರಾದ ಇತರರೂ ಇಲ್ಲ. ಪತಿಯಾದವನು ಯಾವಳ (ಪ್ರೇಮವ)ನ್ನು ಆ ರೀತಿ ಭಾವಿಸಿದ್ದಾನೋ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯೇ ಧನ್ಯೆ. ಆಕೆ ಸುಟ್ಟುಹೋಗಿದ್ದರೂ ಪತಿಪ್ರೇಮದ ಕಾರಣದಿಂದ ಬೆಂದುಹೋದವಳಲ್ಲ. [೧೩]

111 ಯೌಗಂಧ—ಅಯ್ಯಾ, ಆಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಿಲ್ಲವೆ?

112 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ರುಮಣ್ವಂತನೆಂಬ ಅಮಾತ್ಯನು ಅವನನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಲು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಾದರೋ

113 अनाहारे तुल्यः §प्रततरुदितक्षामवदनः § सतत
शरीरे संस्कारं नृपतिसमदुःखं परिवहन् ।
दिवा वा रात्रौ वा परिचरति यत्नैर्नरपतिं
नृपः प्राणान् सद्यस्त्यजति यदि तस्याप्युपरमः ॥१४॥

114 वासवदत्ता—(स्वगतम्) दिष्ट्या सुनिक्षिप्त इदानीमार्यपुत्रः !
[दिट्ठिआ सुणिक्खित्तो दाणिं अय्यउत्तो !]

115 यौगन्धरायणः—(आत्मगतम्) अहो महद्भारमुद्वहति रुमण्वान् ! कुतः;—

---

113 Is like (the king) in abstaining from food; he has his face emaciated by constant weeping; and, attending to the purification of the body as sorrowfully as the king, he serves the king with diligence irrespective of (its being) day or night. If (perchance) the king were to give up his life, Instantaneously (would occur) his death also. [14]

114 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* Thank god! now my lord is well-placed.

115 YAUGANDHARĀYAṆA —*(To herself)* Oh ! A great responsibility Rumaṇvān bears! For,—

---

113 ನಿರಂತರವಾಗಿ ರೋದಿಸುವುದರಿಂದ ಕಳೆಗುಂದಿದ ಮುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಹಾರ ತೊರೆದುಬಿಟ್ಟಿರುವಿಕೆಯಲ್ಲೂ (ರಾಜನಿಗೆ) ಸಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶರೀರದ (ಸ್ನಾನಾದಿ) ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನೂ ರಾಜನಂತೆಯೇ ದುಃಖದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾ, ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿಯೂ ಯತ್ನಪುರಸ್ಸರವಾಗಿ ರಾಜನ ಉಪಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜನೇನಾದರೂ ತಟ್ಟನೆ ಪ್ರಾಣನೀಗಿದರೆ ಅವನ ಮೃತ್ಯುವೂ (ನಿಶ್ಚಯ). [೧೪]

114 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಸ್ವಗತ) ಅದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ಈಗ ಸರಿಯಾದವರಲ್ಲಿ ನಿಕ್ಷೇಪವಾಗಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

115 ಯೌಗಂಧ—(ಆತ್ಮಗತ) ಅಹೋ! ರುಮಣ್ವಂತ ಮಹತ್ತಾದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ—

116 सविश्रमो ह्ययं भारः प्रसक्तस्तस्य तु श्रमः ।
तस्मिन् सर्वमधीनं हि यत्राधीनो नराधिपः ॥१५॥

117 (प्रकाशम्) अथ भोः ! पर्यवस्थापित इदानीं स राजा ?

118 ब्रह्मचारी—तदिदानीं न जाने । 'इह तया सह हसितम्, इह तया सह कथितम्, इह तया सह पर्युषितम्, इह तया सह कुपितम्, इह तया सह शयितम्'— इत्येवं विलपन्तं तं राजानम् अमात्यैर्महता यत्नेन तस्माद्ग्रामात् गृहीत्वाप*क्रान्तम् । ततो †निष्क्रान्ते

---

* क्रान्तमपश्यम्   † अपक्रान्ते

---

116 This responsibility (of mine), in fact, allows rest; but his toil is continuous. For, everything depends on that person, on whom the king depends. [15]

117 *(Aloud)* Then Sir, is that king consoled now?

118 THE STUDENT—That I do not know now. The ministers went away from that village, taking with them, after much effort, the king who was lamenting thus—" Here I smiled with her; here I conversed with her; here I sat with her; here I got angry with her; (and) here I slept with her". Then, when the king departed, that village became devoid

---

116 ಈ (ನನ್ನ) ಭಾರವೇನೋ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಅವನ ಶ್ರಮ ಮಾತ್ರ ನಿರಂತರವಾದುದು. ರಾಜನು ಯಾರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದಾನೋ ಅವನಿಗೇ ಸರ್ವವೂ ಅಧೀನ. [೧೫]

117 (ಪ್ರಕಾಶ) ಅಯ್ಯಾ, ಅದಿರಲಿ, ಈಗ ಆ ರಾಜನು ಮೊದಲ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೋ?

118 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ಅದು ನನಗೀಗ ತಿಳಿಯದು. "ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ನಕ್ಕೆ; ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ಮಾತಾಡಿದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ಕುಳಿತಿದ್ದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ಕೋಪಗೊಂಡಿದ್ದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ಮಲಗಿದ್ದೆ"—ಎಂದು ಹೀಗೆ ವಿಲಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆ ರಾಜನನ್ನು ಮಂತ್ರಿಗಳು ಬಹಳ ಯತ್ನಿಸಿ ಆ ಗ್ರಾಮದಿಂದ

राजनि प्रोषितनक्षत्रचन्द्रमिव नभोऽरमणीयः संवृत्तः स ग्रामः । ततः अहमपि निर्गतोऽस्मि ।

119 तापसी— स खलु गुणवान् नाम राजा, य आगन्तुकेनापि अनेनैवं प्रशस्यते । [सो खु गुणवन्तो णाम राआ, जो आअन्तुएण वि इमिणा एव्वं पसंसीअदि ।]

120 चेटी—भर्तृदारिके, किं नु खल्वपरा स्त्री तस्य हस्तं गमिष्यति ? [भट्टिदारिए, किं णु खु अवरा इत्थिआ तस्स हत्थं गमिस्सदि ?]

121 पद्मावती—(आत्मगतम्) मम हृदयेनैव सह मन्त्रितम् । [मम हिअएण एव्व सह मन्तिदं ।]

122 ब्रह्मचारी—आपृच्छामि भवन्तौ । गच्छामस्तावत् ।

---

of (all) charm, like the sky when the stars and the moon have set. Therefore, I too have come away.

119 HERMIT-WOMAN—He, who is thus praised even by this stranger, must be an excellent king, indeed.

120 THE MAID—Princess, which other (lucky) woman would secure his hand?

121 PADMĀVATĪ—(*To herself*) She has spoken just along the lines of my own thoughts.

122 THE STUDENT—I take leave of you both. Let us disperse.

ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋದರು. ಆಮೇಲೆ, ರಾಜನು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಬಿಡಲು, ಆ ಗ್ರಾಮವು ಚಂದ್ರ ನಕ್ಷತ್ರ ಎಲ್ಲವೂ ಅಸ್ತಂಗತವಾದ ಆಕಾಶದಂತೆ ಅರಮಣೀಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನೂ ಹೊರಟುಬಂದುಬಿಟ್ಟೆ.

119 ತಾಪಸೀ—ಆಗುಂತಕನಿಂದಲೂ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ ಆ ರಾಜ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತಮಗುಣವುಳ್ಳವನಾಗಿರಬೇಕು.

120 ಚೇಟಿ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ಬೇರಾವ (ಪುಣ್ಯವತಿ) ಸ್ತ್ರೀ ಅವನ ಕೈ ಹಿಡಿಯುವಳೋ!

121 ಪದ್ಮಾವತೀ-(ಆತ್ಮಗತ) ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಯೋಚಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

122 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ-ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಅನುಮತಿ ಬೇಡುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಹೊರಡಲೆ?

123 उभौ—गम्यतामर्थसिद्धये ।

124 ब्रह्मचारी—तथास्तु । (निष्क्रान्तः)

125 यौगन्धरायणः — साधु ! अहमपि तत्रभवत्याभ्यनुज्ञातो गन्तुमिच्छामि ।

126 काञ्चुकीयः—तत्रभवत्याभ्यनुज्ञातो गन्तुमिच्छति किल ?

127 पद्मावती—आर्यस्य भगिनिकार्येण विनोत्कण्ठिष्यते ।
[अय्यस्स भइणिआ अय्येण विना उक्कण्ठिस्सदि ।]

128 यौगन्धरायणः — साधुजनहस्तगतैषा नोत्कण्ठिष्यति । (काञ्चुकीयमवलोक्य) गच्छामस्तावत् !

---

123 BOTH—You may go for the gaining of (your) purpose.

124 THE STUDENT—Amen ! *(Exit)*

125 YAUGANDHARĀYAṆA—Well, I too wish to go, being permitted by your lady-ship.

126 THE CHAMBERLAIN—He says that he wishes to go permitted by your lady-ship.

127 PADMĀVATĪ—Your honour's sister will feel uneasy in the absence of your honour.

128 YAUGANDHARĀYAṆA—Being in the hands of a pious parson, she will not feel uneasy. (*Looking at the Chamberlain*) Let me depart.

---

123 ಇಬ್ಬರೂ—ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೊರಡಬಹುದು.

124 ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ—ತಥಾಸ್ತು. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

125 ಯೌಗಂಧ—ಒಳ್ಳೆಯದು. ಪೂಜ್ಯೆಯ ಅನುಜ್ಞೆ ಪಡೆದು ನಾನೂ ಹೊರಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ.

126 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಪೂಜ್ಯೆಯಿಂದ ಅನುಜ್ಞೆ ಪಡೆದು ಇವನೂ ಹೊರಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನಲ್ಲ!

127 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯನ ತಂಗಿ ಆರ್ಯನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಉತ್ಕಂಠಿತಳಾಗಬಹುದು.

128 ಯೌಗಂಧ—ಸಾಧುಜನರ ಹಸ್ತಗತಳಾದ ಈಕೆ ಉತ್ಕಂಠಿತಳಾಗಳು (ಕಾಂಚುಕೀಯನನ್ನು ನೋಡಿ) ನಾನು ಹೊರಡಲೆ ?

129 **काञ्चुकीयः**—गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।

130 **यौगन्धरायणः**—तथास्तु । (निष्क्रान्तः)

131 **काञ्चुकीयः**—समय इदानीमभ्यन्तरं प्रवेष्टुम् ।

132 **पद्मावती**—आर्ये, वन्दे । [अय्ये, वन्दामि ।]

133 **तापसी**—जाते, तव सदृशं भर्तारं लभस्व ।
[जादे तव सदिसं भत्तारं लभेहि ।]

134 **वासवदत्ता**—आर्ये, वन्दे तावदहम् । [अय्ये, वन्दामि दाव अहं ।]

135 **तापसी**—त्वमप्यचिरेण भर्तारं समासादय ।
[तुवं पि अइरेण भत्तारं समासादेहि ।]

136 **वासवदत्ता**— अनुगृहीतास्मि । [अणुग्गहीदह्मि ।]

---

129 THE CHAMBERLAIN—You may go, to meet again.

130 YAUGANDHARĀYAṆA—Amen ! *(Exit)*

131 THE CHAMBERLAIN—Now, it is time to get in.

132 PADMĀVATĪ—Venerable lady, I salute (you).

133 HERMIT-WOMAN—Child, may you get a husband worthy of you.

134 VĀSAVADATTĀ–Venerable lady, I, in my turn, salute(you).

135 HERMIT-WOMAN—May you also meet (your) husband before long.

136 VĀSAVADATTĀ—I am beholden to you.

---

129 ಕಾಂಚುಕೀಯು—ಹೊರಡಬಹುದು, ಪುನಃ ದರ್ಶನಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

130 ಯೌಗಂಧ—ತಥಾಸ್ತು. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

131 ಕಾಂಚುಕೀಯು—ಒಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಈಗ ವೇಳೆಯಾಗಿದೆ.

132 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯೆ, ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

133 ತಾಪಸಿ—ವತ್ಸೆ, ನಿನಗೆ ಸದೃಶನಾದ ಗಂಡನನ್ನು ಪಡೆ.

134 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆರ್ಯೆ, ನಾನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

135 ತಾಪಸಿ—ನೀನೂ ಶೀಘ್ರವಾಗಿಯೇ ಪತಿಸಮಾಗಮ ಹೊಂದು.

136 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಅನುಗೃಹೀತಳಾದೆ.

137 काञ्चुकीयः—तदागम्यताम् । इत इतो भवत्यः । संप्रति हि,

138 खगा वासोपेताः सलिलमवगाढो मुनिजनः
प्रदीप्तोऽग्निर्भाति प्रविचरति धूमो मुनिवनम् ।
परिभ्रष्टो दूराद्रविरपि च संक्षिप्तकिरणो
रथं व्यावर्त्यासौ प्रविशति शनैरस्तशिखरम् ॥१६॥

139 (निष्क्रान्ताः सर्वे)

140 इति प्रथमोऽङ्कः

---

137 THE CHAMBERLAIN—Please come along. This way, this way, your lady-ships. Now, indeed—

138 The birds have returned to their nests; the ascetic-folk have descended into water (for ablutions); the fire, being kindled, is burning bright; smoke is spreading wide through the ascetics' grove; and even the sun, fallen from a great height with rays withdrawn, and having turned back his chariot, is slowly alighting on the peak of the setting mountain. [16]

139 *(Exeunt Omnes)*

140 **End of the First Act**

---

137 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಇನ್ನು ಬನ್ನಿ, ಇತ್ತ ಇತ್ತ ಪೂಜ್ಯೆಯರೇ. ಈಗ ಲಾದರೋ—

138 ಹಕ್ಕಿಗಳು ಗೂಡು ಸೇರಿವೆ. ಮುನಿಜನರು (ಸ್ನಾನಕ್ಕಾಗಿ) ನೀರಿಗಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಅಗ್ನಿ ಉರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಮುನಿವನದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೊಗೆ ಹರಡಿದೆ. ದೂರದಿಂದ ಇಳಿದು ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಸೂರ್ಯನೂ (ತನ್ನ) ರಥವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಅಸ್ತಾಚಲದ ಶಿಖರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. [೧೬]

139 (ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

140 ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕ

अथ द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति चेटी)

[3] चेटी—कुञ्जरिके ! कुञ्जरिके ! कुत्र कुत्र भर्तृदारिका पद्मावती ? किं भणसि ? — " एषा भर्तृदारिका* माधवीलतामण्डपस्य †पार्श्वतः कन्दुकेन क्रीडति" इति ? यावद्भर्तृदारिकामुपसर्पामि । (परिक्रम्यावलोक्य) अम्मो ! इयं भर्तृदारिका उत्कृतकर्णचूलिकेन व्यायामसञ्जातस्वेदबिन्दु-विचित्रितेन परिश्रान्तरमणीयदर्शनेन मुखेन कन्दुकेन क्रीडन्तीत एव आगच्छति । यावदुपसर्प्यामि§ । [कुञ्जरिए ! कुञ्जरिए ! कहिं कहिं

* भतृदारिका पद्मावती † पार्श्वगता § उपसर्पामि (उपसप्पामि)

ACT II

(Then enters a maid.)

[2] THE MAID—Kuñjarikā! O Kuñjarikā! Where. where is the princess Padmāvatī? Do you say—"This princess is playing with a ball by the side of the Spring-creeper-bower"? I shall just go near the princess. *(Walking about and seeing)* Ah! the princess, with a countenance, which bears upturned ear-rings, which is variegated with drops of perspiration

ಅಂಕ ೨

[1] (ಬಳಿಕ ಚೇಟಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

[2] ಚೇಟಿ—ಕುಂಜರಿಕೆ, ಕುಂಜರಿಕೆ! ಎಲ್ಲಿ? ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಎಲ್ಲಿ? ಏನೆಂದೆ?—'ಈ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಮಾಧವೀಲತಾಮಂಟಪದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಚೆಂಡಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ' ಎಂದೆಯಾ? ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. (ತಿರುಗಾಡಿ, ನೋಡಿ) ಓಹೋ! ಇದೋ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ! ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡ ಕರ್ಣಾವತಂಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ವ್ಯಾಯಾಮದಿಂದುಂಟಾದ ಬೆವರು

भट्टिदारिआ पदुमावदी ! किं भणासि ! —"एसा *भट्टिदारिआ माहवीळदामण्डवस्स †पस्सदो कन्दुएण कीळदि" त्ति ! जाव भट्टिदारिअं उवसप्पामि । (परिक्रम्यावक्षोक्य) अम्मो ! इअं भट्टिदारिआ उक्करिदकण्णचूळिएण वाआमसञ्जादसेदबिन्दुविइत्तिदेण परिस्सन्तरमणीअदंउणेण मुहेण कन्दुएण कीळन्दी इदो एव्व आअच्छदि । जाव §उवसप्पिस्सं ।] (निष्क्रान्ता)

[3] प्रवेशकः

[4] (ततः प्रविशति कन्दुकेन क्रीडन्ती पद्मावती सपरिवारा ‡वासवदत्तया सह)

[5] **वासवदत्ता**—हला, एष ते कन्दुकः । [हळा, एसो दे कन्दुओ।]

[6] **पद्मावती**—आर्ये, भवत्विदानीमेतावत् । [अय्ये, भोदु दाणिं एत्तअं]

---

‡ आवन्तिकावेषधाणी वासवदत्ता च

---

arisen out of exertion, and which appears charming on account of fatigue, is coming this very way, playing with a ball. I shall just go near (her). *(Exit)*

[3] Interlude

[4] *(Then enters Padmāvatī, playing with a ball, accompanied by her retinue, and along with Vāsavadattā)*

[5] VĀSAVADATTĀ—Here is your ball, friend.

[6] PADMĀVATĪ—So much will do now, worthy lady.

ಹನಿಗಳಿಂದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ, ಮತ್ತು ದಣಿವಿನಿಂದ ರಮಣೀಯವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಮುಖದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಈ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಚೆಂಡಾಡುತ್ತಾ ಈ ಕಡೆಯೇ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಇರಲಿ, ಹತ್ತಿರ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

[3] ಇದು ಪ್ರವೇಶಕ

[4] (ಬಳಿಕ ಚೆಂಡಾಡುತ್ತಾ ಪದ್ಮಾವತಿಯು ಸಪರಿವಾರಳಾಗಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

[5] **ವಾಸವದತ್ತಾ**—ಸಖಿ, ಇದೋ ನಿನ್ನ ಚೆಂಡು.

[6] **ಪದ್ಮಾವತೀ**—ಆರ್ಯೆ, ಈಗ (ಆಟ) ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಕು.

⁷ **वासवदत्ता** — †हला, अतिचिरं कन्दुकेन क्रीडित्वाधिकसञ्जातरागौ परकीयाविव ते हस्तौ संवृत्तौ । [हळा, अदिचिरं कन्दुएण कीळिअ अहिअसञ्जादराआ परकेरआ विअ दे हत्था संवुत्ता ।]

⁸ **चेटी** — क्रीडतु, क्रीडतु तावद्भर्तृदारिका । निर्वर्त्यतां तावदयं कन्याभावरमणीयः कालः । [कीळदु, कीळदु दाव भट्टिदारिआ । णिव्वत्तीअदु दाव अअं कण्णाभावरमणीओ काळो ।]

⁹ **पद्मावती**—आर्ये, किमिदानीं मामपहसितुमिव निध्यायसि ? [अय्ये, किं दाणिं मं ओहसिदुं विअ णिज्झाअसि ?]

¹⁰ **वासवदत्ता**—नहि नहि । हला, अधिकमद्य ‡शोभसे । अभित

---

† हला, किं निमित्तं वारयसि (किं णिमित्तं वारेसि) इत्यधिकः पाठः ।
‡ शोभते (सोहदि)

---

⁷ VĀSAVADATTĀ—Friend, having played with the ball for a long time, your hands, with redness (*pun*—passion) arisen to a great extent, have become, as it were, such as those belonging to some one else.

⁸ THE MAID—Play on, princess, play on. Let this period, delightful on account of girl-hood, be enjoyed fully.

⁹ PADMĀVATĪ—Worthy lady, why do you now stare at me, as though to ridicule me?

¹⁰ VĀSAVADATTĀ—No, not at all. Friend, you appear more charming (than ever) to-day. I am beholding your

---

⁷ **ವಾಸವದತ್ತಾ**—ಸಖಿ, ಬಹಳಹೊತ್ತು ಚೆಂಡಾಟ ಆಡಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮೂಡಿದ ರಾಗವುಳ್ಳ ನಿನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳೂ ಪರಕೀಯವೆಂಬಂತೆ ಆಗಿಬಿಟ್ಟವೆ.

⁸ **ಚೇಟಿ**—ಆಡಲಿ, ರಾಜಕುಮಾರಿ ಆಡಲಿ ಬಿಡು. ಕನ್ಯಾಭಾವ ರಮಣೀಯವಾದ ಈ ಕಾಲ ಸುಖವಾಗಿ ಕಳೆಯಲ್ಪಡಲಿ.

⁹ **ಪದ್ಮಾವತೀ**--ಆರ್ಯೆ, ಇದೇನು ನನ್ನನ್ನೀಗ ಪರಿಹಾಸ್ಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೋ ಎಂಬಂತೆ ದುರಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೀ ?

¹⁰ **ವಾಸವದತ್ತಾ**-ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ. ಸಖಿ, ನೀನಿಂದು ತುಂಬ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದೀ.

इव तेऽद्य वरमुखं पश्यामि । [णहि णहि । हळा, अधिअं अज्ज सोहसि । अमिदो विअ दे अज्ज वरमुहं पेक्खामि ।]

11 **पद्मावती**—अपेहि । मेदानीं मामपहस ।
[अवेहि । मा दाणि मं ओहस ।]

12 **वासवदत्ता** — एषास्मि तूष्णीका, भविष्यन्महासेनवधु !
[एसह्मि तुह्णीआ भविस्सम्महासेणवहू !]

13 **पद्मावती**—क एष महासेनो नाम ? [को एसो महासेणो णाम ?]

14 **वासवदत्ता**—अस्त्युज्जयिनीयो राजा प्रद्योतो नाम । तस्य बल-परिमाणनिर्वृत्तं नामधेयं महासेन इति । [अत्थि उज्जइणीओ राआ पज्जोदो णाम । तस्स बळपरिमाणणिव्वुत्तं णामहेअं महासेणो त्ति ।]

15 **चेटी**—भर्तृदारिका तेन राज्ञा सह सम्बन्धं नेच्छति ।

---

lovely (*pun*—lover's) face from every side, as it were.

11 PADMĀVATĪ—Get away, don't make fun of me, now.

12 VĀSAVADATTĀ—Here, I remain mute, O would-be daughter-in-law of Mahāsena!

13 PADMĀVATĪ—Who is this (person) named Mahāsena?

14 VĀSAVADATTĀ—There is the king of Ujjain, named Pradyota. Mahāsena is the name given him, by the vastness of his army.

15 THE MAID—The princess does not like alliance with that king.

ನಿನ್ನ ವರಮುಖವನ್ನಿಂದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

11 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸುಮ್ಮನೆ ಹೋಗು. ನನ್ನನ್ನೀಗ ಹಾಸ್ಯಮಾಡಬೇಡ.

12 ವಾಸವದತ್ತಾ-ಮಹಾಸೇನನ ಸೊಸೆಯಾಗುವವಳೇ, ಇದೋ ಸುಮ್ಮನಾದೆ.

13 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಈ ಮಹಾಸೇನ ಎನ್ನುವವನು ಯಾರು?

14 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಪ್ರದ್ಯೋತನೆಂಬ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ರಾಜನಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಸೈನ್ಯದ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮಹಾಸೇನನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

15 ಚೇಟಿ-ಆ ರಾಜನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

[भट्टिदारिआ तेण रञ्जा सह संबन्धं णेच्छदि ।]

16 **वासवदत्ता**—अथ केन खल्विदानीमभिलषति ?
[अह केण खु दाणिं अभिळसदि ?]

17 **चेटी**—अस्ति वत्सराज उदयनो नाम । तस्य गुणान् भर्तृदारिकाभिलषति । [अत्थि वच्छराओ उदअणो णाम । तस्स गुणाणि भट्टिदारिआ अभिळसदि ।]

18 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) आर्यपुत्रं भर्तारमभिलषति ! (प्रकाशम्) केन कारणेन ? [अय्यउत्तं भत्तारं अभिळसदि ! (प्रकाशम्) केण कारणेण ?]

19 **चेटी**—सानुक्रोश इति । [साणुक्कोसो त्ति ।]

20 **वासवदत्ता**—(आत्मगतम्) जानामि जानामि । अयमपि जन एवमुन्मादितः । [जाणामि जाणामि । अअं वि जणो एव्वं उम्मादिदो ।]

---

16 VĀSAVADATTĀ—Then, with whom indeed does she desire (alliance) now?

17 THE MAID—There is the king of the Vatsas, Udayana by name. The princess is enamoured of his virtues.

18 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* She desires (to have) my lord as her husband! *(Aloud)* For what reason?

19 THE MAID—Because he is tender-hearted.

20 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* I know, I know. This (my own self) too was mad (after him) thus.

---

16 ವಾಸವದತ್ತಾ--ಹಾಗಾದರೆ ಮತ್ತಾರೊಡನೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ?

17 ಚೇಟಿ--ಉದಯನನೆಂಬ ವತ್ಸದೇಶದ ರಾಜನಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ.

18 ವಾಸವದತ್ತಾ--(ಆತ್ಮಗತ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನನ್ನು ಪತಿಯಾಗಿ ಬಯಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. (ಪ್ರಕಾಶ) ಏನುಕಾರಣದಿಂದ?

19 ಚೇಟಿ--ಕೋಮಲ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನೆಂದು.

20 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಬಲ್ಲೆ, ಬಲ್ಲೆ. ಈ ನಾನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಉನ್ಮಾದಿತಳಾಗಿದ್ದೆ.

[21] **चेटी**—भर्तृदारिके, यदि स राजा विरूपो भवेत् ?
[भट्टिदारिए, जदि सो राआ विरूवो भवे ?]

[22] **वासवदत्ता**—नहि नहि । दर्शनीय एव ।
[णहि णहि । दंसणीओ एव्व ।]

[23] **पद्मावती**—आर्ये, कथं त्वं जानासि ? [अय्ये, कहं तुवं जाणासि?]

[24] **वासवदत्ता**— (आत्मगतम्) आर्यपुत्रपक्षपातेनातिक्रान्तः समुदाचारः । किमिदानीं करिष्यामि ? भवतु; दृष्टम् । (प्रकाशम्) हला, एवम् †उज्जयिनीयो जनो मन्त्रयते । [अय्यउत्तपक्खवादेण अदिक्कन्दो समुदाआरो । किं दाणिं करिस्सं ? होदु; दिट्ठं । (प्रकाशम्) हळा, एव्वं उज्जइणीओ जणो मन्तेदि ।]

[25] **पद्मावती**—युज्यते । न खल्वेष उज्जयिनीदुर्लभः । सर्वजन-

† उज्जयिनीजनो (उज्जयिणीजणो)

---

[21] The Maid —Princess, if that king be ugly ?

[22] Vāsavadattā—No, not all ; he is a quite handsome.

[23] Padmāvatī—Worth lady, how do you know ?

[24] Vāsavadattā—*(To herself)* Out of partiality to my lord, the bounds of propriety have been transgressed. What shall I do now ? Well ; I see. *(Aloud)* Friend, so say the people of Ujjain.

[25] Padmāvatī—Quite likely. Certainly, he would not be

---

[21] ಚೇಟಿ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ಆ ರಾಜ ಕುರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ?

[22] ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಸುಂದರನೇ.

[23] ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯೆ, ನೀನು ಹೇಗೆ ಬಲ್ಲೆ ?

[24] ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಮೇಲಣ ಪಕ್ಷಪಾತದಿಂದ ಸಮುದಾಚಾರದ ಎಲ್ಲೆ ಮೀರಿಬಿಟ್ಟೆ. ಈಗೇನು ಮಾಡಲಿ? ಇರಲಿ, ತಿಳಿಯಿತು. (ಪ್ರಕಾಶ) ಸಖಿ, ಹೀಗೆ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಜನ ಆಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

[25] ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸರಿ. ಈತ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಜನರಿಗೆ ದುರ್ಲಭನಲ್ಲ.

मनोभिरामं खलु सौभाग्यं नाम । [जुज्जइ । ण खु एसो उज्जइणीदुल्लहो । सव्वजणमणोभिरामं खु सोभग्गं णाम ।]

26 (ततः प्रविशति धात्री)

27 **धात्री**—जयतु भर्तृदारिका ! भर्तृदारिके, दत्तासि । [जेदु भट्टिदारिआ ! भट्टिदारिए, दिण्णासि ।]

28 **वासवदत्ता**—आर्ये, कस्मै ? [अय्ये, कस्स ?]

29 **धात्री**—वत्सराजायोदयनाय । [वच्छराअस्स उदअणस्स ।]

30 **वासवदत्ता**—अथ कुशली स राजा ? [अह कुसळी सो राआ ?]

31 **धात्री**—कुशली स इहागतः । तस्य भर्तृदारिका प्रतीष्टा च । [कुसळी सो इह आअदो । तस्स भट्टिदारिआ पडिच्छिदा अ ।]

---

in-accessible to (people in) Ujjain. Handsomeness is, indeed, that which delights the mind of all.

26 *(Then enters a Nurse)*

27 The Nurse—May the princess be victorious! Princess, you are betrothed.

28 Vāsavadattā—To whom, worthy lady?

29 The Nurse—To Udayana, king of the Vatsas.

30 Vāsavadattā—Then, is the king keeping well?

31 The Nurse—He has come here quite safe, and accepted the princess.

ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಂಬುದು ಎಲ್ಲ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ತಣಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ ಸರಿ.

26 (ಬಳಿಕ ಧಾತ್ರಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

27 ಧಾತ್ರೀ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ! ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ನೀನು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವಳಾದೆ.

28 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆರ್ಯೆ, ಯಾರಿಗೆ?

29 ಧಾತ್ರೀ—ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನನಿಗೆ.

30 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಹಾಗಾದರೆ ಆ ರಾಜ ಕುಶಲದಿಂದಿದ್ದಾನೆಯೆ?

31 ಧಾತ್ರೀ—ಅವನು ಕುಶಲಿಯಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಗ್ರಹಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

32 वासवदत्ता—अत्याहितम् ! [अच्चाहिदं !]

33 धात्री—किमत्रात्याहितम् ? [किं एत्थ अच्चाहिदं ?]

34 वासवदत्ता — न खलु किञ्चित् । तथा नाम सन्तप्योदासीनो भवतीति । [ण हु किञ्चि । तह णाम सन्तप्पिअ उदासीणो होदि त्ति ।]

35 धात्री — आर्ये, आगमप्रधानानि सुलभपर्यवस्थानानि महापुरुषहृदयानि भवन्ति* । [अय्ये, आगमप्पहाणाणि सुळहपय्यवत्थाणाणि महापुरुसहिअआणि होन्ति* ।]

36 वासवदत्ता— आर्ये, स्वयमेव तेन वृता ? [अय्ये, सअं एव्व तेण वरिदा ?]

---

* भवन्ति शोकशून्यानि (होन्ति सोअसूण्णाणि)

---

32 VĀSAVADATTĀ—What a mishap !

33 THE NURSE—What is the *mishap* in this ?

34 VĀSAVADATTĀ—Not any thing really. (It is only) that he has become indifferent (towards his former wife) after having grieved (for her) in such a manner.

35 THE NURSE—Worthy lady, the hearts of great men are mainly governed by the scriptures and (hence) easily consoled.

36 VĀSAVADATTĀ—Worthy lady, was she chosen by him, of his own accord ?

---

32 ವಾಸವದತ್ತಾ—ತುಂಬ ಅನ್ಯಾಯು !

33 ಧಾತ್ರೀ--ಇದರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಯುವೇನು ?

34 ವಾಸವದತ್ತಾ--ಅಂಥದೇನೂ ಇಲ್ಲ! ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಸಂತಪಿಸಿ (ಈಗ) ಉದಾಸೀನನಾದನಲ್ಲಾ ಎಂದು.

35 ಧಾತ್ರೀ--ಆರ್ಯೆ, ಶಾಸ್ತ್ರವಶ್ಯರಾದ ಮಹಾಪುರುಷರ ಹೃದಯಂಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಮಾಧಾನಗೊಳ್ಳತಕ್ಕವು.

36 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆರ್ಯೆ, ಅವನು ತಾನಾಗಿಯೇ ವರಿಸಿದನೇನು ?

37 **धात्री**—नहि नहि। अन्यप्रयोजनेनेहागतस्याभिजनविज्ञानवयोरूपं दृष्ट्वा स्वयमेव महाराजेन दत्ता। [णहि णहि। अण्णप्पओअणेण इह आअदस्स अभिजणविण्णाणवओरूवं पेक्खिअ सअं एव्व महाराएण दिण्णा।]

38 **वासवदत्ता**—(आत्मगतम्) एवम्! अनपराद्ध इदानीमार्यपुत्रः। [एव्वं! अणवरद्धो दाणिं एत्थ अय्यउत्तो।]

39 (प्रविश्यापरा) **चेटी**— त्वरतां त्वरतां तावदार्या। अद्यैव किल शोभनं नक्षत्रम्। अद्यैव कौतुकमङ्गलं कर्तव्यमित्यस्माकं भट्टिनी भणति। [तुवरदु तुवरदु दाव अय्या। अज्ज एव्व किळ सोभणं णक्खत्तं। अज्ज एव्व कोदुअमङ्गळं कादव्वं त्ति अह्माणं भट्टिणी भणादि।]

---

37 The Nurse—No, not indeed. When he came here with some other purpose, she was offered to him by our great king, all by himself, in view of his high birth, learning, youth and beauty.

38 Vāsavadattā—*(To herself)* Is it so! Now, my lord is not to blame in this affair.

39 *(Entering)* Another Maid--Make haste, please make haste, worthy lady. This very day, it is said, is (governed by) an auspicious star; and our queen says that the auspicious function of tying the nuptial thread should be observed to-day alone.

---

37 ಧಾತ್ರೀ—ಇಲ್ಲ ಇಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಅವನ ಉನ್ನತಕುಲ, ವಿಜ್ಞಾನ, ವಯಸ್ಸು, ರೂಪಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಮಹಾರಾಜನು ತಾನಾಗಿಯೇ ಕೊಟ್ಟುಬಿಟ್ಟನು.

38 ವಾಸವದತ್ತಾ-(ಆತ್ಮಗತ) ಹೀಗೋ! ಇನ್ನು ಆರ್ಯಪುತ್ರ ತಪ್ಪಿತಸ್ಥನಲ್ಲ.

39 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಚೇಟಿ—ಆರ್ಯೆಯು ಬೇಗ ಹೊರಡಬೇಕು, ಬೇಗ ಹೊರಡಬೇಕು. ಇಂದೇ ಒಳ್ಳೆಯ ನಕ್ಷತ್ರವಂತೆ. ನಮ್ಮ ಭಟ್ಟಿನಿ ರಾಣಿಯು ಇಂದೇ ಕೌತುಕಮಂಗಳವನ್ನು ಬೆಳಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ.

40 **वासवदत्ता**—(आत्मगतम्) यथा यथा त्वरते, तथा तथान्धी-करोति‡ मे हृदयम् ! [जह जह तुवरदि, तह तह ‡अन्धीकरेदि मे हिअअं]

41 **धात्री**—†एत्वेतु भर्तृदारिका । [†एदु एदु भट्टिदारिआ ।]

(निष्क्रान्तास्सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

---

‡ अन्धकारेण पिहितमिव (अन्धआरेण पिहिदं विअ)
† प्रविशतु तावदभ्यन्तरं भर्तृदारिका (पविसदु दाव अब्भन्तरं भट्टिदारिआ)

---

40 VĀSAVADATTĀ—The more she hastens, the more densely she makes my heart gloomy.

41 THE NURSE—Come along, princess, come along.

(Exeunt Omnes)

End of the Second Act

---

40 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತಂ) ತ್ವರೆಗೊಳಿಸಿದಂತೆಲ್ಲಾ ನನ್ನ ಹೃದಯವನ್ನು ಅಂಧಕಾರಮಯವಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ.

41 ಧಾತ್ರೀ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ನಡೆ ನಡೆ.

(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ

अथ तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति §विचिन्तयन्ती वासवदत्ता)

[2] **वासवदत्ता** — विवाहामोदसङ्कुले अन्तःपुरचतुश्शाले परित्यज्य पद्मावतीमिहागतास्मि प्रमदवनम् । यावदिदानीं भागधेयनिर्वृत्तं दुःखं विनोदयामि । (परिक्रम्य) अहो अत्याहितम् ! आर्यपुत्रोऽपि नाम परकीयः संवृत्तः ! यावदुपविशामि । (उपविश्य) धन्या खलु चक्रवाकवधूः या विरहिता[†] न जीवति । न खल्वहं प्राणान् परित्यजामि ।

§ सचिन्ता † अन्योन्यविरहिता (अण्णोण्णविरहिदा)

ACT III

[1] *(Then enters Vāsavadattā, in a thinking mood)*

[2] Vāsavadattā—Having left Padmāvatī in the interior quadrangular hall full of the bustle of the marriage rejoicings, I have come here into this pleasure garden. Now, I shall just divert the sorrow brought upon me by fate. *(Walking about)* Ah! what a great mishap! Even my own husband has already become another's. Let me sit. *(Having sat down)* Blessed really is the Cakravāka female, who, parted from her male, lives not. But I am not at all giving

ಅಂಕ ೩

[1] (ಬಳಿಕ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾ ವಾಸವದತ್ತೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

[2] **ವಾಸವದತ್ತಾ**—ವಿವಾಹದ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಸಡಗರಗೊಂಡ ಅಂತಃಪುರದ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮದವನಕ್ಕೆ ಬಂದುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಅದೃಷ್ಟದಿಂದೊದಗಿರುವ ದುಃಖವನ್ನು ಈಗಲಾದರೂ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. (ಸುತ್ತಾಡಿ) ಆಹಾ! ಏನನ್ಯಾಯ! ಆರ್ಯಪುತ್ರನೂ ಪರಕೀಯನಾಗಿಬಿಟ್ಟ! ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. (ಕುಳಿತುಕೊಂಡು) ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಚಕ್ರವಾಕಸ್ತ್ರೀಯೇ ಧನ್ಯೆ; (ಗಂಡುಹಕ್ಕಿಯಿಂದ) ವಿರಹಿತಳಾಗಿ

आर्यपुत्रं पश्यामीत्येतेन मनोरथेन जीवामि मन्दभागा । [विवाहामोद-संकुळे अन्तेउरचउस्साळे परित्तजिअ पदुमावदिं इह आअदह्मि पमदवणं । जाव दाणिं भाअदेअणिव्वुत्तं दुःखं विणोदेमि । (परिक्रम्य) अहो अच्चाहिदं ! अय्यवुत्तो वि णाम परकेरओ संवुत्तो । जाव उवविसामि । (उपविश्य) धञ्ञा खु चक्कवाअवहू जा विरहिदा ण जीवइ । ण खु अहं पाणाणि परित्तजामि । अय्यउत्तं पेक्खामि त्ति एदिणा मणोरहेण जीवामि मन्दभाआ ।]

[3] (ततः प्रविशति पुष्पाणि* गृहीत्वा चेटी)

[4] **चेटी** — क्व नु खलु गता आर्यावन्तिका ? (परिक्रम्यावलोक्य) अम्मो, इयं चिन्ताशून्यहृदया †नीहारप्रतिहतचन्द्रलेखेवामण्डितभद्रकं वेषं धारयन्ती प्रियङ्गुशिलापट्टके उपविष्टा । यावदुपसर्पामि । (उपसृत्य)

* पुष्पहस्ता † नीहारगता प्रतिपच्चन्द्र० (णीहारगदा पडिवचन्द०)

---

up my life. I, a luckless woman, live on with the hope that I shall see my lord.

[3] *(Then enters a maid carrying flowers)*

[4] THE MAID—Where, in fact, has the worthy lady of Avantī gone? *(Walking about and seeing)* Oh! with her heart vacant through anxiety (and hence) looking like a digit of the moon obscured by mist, and wearing a dress which is graceful (even) without adornment, she is seated on a stone-slab under the Priyaṅgu creeper. I shall just go near her.

ಜೀವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನಂತೂ ಪ್ರಾಣ ಬಿಡುವವಳಲ್ಲ! ಆರ್ಯಪುತ್ರನನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇನೆಂಬ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಮಂದಭಾಗಿನಿಯಾದ ನಾನು ಜೀವಿಸಿದ್ದೇನೆ.

[3] (ಬಳಿಕ ಹೂಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಚೇಟಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

[4] **ಚೇಟಿ**—ಆರ್ಯೆ ಆವಂತಿಕೆ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿಬಿಟ್ಟಳೋ ? (ಸುತ್ತಾಡಿ ನೋಡಿ) ಓಃ! ಇದೋ ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಉಡುಗೆಯನ್ನುಟ್ಟು ಚಿಂತಾಶೂನ್ಯಹೃದಯಳಾಗಿ ಇಬ್ಬನಿಯಿಂದ ಮಸಕಾದ ಚಂದ್ರ ಲೇಖೆಯಂತೆ, (ಈ) ಗಂಧಫಲೀ (ಪ್ರಿಯಂಗು) ಲತೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲು ಕಟ್ಟೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. (ಹತ್ತಿರಹೋಗಿ)

आर्ये आवन्तिके, कः कालः त्वामन्विष्यामि ? [कहिं णु खु गदा अय्या आवन्तिआ । (परिक्रम्यावलोक्य) अम्मो, इअं चिन्तासुञ्जहिअआ †णीहार-पडिहदचन्दळेहा विअ अमण्डिदभद्दअं वेसं धारअन्दी पिअङ्गुसिळापट्टए उवविट्ठा । जाव उवसप्पामि । (उपसृत्य) अय्ये आवन्तिए, को काळो तुमं अण्णेसामि ?]

5 **वासवदत्ता—किं निमित्तम् ?** [किण्णिमित्तं ?]

6 **चेटी — अस्माकं भट्टिनी भणति — 'महाकुलप्रसूता स्निग्धा *निपुणा' इति । इमां तावत् कौतुकमालिकां गुम्फत्वार्या ।** [अह्माअं भट्टिणी भणादि — 'महाकुळप्पसूदा सिणिद्धा *णिउणा' त्ति । इमं दाव कोदुअ-माळिअं गुह्मदु अय्या ।]

7 **वासवदत्ता — अथ कस्मै किल गुम्फितव्यम् ?**
[अह कस्स किळ गुह्मिदव्वं ?]

---

* निपुणा आवन्तिका इति (णिउणा आवन्तिआ त्ति)

(Going near) Worthy lady of Avantī, how long a time, I have been searching for you!

5 VĀSAVADATTĀ—With what purpose?

6 THE MAID—Our queen says—"Born of a noble family, (she is) affectionate and skilled." May your ladyship just wreathe this wedding garland.

7 VĀSAVADATTĀ—And for whom should (it) be wreathed?

ಆರ್ಯೆ ಆವಂತಿಕೆ! ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿನಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದೇನೆ (ಬಲ್ಲೆಯಾ)?

5 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಏತಕ್ಕಾಗಿ?

6 ಚೇಟಿ—ನಮ್ಮ ಭಟ್ಟಿನೀ ರಾಣಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—(ನೀನು) ಮಹಾಕುಲ ಪ್ರಸೂತೆ, ಸ್ನೇಹಶೀಲೆ, ನಿಪುಣೆ ಎಂದು. ಈ ಕೌತುಕಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಆರ್ಯೆಯು ಕಟ್ಟೋಣವಾಗಲಿ.

7 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಯಾರಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಬೇಕು?

8 चेटी—अस्माकं भर्तृदारिकायै । [अह्माअं भट्टिदारिआए ।]

9 वासवदत्ता—(आत्मगतम्) एतदपि मया कर्तव्यमासीत् । अहो अकरुणाः खल्वीश्वराः ! [एदं पि मए कत्तव्वं आसी । अहो ! अकरुणा खु इस्सरा !]

10 चेटी—आर्ये, ‡मेदानीमन्यच्चिन्तयित्वा । एष जामाता मणिभूम्यां स्नाति । शीघ्रं तावद्गुम्फत्वार्या । [अय्ये, ‡मा दाणिं अण्णं चिन्तिअ । एसो जामादुओ मणिभूमिए ह्लाअदि । सिग्घं दाव गुह्लदु अय्या ।]

11 वासवदत्ता — (आत्मगतम्) §न शक्नोम्यन्यच्चिन्तयितुम् । (प्रकाशम्) हला, किं दृष्टो जामाता ? [§ण सक्कणोमि अण्णं चिन्तेदुं । (प्रकाशम्) हळा, किं दिट्ठो जामादुओ ?]

‡ अलमिदानीमनुचिन्तयित्वा (अलं दाणिं अणुचिन्तिअ) § कथं न (कहं ण)

---

8 The Maid—For our princess.

9 Vāsavadattā—*(To herself)* Even this has to be done by me! Oh! pitiless are the gods, indeed!

10 The Maid—Worthy lady, pray, don't think of anything else, now. The son-in-law is already having his bath in the jewelled floor. Hence, please wreathe the garland quickly, worthy lady.

11 Vāsavadattā—*(To herself)* I cannot think of anything else. *(Aloud)* Friend, was the son-in-law seen by you?

---

8 ಚೇಟಿ—ನಮ್ಮ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಗಾಗಿ.

9 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಇದನ್ನೂ ನಾನು ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತೆ! ಅಹೋ! ದೇವತೆಗಳೆಷ್ಟು ಕರುಣೆಯಿಲ್ಲದವರು!

10 ಚೇಟಿ—ಆರ್ಯೆ, ಈಗ ಬೇರೆ ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರಬೇಡ. ಮಣಿಭೂಮಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಳಿಯನಾಗಲೇ (ಮಂಗಳ) ಸ್ನಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಆರ್ಯೆ ಬೇಗ ಕಟ್ಟಿಕೊಡುವುದಾಗಲಿ.

11 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಬೇರೆ ಚಿಂತಿಸಲಾರೆ. (ಪ್ರಕಾಶ) ಸಖಿ, ನೀನು ಅಳಿಯನನ್ನು ನೋಡಿದೆಯಾ?

12 **चेटी**—आम । दृष्टो भर्तृदारिकायाः स्नेहेनास्माकं कौतूहलेन च ।
[आम । दिट्ठो भट्टिदारिआए सिणेहेन अह्माअं कोदूहळेण अ ।]

13 **वासवदत्ता**—कीदृशो जामाता ? [कीदिसो जामादुओ ?]

14 **चेटी**—आर्ये, भणामि *तावद् ; नेदृशो दृष्टपूर्वः ।
[अय्ये, भणामि *दाव; ण ईरिसो दिट्ठपुरुवो ।]

15 **वासवदत्ता**—हला, भण भण, किं दर्शनीयः ?
[हळा, भणाहि भणाहि, किं दंसणीओ ?]

16 **चेटी**—शक्यं भणितुं शरचापहीनः कामदेव इति ।
[सक्कं भणिदुं सरचावहीणो कामदेवो त्ति ।]

17 **वासवदत्ता**—भवत्वेतावत् । [होदु एत्तअ ।]

---

* तावत् ; ईदृशो जामाता अदृष्टपूर्वः (दाव; ईदिसो जामादुओ अदिट्ठिपुरुवो)

---

12 THE MAID—Yes; he was seen through (our) affection for the princess, as also out of our curiosity.

13 VĀSAVADATTĀ—What is the son-in-law like?

14 THE MAID—Worthy lady, I tell you truly; I have never seen his like before.

15 VĀSAVADATTĀ—Friend, tell me, tell me; is he hand-some?

16 THE MAID—It is possible to say that he is the God of love, without (his) arrows and bow.

17 VĀSAVADATTĀ—So much will do.

---

12 ಚೇಟಿ—ಓಹೋ ನೋಡಿದೆ, ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯಮೇಲಣ ಸ್ನೇಹದಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಕುತೂಹಲದಿಂದಲೂ ಕೂಡ.

13 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಅಳಿಯ ಹೇಗಿದ್ದಾನೆ ?

14 ಚೇಟಿ—ಆರ್ಯೆ, ನಿಜ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ—ಇಂತಹವನನ್ನು ಈ ಹಿಂದೆ ನಾನು ಕಂಡಿದ್ದೇ ಇಲ್ಲ.

15 ವಾಸವದತ್ತಾ-ಸಖಿ, ಹೇಳು ಹೇಳು. ನೋಡಲು ಸುಂದರನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೆ?

16 ಚೇಟಿ—ಬಾಣ ಬಿಲ್ಲು ಇಲ್ಲದ ಕಾಮದೇವನೇ ಎನ್ನಲು ಸಾಧ್ಯ.

17 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇಷ್ಟು ಸಾಕು.

18 चेटी—किं निमित्तं वारयसि ? [किण्णिमित्तं वारेसि ?]

19 वासवदत्ता—अयुक्तं परपुरुषसङ्कीर्तनं श्रोतुम्।
[अजुत्तं परपुरुषसङ्कित्तणं सोदुं।]

20 चेटी–तेन हि गुम्फत्वार्या शीघ्रम्। [तेण हि गुह्मदु अय्या सिग्घं]

21 वासवदत्ता—इयं गुम्फामि। आनय तावत्।
[इअं गुह्मामि। आणेहि दाव।]

22 चेटी—गृह्णात्वार्या। [गह्णदु अय्या।]

23 वासवदत्ता —(वर्जयित्वा, विलोक्य) इदं तावदौषधं किं नाम ?
[इदं दाव ओसहं किं णाम ?]

24 चेटी— अविधवाकरणं नाम। [अविहवाकरणं णाम।]

---

18 THE MAID—Why do you stop me?

19 VĀSAVADATTĀ—It is improper to listen to the praise of another's husband.

20 THE MAID–Then, please wreathe quickly, worthy lady.

21 VĀSAVADATTĀ—Here I wreathe. Just bring (the flowers).

22 THE MAID—May you, worthy lady, take them.

23 VĀSAVADATTĀ—*(Emptying the basket and examining)* What is this herb called?

24 THE MAID–(It is) called "Preventer of Widow-hood."

---

18 ಚೇಟಿ—ಅದೇಕೆ (ಸಾಕೆಂದು) ತಡೆಯುತ್ತೀ?

19 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಪರಪುರುಷನ ಪ್ರಶಂಸೆ ಕೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

20 ಚೇಟಿ—ಹಾಗಾದರೆ, ಆರ್ಯೆ ಬೇಗ (ಮಾಲೆ) ಕಟ್ಟುವುದಾಗಲಿ.

21 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇದೋ ಕಟ್ಟುತ್ತೇನೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಾ.

22 ಚೇಟಿ—ಆರ್ಯೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣಾಗಲಿ.

23 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಹೂಗಳನ್ನು ಸುರವಿಕೊಂಡು ನೋಡಿ) ಈ ಮೂಲಿಕೆಯ ಹೆಸರೇನು?

24 ಚೇಟಿ--ಅವಿಧವಾಕರಣವೆಂದು.

25 **वासवदत्ता**—(आत्मगतम्) इदं बहुशो गुम्फितव्यं मम च पद्मावत्याश्च। (प्रकाशम्) इदं तावदौषधं किं नाम? [इदं बहुसो गुह्मिदव्वं मम अ पदुमावदीए अ। (प्रकाशम्) इदं दाव ओसहं किं णाम?]

26 **चेटी**—सपत्नीमर्दनं नाम। [सवत्तिमद्दणं णाम।]

27 **वासवदत्ता**—इदं न गुम्फितव्यम्। [इदं ण गुह्मिदव्वं।]

28 **चेटी**—कस्मात्? [कीस?]

29 **वासवदत्ता**—उपरता तस्य भार्या तन्निष्प्रयोजनमिति। [उवरदा तस्स भय्या। तं णिप्पओअणं त्ति।]

30 (प्रविश्य) **अपरा चेटी**—त्वरतां त्वरतामार्या। एष जामाता

---

25 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* (This) must be plaited in plenty for (the benefit of) both myself and Padmāvatī. *(Aloud)* And what is *this* herb called?

26 THE MAID—(It is) called "Crusher of Rival-wives."

27 VĀSAVADATTĀ—This need not be plaited.

28 THE MAID—Why?

29 VĀSAVADATTĀ—Because his (first) wife is dead, (and) therefore it is of no use.

30 *(Entering)* ANOTHER MAID—Hurry up, worthy lady, hurry up. The son-in-law is already being conducted into the interior hall by the women-folk other than widows.

---

25 ವಾಸವದತ್ತಾ--(ಆತ್ಮಗತ) ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಟ್ಟಬೇಕು, ನನಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಾವತಿಗಾಗಿ. (ಪ್ರಕಾಶ) ಈ ಮೂಲಿಕೆಯ ಹೆಸರೇನು?

26 ಚೇಟಿ—ಸಪತ್ನೀಮರ್ದನವೆಂದು.

27 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಕೂಡದು.

28 ಚೇಟಿ—ಯಾಕೆ?

29 ವಾಸವದತ್ತಾ--ಅವನ (ಮೊದಲ) ಭಾರ್ಯೆ ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದಾಳೆ; ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ ಎಂದು.

30 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಚೇಟಿ-ಆರ್ಯೆ ತ್ವರೆಮಾಡು. ಇದೋ ಅಳಿಯನು ಸುಮಂಗಲಿಯರಿಂದ ಒಳಗಿನ ಹಜಾರಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

अविधवाभिरभ्यन्तरचतुश्शालं प्रवेश्यते । [तुवरदु तुवरदु अय्या । एसो जामादुओ अविहवाहिं अब्भन्तरचउस्साळं पवेसीअदि ।]

31 वासवदत्ता–‡अयि, वदामि गृहाणैतत् । [अइ, वदामि गह्ण एदं]

32 चेटी—शोभनम् । आर्ये, गच्छामि तावदहम् ।
[सोहणं । अय्ये, गच्छामि दाव अहं ।] (उभे निष्क्रान्ते)

33 वासवदत्ता — गतैषा* । अहो अत्याहितम् ! आर्यपुत्रोऽपि नाम परकीयः संवृत्तः । अहमपि शय्यायां मम दुःखं विनोदयामि यदि निद्रां लभे । [गदा एसा । अहो अच्चाहिदं ! अय्यउत्तो वि णाम परकेरओ संवुत्तो । अहं वि सय्याए मम दुक्खं विणोदेमि जदि णिद्दं ळभामि ।]

(निष्क्रान्ता)

इति तृतीयोऽङ्कः

‡ इय त्वरयामि । भद्रे, गृहाण (इअं तुवरामि । भद्दे, गह्ण)

* Add यावदिदानीं भागधेयनिर्वृत्तं दुःखं विनोदयामि । अहो...

31 VĀSAVADATTĀ—Maid, I tell you, take this.

32 THE MAID–Good ! Worthy lady, I go then. *(Both retire)*

33 VĀSAVADATTĀ—She is gone. Oh ! what a mishap ! Even my own husband has become another's. Let me divert my sorrow in bed, if I get sleep. *(Exit)*

End of the Third Act

31 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಎಲೌ, ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನಲ್ಲಾ ಇದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊ.

32 ಚೇಟಿ–ಒಳ್ಳೆಯದು. ನಾನಿನ್ನು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. (ಇಬ್ಬರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

33 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇವಳು ಹೊರಟುಹೋದಳು. ಅಹೋ ಎಂತಹ ಅನ್ಯಾಯ! ಆರ್ಯಪುತ್ರನೂ ಕೂಡ ಪರಕೀಯನಾಗಿಬಿಟ್ಟ. ನಿದ್ದೆ ಬರುವುದಾದರೆ ನಾನೂ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ (ಮಲಗಿಕೊಂಡು) ನನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

ಇದು ಮೂರನೆಯ ಅಂಕ

अथ चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विदूषकः)

[2] **विदूषकः**—(सहर्षम्) भोः दिष्ट्या तत्रभवतो वत्सराजस्याभिप्रेतविवाहमङ्गलरमणीयः कालो दृष्टः । भोः ! को नामैतज्जानाति तादृशे वयमनर्थसलिलावर्ते प्रक्षिप्ताः पुनरुन्मङ्क्ष्याम इति ? इदानीं प्रासादेषूष्यते, अन्तःपुरदीर्घिकासु स्नायते, प्रकृतिमधुरसुकुमाराणि मोदकखाद्यानि खाद्यन्ते, इत्यनप्सरस्संवास उत्तरकुरुवासो मयानुभूयते । एकः खलु

ACT IV

[1] *(Then enters the Vidūṣaka)*

[2] THE VIDŪṢAKA—*(Joyfully)* Ah! happily, the delightful occasion of the much desired auspicious rite of the marriage of His Highness the Vatsarāja was witnessed by me. Oh! whoever could divine that we, thrown in such a whirlpool of disaster, would emerge again? Now, I live in palaces, bathe in the long ponds attached to the harems and eat dainty dishes which are by nature delicious and soft;—thus, I enjoy residence in paradise (Uttara Kuru) without the company of nymphs. But there is one great draw-back;

ಅಂಕ ೪

[1] (ಬಳಿಕ ವಿದೂಷಕ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

[2] **ವಿದೂಷಕ**--(ಹರ್ಷದೊಡನೆ) ಅಬ್ಬ! ಅದೃಷ್ಟ! ಪೂಜ್ಯ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಿವಾಹ ಮಂಗಳದಿಂದ ರಮಣೀಯವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲವನ್ನೂ ಕಂಡದ್ದಾಯಿತು. ಅಹಾ! ಅಂತಹ ಅನರ್ಥದ ಸುಳಿನೀರಿನಲ್ಲಿ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ನಾವು ಪುನಃ ಮೇಲೆದ್ದು ಬರುತ್ತೇವೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿದಿದ್ದರು? ಈಗ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಂತಃಪುರದ ಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸ್ವಭಾವತಃ ಮಧುರವೂ ಸುಕುಮಾರವೂ ಆದ ಮೋದಕ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳು ಭುಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ. ಹೀಗೆ, ಅಪ್ಸರೆಯರ ಭೋಗ (ಒಂದು ಮಾತ್ರ) ಇಲ್ಲದ ಉತ್ತರಕುರು (ಸ್ವರ್ಗ) ವಾಸವೇ ನನ್ನಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

महान् दोषः ममाहारः सुष्ठु न परिणमति; सुप्रच्छदनायां शय्यायां निद्रां न लभे; यथा वातशोणितमभित इव वर्तत इति पश्यामि । भोः सुखं नामयपरिभूतमकल्यवर्तं च ! [भो ! दिट्ठिआ तत्तहोदो वच्छराअस्स अभिप्पेदविवाहमङ्गळरमणिज्जो काळो दिट्ठो ! भो ! को णाम एदं जाणादि तादिसे वयं अणत्थसळिळावत्ते पक्खित्ता उण उम्मज्जिस्सामो त्ति ? इदाणिं पासादेसु वसीअदि, अन्तेउरदिग्घिआसु ण्हाईअदि, पकिदिमउरसुउमाराणि मोदअखज्जआणि खज्जीअन्ति त्ति अणच्छरसंवासो उत्तरकुरुवासो मए अणुभवीअदि । एक्को खु महन्तो दोसो मम आहारो सुट्ठु ण परिणमदि, सुप्पच्छअणाए सय्याए णिद्दं ण ळभामि, जह वादसोणिदं अभिदो विअ वत्तदि त्ति पेक्खामि । भो ! सुहं णाम अपरिभूदं अकळ्ळवत्तं च ।]

[3] (ततः प्रविशति चेटी)

[4] **चेटी** — कुत्र नु खलु गत आर्यवसन्तकः । (परिक्रम्यावलोक्य) अहो एष आर्यवसन्तकः ! (उपगम्य) आर्य वसन्तक, कः कालस्त्वाम्

---

my food does not digest well and I do not get sleep (even) on a bed furnished with excellent coverlets, such that I apprehend gout coming down upon me on all sides. Oh! it is indeed no happiness if overpowered by ailment and (hence having) no sumptuous morning meal.

[3] *(Then enters a maid)*

[4] THE MAID—Where, indeed, could the honourable Vasantaka have gone? *(Walking about and seeing)* O, here is the ho'nble Vasantaka! *(Going near)* Hon'ble Vasantaka,

---

ಒಂದೇ ಒಂದು ದೊಡ್ಡದೋಷ. ನನ್ನ ಆಹಾರ ಸರಿಯಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ವಾತಶೋಣಿತ ರೋಗವು ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ. ರೋಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಪುಷ್ಕಲವಾದ ಆಹಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಸುಖವಲ್ಲ.

[3] (ಬಳಿಕ ಚೇಟಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

[4] ಚೇಟಿ—ಆರ್ಯವಸಂತಕ ಎಲ್ಲಿ ಹೋಗಿಬಿಟ್ಟನೋ! (ಸುತ್ತಾಡಿ ನೋಡಿ) ಓಹೋ! ಆರ್ಯವಸಂತಕ ಇಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. (ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಆರ್ಯವಸಂತಕ, ಎಷ್ಟು

अन्विष्यामि ? [कहिं णु खु गदो अय्यवसन्तओ ? (परिक्रम्यावलोक्य) अह्मो एसो अय्यवसन्तओ ! (उपगम्य) अय्य वसन्तअ, को काळो तुमं अण्णेसामि ?]

5 **विदूषकः**—(दृष्ट्वा) किं निमित्तं भद्रे, मामन्विष्यसि ?
[किंणिमित्तं भद्दे, मं अण्णेससि ?]

6 **चेटी**—अस्माकं भट्टिनी भणति—'अपि स्नातो जामाता' इति।
[अह्माणं भट्टिणी भणादि—'अवि ह्णादो जामादुओ' त्ति।]

7 **विदूषकः**—किं निमित्तं भवति, पृच्छति ?
[किं णिमित्तं भोदि, पुच्छदि ?]

8 **चेटी**—किमन्यत् ? †सुमनोवर्णकमानयामि‡ इति।
[किमण्णं ? †सुमणावण्णअं ‡आणेमि त्ति।]

9 **विदूषकः** — स्नातस्तत्रभवान्। सर्वमानयतु भवती वर्जयित्वा

† सुमनावर्ण० ‡ आनेतुं (आणेदुं)

what a long time, shall I search for you?

5 THE VIDŪṢAKA—*(Seeing)* Why are you searching for me, good lady?

6 THE MAID—Our queen asks—'Has the son-in-law bathed?'

7 THE VIDŪṢAKA—Why, good girl, does she ask (this)?

8 THE MAID—What else for, but that I may bring (to him) flowers and unguents.

9 THE VIDŪṢAKA—His Highness has bathed. You may

ಹೊತ್ತಿನಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದೇನೆ (ಬಲ್ಲೆಯಾ) ?

5 ವಿದೂಷಕ--(ನೋಡಿ) ಭದ್ರೆ; ಏತಕ್ಕಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದೀ ?

6 ಚೇಟಿ--ನಮ್ಮ ಭಟ್ಟಿನಿ ರಾಣಿ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ--ಅಳಿಯು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಆಯಿತೇ ಎಂದು.

7 ವಿದೂಷಕ--ಪೂಜ್ಯಳೆ ಏತಕ್ಕಾಗಿ (ಹಾಗೆ) ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ ?

8 ಚೇಟಿ—ಬೇರೇನು ? ಹೂವು ಗಂಧಗಳನ್ನು ತರುತ್ತೇನೆ, ಎಂದು.

9 ವಿದೂಷಕ--ರಾಜ ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಪೂಜ್ಯಳು ಭೋಜನ

भोजनम् । [ह्मादो तत्तभवं । सव्वं अणेदु भोदी वज्जिअ भोअणं ।]

10 **चेटी**— किंनिमित्तं वारयसि भोजनम् ?
[किंणिमित्तं वारेसि भोअणं ?]

11 **विदूषकः** —अधन्यस्य मम कोकिलानामक्षिपरिवर्त इव कुक्षि-परिवर्तः संवृत्तः । [अधण्णस्स मम कोइलाणं अक्खिपरिवट्टो विअ कुक्खि-परिवट्टो संवुत्तो ।]

12 **चेटी**—ईदृश एव भव । [ईदिसो एव्व होहि ।]

13 **विदूषकः** — गच्छतु भवती । यावदहमपि तत्रभवतः सकाशं गच्छामि । [गच्छदु भोदी । जाव अहं वि तत्तहोदो सआसं गच्छामि ।]

(निष्क्रान्तौ)

14 **प्रवेशकः**

---

bring anything excluding food.

10 THE MAID—Why do you forbid food ?

11 THE VIDŪṢAKA—To me, an unlucky fellow, there has occurred a derangement in the stomach, like the rolling of the eyes of a cuckoo.

12 THE MAID—Just like this, may you (always) be.

13 THE VIDŪṢAKA—You may go. In the meanwhile, I too shall go near His Highness. *(Exeunt ambo)*

14 **Interlude**

ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತರುವುದಾಗಲಿ.

10 ಚೇಟಿ--ಭೋಜನವನ್ನೇಕೆ ಬೇಡವೆನ್ನುತ್ತೀ?

11 ವಿದೂಷಕ--ಅಧನ್ಯನಾದ ನನಗೆ ಕೋಗಿಲೆಗಳ ಕಣ್ಣುಗಳು ಹೊರಳುವಂತೆ ಹೊಟ್ಟೆ ತೊಳಸುತ್ತಿದೆ.

12 ಚೇಟಿ--ಹೀಗೆಯೇ ಇರು.

13 ವಿದೂಷಕ -- ನೀನು ಹೋಗು. ನಾನೂ ಸ್ವಾಮಿಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. (ಇಬ್ಬರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

14 ಇದು ಪ್ರವೇಶಕ

15 (ततः प्रविशति सपरिवारा पद्मावती, आवन्तिकावेषधारिणी वासवदत्ता च)

16 **चेटी**—किंनिमित्तं भर्तृदारिका प्रमदवनमागता ?
[किंणिमित्तं भट्टिदारिआ पमदवणं आअदा ?]

17 **पद्मावती**—हला, ते तावच्छेफालिकागुल्मकाः पश्यामि कुसुमिता वा न वेति । [हळा, ताणि दाव सेहाळिआगुह्मआणि पेक्खामि कुसुमिदाणि वा ण वेत्ति ।]

18 **चेटी**— भर्तृदारिके, ते कुसुमिता नाम प्रवालान्तरितैरिव मौक्तिकलम्बकैराचिताः कुसुमैः । [भट्टिदारिए ताणि कुसुमिदाणि णाम पवाळान्तरिदेहिं विअ मोत्तिआलम्बएहिं आइदाणि कुसुमेहिं ।]

19 **पद्मावती**—हला, यद्येवं किमिदानीं विलम्बसे ?

---

15 *(Then enters Padmāvatī with her retinue and Vāsavadattā in the costume of a lady of Avantī)*

16 THE MAID—Why has my princess come to the pleasure garden ?

17 PADMĀVATĪ—Friend, (that I may) just see whether those s'ephālikā clusters have blossomed or not.

18 THE MAID — Princess, why say blossomed, they are closely laden with flowers which look like pendents of pearls interspersed with corals.

19 PADMĀVATĪ—Friend, if so, why do you delay, now ?

---

15 (ಬಳಿಕ ಸಪರಿವಾರಳಾದ ಪದ್ಮಾವತಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ, ಆವಂತಿಕಾವೇಷಧಾರಿಣಿಯಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯೂ ಸಹ)

16 ಚೇಟಿ–ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಪ್ರಮದವನಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದು?

17 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸಖಿ, ಆ ಶೇಫಾಲಿಕಾ ಪೊದೆಗಳು ಕುಸುಮಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ನೋಡೋಣವೆಂದು.

18 ಚೇಟಿ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ಅವು ಕುಸುಮಿತವಾಗಿರುವುದೆ? ನಡುನಡುವೆ ಹವಳ ಪೋಣಿಸಿದ ಮುತ್ತಿನಹಾರಗಳಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಹೂಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿವೆ.

19 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸಖಿ, ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಇದೇಕೆ ವಿಳಂಬಿಸುತ್ತಿದ್ದೀ?

[हळा, जदि एव्वं किं दाणिं विळम्बेसि ?]

[20] चेटी —तेन ह्यस्मिन् शिलापट्टके मुहूर्तकमुपविशतु भर्तृदारिका। यावदहमपि कुसुमावचयं करोमि । [तेण हि इमस्सिं सिळावट्टए मुहुत्तअं उपविसदु भट्टिदारिआ। जाव अहं वि कुसुमावचअं करेमि।]

[21] पद्मावती—आर्ये, किमत्रोपविशावः ?
[अय्ये, किं एत्थ उपविसामो ?]

[22] वासवदत्ता—एवं भवतु । [एव्वं होदु।] (उभे उपविशतः)

[23] चेटी—(तथा कृत्वा) पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका, अर्धमनःशिलापट्टकैरिव शेफालिकाकुसुमैः पूरितं मेऽञ्जलिम् । [पेक्खदु पेक्खदु भट्टिदारिआ, अद्धमणसिळावट्टएहिं विअ सेहालिआकुसुमेहिं पूरिअं मे अञ्जलिं।]

---

[20] THE MAID—Then, may the princess sit down on this stone-slab for just a moment, while I, on my part, shall gather flowers.

[21] PADMĀVATĪ—Worthy lady, shall we sit here?

[22] VĀSAVADATTĀ—So be it. *(Both sit)*

[23] THE MAID—*(Having done so)* May the princess behold my *añjali* (=cavity formed by the joining of the palms) filled with the s'ephālikā flowers which look like halved pieces of red arsenic flakes.

---

[20] ಚೇಟಿ—ಆದಕ್ಕೇ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಈ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟೆಯಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕುಳಿತಿರಲಿ; ನಾನೂ ಹೂಗಳನ್ನು ಕುಯ್ಯುತ್ತೇನೆ.

[21] ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯೆ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರೋಣವೇ?

[22] ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆಗಲಿ. (ಇಬ್ಬರೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ)

[23] ಚೇಟಿ—(ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿ) ನೋಡುವುದಾಗಲಿ, ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ನೋಡುವುದಾಗಲಿ; ಹೋಳಾದ ಮಣಿಶಿಲೆಯ ಹರಳುಗಳಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಶೇಫಾಲಿಕಾಕುಸುಮಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ನನ್ನ ಕೈಬೊಗಸೆಯನ್ನು.

24 **पद्मावती**—(दृष्ट्वा) अहो विचित्रता कुसुमानाम् ! पश्यतु पश्यत्वार्या । [अहो विइत्तदा कुसुमाणं ! पेक्खदु पेक्खदु अय्या ।]

25 **वासवदत्ता** —अहो दर्शनीयता कुसुमानाम् !
[अहो दंसणीअदा कुसुमाणं ।]

26 **चेटी**— भर्तृदारिके, किं भूयोऽवचेष्यामि ?
[भट्टिदारिए, किं भूयो अवइणुस्सं ?]

27 **पद्मावती**—हला, मा मा भूयोऽवचित्य ।
[हळा, मा मा भूयो अवइणिअ ।]

28 **वासवदत्ता**—हला, किंनिमित्तं वारयसि ?
[हळा, किण्णिमित्तं वारेसि ?]

29 **पद्मावती** — *आर्यपुत्रेण इहागत्येमां कुसुमसमृद्धिं दृष्ट्वा

* यद्यार्यपुत्र इह तावदागत्य...प्रेक्षेत [जइ अय्यउत्तो इह दाव....पेक्खेद]

24 PADMĀVATĪ—*(Seeing)* Ah, the wonderfulness of the flowers! May the worthy lady behold!

25 VĀSAVADATTĀ—Oh, the loveliness of the flowers!

26 THE MAID—Princess, shall I pluck (some) more?

27 PADMĀVATĪ—Friend, no; pluck no more.

28 VĀSAVADATTĀ—Why do you forbid her, friend?

29 PADMĀVATĪ—That I may feel honoured by my lord's beholding this wealth of flowers, when he comes here.

24 ಪದ್ಮಾವತೀ—(ನೋಡಿ) ಕುಸುಮಗಳ ವಿಚಿತ್ರತೆ ಎಷ್ಟು ಸೊಗಸು! ನೋಡುವುದಾಗಲಿ, ಆರ್ಯೆ ನೋಡುವುದಾಗಲಿ.

25 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಕುಸುಮಗಳ ರಮಣೀಯತೆ ಎಷ್ಟು ಚಂದ!

26 ಚೇಟಿ—ಇನ್ನೂ ಅಷ್ಟು ಕುಯ್ಯಲೇ?

27 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಬೇಡ ಸಖಿ, ಇನ್ನು ಕುಯ್ಯುವುದು ಬೇಡ.

28 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಸಖಿ, ಏತಕ್ಕಾಗಿ (ಬೇಡವೆಂದು) ತಡೆಯುತ್ತೀಯೆ?

29 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಈ ಪುಷ್ಪಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ನಾನು ಸಮ್ಮಾನಿತಳಾದೇನು.

सम्मानिता भवेयम् । [*अय्यउत्तो इह आअच्छिअ इमं कुसुमसमिद्धिं पेक्खिअ सम्माणिदा भवेअं ।]

30 **वासवदत्ता**—हला, प्रियस्ते भर्ता ? [हळा, पिओ दे भत्ता ?]

31 **पद्मावती**—आर्ये, न जानामि । आर्यपुत्रेण विरहितोत्कण्ठिता भवामि । [अय्ये, ण आणामि । अय्यउत्तेण विरहिदा उक्कण्ठिदा होमि ।]

32 **वासवदत्ता**— (आत्मगतम्) दुष्करं खल्वहं करोमि । इयमपि नामैवं मन्त्रयते । [दुक्खरं खु अहं करेमि । इअं वि णाम एव्वं मन्तेदि ।]

33 **चेटी** — अभिजातं खलु भर्तृदारिकया मन्त्रितं — 'प्रियो मे भर्ता' इति । [अभिजादं खु भट्टिदारिआए मन्तिदं—'पिओ मे भत्त' त्ति ।]

34 **पद्मावती**—एकः खलु मे सन्देहः । [एक्को खु मे सन्देहो ।]

---

30 VĀSAVADATTĀ—Friend, is your husband dear to you ?

31 PADMĀVATĪ—Worthy lady, I know not (that). (But,) whenever I am away from my lord, I feel uneasy.

32 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* Indeed, I have been doing a hard thing. Even this girl speaks thus.

33 THE MAID—In a dignified manner the princess has indeed expressed-'My lord is dear to me'.

34 PADMĀVATĪ—But, my doubt is about one thing.

---

30 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಸಖಿ, ನಿನ್ನ ಪತಿಯು ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೆ ?

31 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯೆ, ನಾನದನ್ನರಿಯೆ. ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಂದ ವಿರಹಿತಳಾದಾಗ ಉತ್ಕಂಠಿತಳಾಗಿರುತ್ತೇನೆ.

32 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ದುಷ್ಕರವಾದುದನ್ನೇ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಇವಳೂ ಕೂಡ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳಲ್ಲ!

33 ಚೇಟಿ—' ನನ್ನ ಪತಿ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯ ' ಎಂದು ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

34 ಪದ್ಮಾವತೀ—ನನಗೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಂದೇಹ.

35 **वासवदत्ता—किं किम्?** [किं किं ?]

36 **पद्मावती—यथा ममार्यपुत्रस्तथैवार्याया वासवदत्ताया इति ।** [जह मम अय्यउत्तो तह एव्व अय्याए वासवदत्ताए त्ति ।]

37 **वासवदत्ता—अतोऽप्यधिकम् ।** [अदो वि अहिअं ।]

38 **पद्मावती—कथं त्वं जानासि ?** [कहं तुवं जाणासि ?]

39 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) हम् ! आर्यपुत्रपक्षपातेनातिक्रान्तः समुदाचारः । एवं तावद्भणिष्यामि । (प्रकाशम्) यद्यल्पः स्नेहः सा स्वजनं न परित्यजति । [हं ! अय्यउत्तपक्खवादेण अहिक्कन्दो समुदाआरो । एव्वं दाव भणिस्सं । (प्रकाशम्) जइ अप्पो सिणेहो सा सजणं ण परित्तजदि ।]

---

35 VĀSAVADATTĀ—What, what (is it about)?

36 PADMĀVATĪ—Whether my lord was to the worthy Vāsavadattā the same as he is to me?

37 VĀSAVADATTĀ—More than that?

38 PADMĀVATĪ—How do you know?

39 VĀSAVADATTĀ— *(To herself)* Hum ! Out of partiality to my lord, the bounds of propriety have been transgressed. I shall now speak thus. *(Aloud)* If (her) love had been little, she would not abandon her relatives.

---

35 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಏನದು ?

36 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗಿದ್ದಾನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಆರ್ಯವಾಸವದತ್ತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಇದ್ದನೆ? ಎಂದು.

37 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ (ಇದ್ದ).

38 ಪದ್ಮಾವತೀ—ನೀನು ಹೇಗೆ ಬಲ್ಲೆ ?

39 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಹಂ! ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಮೇಲಣ ಪಕ್ಷಪಾತದಿಂದ ಸಮುದಾಚಾರದ ಎಲ್ಲೆ ಮೀರಿಬಿಟ್ಟೆ. ಹೀಗಾದರೂ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. (ಪ್ರಕಾಶ) ಅವನ ಪ್ರೀತಿ ಅಲ್ಪವಾಗಿದ್ದರೆ ಅವಳು ತನ್ನ ಜನರನ್ನು ತೊರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

40 पद्मावती—†भवितव्यम् । [†होदव्वं ।]

41 चेटी— भर्तृदारिके, साधु भर्तारं भण अहमपि वीणां शिक्षिष्य इति । [भट्टिदारिए, साहु भट्टारं भणाहि अहं पि वीणं सिक्खिस्सामि त्ति ।]

42 पद्मावती—उक्तो मयार्यपुत्रः । [उत्तो मए अय्यउत्तो ।]

43 वासवदत्ता—ततः किं भणितम् ? [तदो किं भणिदं ?]

44 पद्मावती—अभणित्वा किंचिद्दीर्घं निःश्वस्य तूष्णीकः संवृत्तः । [अभणिअ किञ्चि दिग्घं णिस्ससिअ तुह्णीओ संवुत्तो ।]

45 वासवदत्ता—ततस्त्वं *किमिव तर्कयसि ? [तदो तुवं *किं विअ तक्केसि ?]

---

† युज्यते (जुज्जइ) * किमिति (किंत्ति)

---

40 PADMĀVATĪ—Must be.

41 THE MAID—Princess, you will do well to say to your husband—'I would also learn to play (on) the lute.'

42 PADMĀVATĪ—I spoke about that to my lord.

43 VĀSAVADATTĀ—Then, what did he say?

44 PADMĀVATĪ—Without saying anything, after heaving a long sigh, he became silent.

45 VĀSAVADATTĀ—From that, what do you infer?

---

40 ಪದ್ಮಾವತೀ –ಇರಬೇಕು.

41 ಚೇಟಿ--ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, 'ನಾನೂ ವೀಣೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ನಿನ್ನ ಗಂಡನಿಗೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳು.

42 ಪದ್ಮಾವತೀ--ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ನಾನು ಹೇಳಿದೆ.

43 ವಾಸವದತ್ತಾ--ಅದಕ್ಕವನೇನು ಹೇಳಿದ ?

44 ಪದ್ಮಾವತೀ--ಏನೂ ಹೇಳದೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಟ್ಟು ಸುಮ್ಮನಾದ.

45 ವಾಸವದತ್ತಾ--ಅದಕ್ಕೇನು ಕಾರಣವೆಂದು ನೀನು ಊಹಿಸುತ್ತೀ ?

46 **पद्मावती** — तर्कयाम्यार्याया वासवदत्ताया गुणान् स्मृत्वा दक्षिणतया† ममाग्रतो न रोदितीति । [तक्केमि अय्याए वासवदत्ताए गुणाणि सुमरिअ दक्खिणदाए† मम अग्गदो ण रोदिदि त्ति ।]

47 **वासवदत्ता**—(आत्मगतम्) धन्या खल्वस्मि यद्येवं सत्यं भवेत् । [धञ्ञा खु ह्मि जदि एव्वं सच्चं भवे ।]

48 (ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

49 **विदूषकः** — ही ही *प्रचितपतितबन्धुजीवकुसुमविरलवात-रमणीयं प्रमदवनम् । इतस्तावद्भवान् । [ही ही । पच्चिअपडिअ*बन्धुजीव-कुसुमविरळवादरमणिज्जं पमदवणं । इदो दाव भवं ।]

50 **राजा**—वयस्य वसन्तक ! अयमयमागच्छामि ।

---

† दाक्षिण्यतया (दक्खिण्णदाए) * नवविवर्धितबन्धुजीवकुसुमविरलसंपातरम····

---

46 PADMĀVATĪ—I infer that, having recollected the virtues of worthy Vāsavadattā, he would not weep before me, only through courtesy (to me).

47 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* Blessed, indeed, I am, if that be true.

48 *(Then enters the king; so also the Vidūṣaka)*

49 THE VIDŪṢAKA—Hi, hi! the pleasure garden is delightful with the gentle breeze and the Bandhujiva flowers dropped down richly. Please this way, sir.

50 THE KING—Friend Vasantaka, here, here I come.

---

46 ಪದ್ಮಾವತೀ--ಅವನು ಆರ್ಯೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಂಡು ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದಿಂದ ನನ್ನೆದುರಿಗೆ ಅಳುತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದು ಊಹಿಸುತ್ತೇನೆ.

47 ವಾಸವದತ್ತಾ--(ಆತ್ಮಗತ) ಇದೇ ನಿಜವಾದರೆ ನಾನೇ ಧನ್ಯೆ!

48 (ಬಳಿಕ ರಾಜನೂ ವಿದೂಷಕನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

49 ವಿದೂಷಕ--ಹೀ ಹೀ! ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಉದಿರಬಿದ್ದಿರುವ ಬಂದಿಗೆ ಹೂಗಳಿಂದಲೂ ವಿರಲವಾದ ಗಾಳಿಯಿಂದಲೂ (ಈ) ಪ್ರಮದವನ ಅದೆಷ್ಟು ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ! ಸ್ವಲ್ಪ ಇತ್ತ ಬಾ.

50 ರಾಜಾ--ವಯಸ್ಯ ವಸಂತಕ, ಇದೋ ಬಂದೆ.

[51] कामेनोज्जयिनीं गते मयि तदा कामप्यवस्थां गते
दृष्ट्वा स्वैरमवन्तिराजतनयां पञ्चेषवः पातिताः ।
तैरद्यापि सशल्यमेव हृदयं भूयश्च विद्धा वयं
पञ्चेषुर्मदनो यदा कथमयं षष्ठः शरः पातितः ॥१॥

[52] विदूषकः— कुत्र नु खलु गता तत्रभवती पद्मावती ! लतामण्डपं गता भवेद्, उताहो असनकुसुमसंचितं व्याघ्रचर्मावगुण्ठितमिव पर्वततिलकं नाम शिलापट्टकं गता भवेद्, अथवा अधिककटुकगन्धसप्त-

---

[51] When I went to Ujjain, and there, on seeing freely the daughter of the king of Avantī, when I was thrown into an indescribable state of mind, (all) his five arrows were discharged (at me) by *Kāma*. My heart is still with (their) darts and I have been struck again. When the god of love has only five arrows, how could this sixth arrow be discharged at me? [1]

[52] THE VIDŪṢAKA—Where possibly could her ladyship Padmāvatī have gone? Could she have gone to the creeper-bower? Or rather, could she have retired to the stone-slab called 'Parvata-tilaka', which being strewn over with *Asana* flowers appears to be covered with a tiger's skin? Or, could

---

[51] ಅಂದು ನಾನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಅವಸ್ಥೆಗೀಡಾಗಿರಲು ಕಾಮದೇವನಿಂದ (ಅವನ) ಐದು ಬಾಣಗಳೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಆ ಬಾಣಗಳಿಂದ ನನ್ನ ಹೃದಯ ಇನ್ನೂ ಶಲ್ಯಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ; ಆಗಲೇ ಪುನಃ ಹೊಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಮದನನು ಐದು ಬಾಣಗಳುಳ್ಳವನಾದರೆ ಈ ಆರನೇ ಬಾಣ ಹೇಗೆ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು? [೧]

[52] ವಿದೂಷಕ—ದೇವೀ ಪದ್ಮಾವತಿ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿರಬಹುದು? ಲತಾ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರಬಹುದೇ? ಅಥವಾ ಬಿಂದಿಗೆ ಹೂಗಳು ಉದಿರಿ ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮ ಹಾಸಿದಂತಿರುವ ಪರ್ವತತಿಲಕವೆಂಬ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟೆಗೆ ಹೋಗಿರಬಹುದೇ?

च्छद्वनं प्रविष्टा भवेद्, अथवालिखितमृगपक्षिसंकुलं दारुपर्वतकं गता भवेत् । (ऊर्ध्वमवलोक्य) ही ही शरत्कालनिर्मलेऽन्तरिक्षे प्रसादितबल-देवबाहुदर्शनीयां सारसपङ्क्तिं यावत् समाहितं गच्छन्तीं पश्यतु तावद् भवान् । [कहिं णु खु गदा तत्तहोदी पदुमावदी । ळदामण्डवं गदा भवे, उदाहो असणकुसुमसञ्चिदं वग्घचम्मावगुण्ठिदं विअ पव्वदतिळअं णाम सिळा-पट्टअं गदा भवे, आदु अधिअकडुअगन्धसत्तच्छदवणं पविट्ठा भवे, अहव आळिहिदमिअपक्खिसंकुलं दारुपव्वदअं गदा भवे । (ऊर्ध्वमवलोक्य) ही ही सरअकाळणिम्मळे अन्तरिक्खे पसादिअबळदेवबाहुदंसणीअं सारसपन्तिं जाव समाहिदं गच्छन्तिं पेक्खदु दाव भवं ।]

63 राजा—वयस्य, पश्याम्येनाम् ।

64 ऋज्वायतां च विरलां च नतोन्नतां च
सप्तर्षिवंशकुटिलां च निवर्तनेषु ।

---

she have repaired into the *Saptacchada* grove of very pungent odour? Or, could she have moved on to the 'Wooden-hill' thronged with painted beasts and birds? *(Looking upwards)* Hi, hi, may you just behold the row of cranes, advancing steadily in the clear autumnal sky and looking as beautiful as the extended arms of Baladeva.

63 THE KING—(Yes) friend, I see it—

64 (Now) extended straight and (now) thin; (now

ಅಥವಾ ತುಂಬ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಪರಿಮಳವುಳ್ಳ ಸಪ್ತಚ್ಛದ ಬಾಳೆಯ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರಬಹುದೆ? ಅಥವಾ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಮೃಗಗಳಿಂದಲೂ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ದಾರುಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರಬಹುದೆ? (ಮೇಲೆ ನೋಡಿ) ಹೀ ಹೀ ಹೀ! ಶರತ್ಕಾಲನಿರ್ಮಲವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಬಲದೇವನ ಬಾಹುಗಳಂತೆ ದರ್ಶನೀಯವಾಗಿ ಸಾಲಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಸಾರಸ ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನಷ್ಟು ನೀನೂ ನೋಡು!

63 ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ, ಇದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ—

64 (ಅಲ್ಲಲ್ಲೇ) ನೆಟ್ಟಗೆ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ, ವಿರಲವಾಗಿಯೂ, ಉಬ್ಬರ

निर्मुच्यमानभुजगोदरनिर्मलस्य
सीमामिवाम्बरतलस्य विभज्यमानाम् ॥ २ ॥

[65] **चेटी** — पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका एतां कोकनदमालापाण्डुर-रमणीयां सारसपङ्क्तिं यावत् समाहितं गच्छन्तीम्। अहो भर्ता! [पेक्खदु पेक्खदु भट्टिदारिआ एदं कोकणदमाळापण्डररमणीअं सारसपन्तिं जाव समाहिदं गच्छन्ति। अम्मो भट्टा!]

[66] **पद्मावती**— हम्! आर्यपुत्रः! आर्ये, तव कारणादार्यपुत्रदर्शनं परिहरामि। तदिमं तावन्माधवीलतामण्डपं प्रविशामः। [हं! अय्यउत्तो! अय्ये तव कारणादो अय्यउत्तदंसणं परिहरामि। ता इमं दाव माहवीळदा-मण्डवं पविसामो।]

---

sinking) low and (soaring) high; (now) curved like the group of the Seven Sages (Great Bear) in (its) turnings; and (now) appearing like a boundary (line) dividing the sky which is as bright as the belly of a serpent while it is shedding its skin. [2]

[65] THE MAID--Behold princess, behold this row of cranes which is white and lovely like a garland of Kokanada lotuses and advancing quite steadily. Oh, the king!

[66] PADMĀVATĪ—Hum, my lord! Worthy lady, for your

ವಿಳತವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, (ಒಕ್ಕಡೆಗೆ) ತಿರುಗುವಾಗ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲದಂತೆ ವಕ್ರವಾಗಿಯೂ, ಆಗತಾನೇ ಪೊರೆ ಕಳಚುತ್ತಿರುವ ಹಾವಿನ ಹೊಟ್ಟೆಯಂತೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೀಮಾರೇಖೆಯಂತೆಯೂ ಇರುವ (ಸಾರಸಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ). [೨]

[65] ಚೇಟಿ--ನೋಡೋಣಾಗಲಿ; ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯು ನೈದಿಲೆ ಹೂಗಳ ಮಾಲೆಯಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ ರಮಣೀಯವಾಗಿರುವ (ಮತ್ತು) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಲಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಾರಸಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡೋಣಾಗಲಿ. ಓಹೋ! ಪ್ರಭುಗಳು!

[66] ಪದ್ಮಾವತೀ--ಹಂ ಆರ್ಯಪುತ್ರ! ಆರ್ಯೆ, ನಿನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಆರ್ಯಪುತ್ರ

57 **वासवदत्ता**—एवं भवतु । [एव्वं होदु ।] (तथा कुर्वन्ति)

58 **विदूषकः**—तत्रभवती पद्मावतीहागत्य निर्गता भवेत् ।
[तत्तहोदी पदुमावदी इह आअच्छिअ णिग्गदा भवे ।]

59 **राजा**—कथं भवान् जानाति ?

60 **विदूषकः**—इमानवचितकुसुमान् शेफालिकागुच्छकान् प्रेक्षतां तावद्भवान् । [इमाणि अवइदकुसुमाणि सेफालिआगुच्छआणि पेक्खदु दाव भवं]

61 **राजा**—अहो विचित्रता कुसुमस्य, वसन्तक !

62 **वासवदत्ता** — (आत्मगतम्) वसन्तकसङ्कीर्तनेनाहं पुनर्जानामि

---

sake, I shall avoid meeting my lord. Therefore, we will just get into this bower of the Mādhavī creeper.

57 VĀSAVADATTĀ—So be it. *(They do so)*

58 THE VIDŪṢAKA—Her ladyship Padmāvati, having come here, must have gone away.

59 THE KING—How do you know?

60 THE VIDŪṢAKA—You may just see these s'ephālikā clusters from which the flowers have been plucked.

61 THE KING—Ah ! How lovely is the flower, Vasantaka!

62 VĀSAVADATTĀ—*(To herself)* By the mention of (the

ದರ್ಶನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಾಧವೀ ಲತಾಮಂಟಪದೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ.

57 **ವಾಸವದತ್ತಾ**--ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ)

58 **ವಿದೂಷಕ**--ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಪದ್ಮಾವತಿಯು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದು ಹೊರಟು ಹೋಗಿರಬೇಕು.

59 ರಾಜ—ನೀನು ಹೇಗೆ ಬಲ್ಲೆ ?

60 **ವಿದೂಷಕ**—ಹೂಗಳು ಕುಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಶೇಫಾಲಿಕಾಗೊಂಚಲುಗಳನ್ನು ನೋಡು.

61 ರಾಜ—ಹೂವಿನ ವಿಚಿತ್ರತೆ ಅದೆಷ್ಟು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದೆ, ವಸಂತಕ!

62 **ವಾಸವದತ್ತಾ**—(ಆತ್ಮಗತ) ವಸಂತಕ ನಾಮೋಚ್ಚಾರಣದಿಂದ ಪುನಃ

उज्जयिन्यां वर्ते इति । [वसन्तअसङ्कित्तणेण अहं पुण जाणामि उज्जइणीए वत्तामि त्ति ।]

63 राजा—वसन्तक, अस्मिन्नेवासीनौ शिलातले पद्मवतीं प्रतीक्षिष्यावहे ।

64 विदूषकः—भोस्तथा । (उपविश्योत्थाय) ही ही शरत्कालतीक्ष्णो दुस्सह आतपः । तदिमं तावन्माधवीमण्डपं प्रविशावः । [भो तह । (उपविश्योत्थाय) ही ही सरअकाळतिक्खो दुस्सहो आदवो । ता इमं दाव माहवीमण्डवं पविसामो ।]

65 राजा—बाढम् । गच्छाग्रतः ।

66 विदूषकः —एवं भवतु । [एव्वं होदु ।] (उभौ परिक्रामतः)

---

name) Vasantaka, I, on my part, feel that I am in Ujjain.

63 THE KING—Vasantaka, seated on this very stone-slab, we will wait for Padmāvatī.

64 THE VIDŪṢAKA—Well, sir. *(Sitting, and then getting up)* Hi, hi! Unbearable is the Sun, scorching (as he is) owing to the autumnal season, Therefore, we will both get into the Mādhavī-bower.

65 THE KING—All right. Lead the way.

66 THE VIDŪṢAKA—So be it. *(Both walk along)*

ನಾನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

63 ರಾಜ—ವಸಂತಕ, ಇದೇ ಶಿಲಾತಲದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡವರಾಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸೋಣ.

64 ವಿದೂಷಕ—ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಕುಳಿತುಕೊಂಡು, ಎದ್ದುನಿಂತು) ಅಬ್ಬಬ್ಬ! ಶರತ್ಕಾಲದಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವ (ಈ) ಬಿಸಿಲು ದುಃಸಹವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಾಧವೀಮಂಟಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸೋಣ.

65 ರಾಜ—ಸರಿ, ಮುಂದಾಗಿ ನಡೆ.

66 ವಿದೂಷಕ—ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಇಬ್ಬರೂ ಅತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

67 **पद्मावती—** सर्वमाकुलं कर्तुकाम आर्यवसन्तकः। किमिदानीं कुर्मः? [सव्वं आउळं कत्तुकामो अय्यवसन्तओ। किं दाणिं करेह्म?]

68 **चेटी—**भर्तृदारिके, एतां मधुकरपरिनिलीनामवलम्बलतामवधूय भर्तारं वारयिष्यामि? [भट्टिदारिए, एदं महुअरपरिणिळीणं ओळंबळदं ओधूय भट्टारं वारइस्सं?]

69 **पद्मावती—**एवं कुरु। [एव्वं करेहि।] (चेटी तथा करोति)

70 **विदूषकः—**अविधा! तिष्ठतु तिष्ठतु तावद्भवान्। [अविहा चिट्ठदु दाव भवं।]

71 **राजा—**किमर्थम्?

72 **विदूषकः—**दास्याःपुत्रैर्मधुकरैः पीडितोऽस्मि।

---

67 PADMĀVATĪ—The honourable Vasantaka is desirous of spoiling everything. What shall we do now?

68 THE MAID—Princess, I shall keep off (our) lord, by shaking this hanging creeper on which bees are lurking.

69 PADMAVATĪ—Do so. *(The maid does so)*

70 THE VIDŪṢAKA–Help! help! Keep back, sir, keep back.

71 THE KING—Why?

72 THE VIDŪṢAKA—I am attacked by these whore-sons, the bees.

---

67 **ಪದ್ಮಾವತೀ—**ಆರ್ಯವಸಂತಕ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಕುಲಗೊಳಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈಗೇನು ಮಾಡೋಣ?

68 **ಚೇಟಿ—**ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ದುಂಬಿಗಳಡಗಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಅವಲಂಬಲತೆಯನ್ನು ಅಳ್ಳಾಡಿಸಿ ಪ್ರಭುವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲೆ?

69 **ಪದ್ಮಾವತೀ—**ಹಾಗೆ ಮಾಡು. (ಚೇಟಿ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ)

70 **ವಿದೂಷಕ—**ವಿಪತ್ತು! ನಿಲ್ಲು, ನೀನು ನಿಲ್ಲು!

71 **ರಾಜ—**ಏತಕ್ಕಾಗಿ?

72 **ವಿದೂಷಕ—**ತೊತ್ತಿನ ಮಕ್ಕಳು (ಹಾಳು) ದುಂಬಿಗಳು! ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

[दासीएपुत्तेहिं महुअरेहि पीडिदो ह्मि ।]

73 **राजा**—मा मा भवानेवम् । मधुकरसन्त्रासः परिहार्यः । पश्य,

74 **मधुमदकला मधुकरा मदनार्ताभिः प्रियाभिरुपगूढाः ।**
पादन्यासविषण्णा वयमिव कान्तावियुक्ताः स्युः ॥३॥

75 तस्मादिहैवासिष्यावहे ।

76 **विदूषकः**—एवं भवतु । [एव्वं होदु ।] (उभावुपविशतः)

77 [*राजा—(अवलोक्य)

पादाक्रान्तानि पुष्पाणि सोष्म चेदं शिलातलम् ।
नूनं काचिदिहासीना मां दृष्ट्वा सहसा गता ॥]

---

* अयं ग्रन्थः रामचन्द्रप्रणीते नाट्यदर्पणे—"यथा भासकृते स्वप्नवासवदत्ते

---

73 THE KING—No, don't you say so. We should refrain from frightening the bees. See,

74 The bees, humming sweetly through the intoxication of honey and closely embraced by their love-smitten beloveds, would, like ourselves, be parted from their sweet-hearts when they are annoyed by (our) foot-steps. [3]

75 Therefore, we will sit just here.

76 THE VIDŪṢAKA—So be it. *(Both sit down)*

77 [THE KING—*(Beholding)* (These) flowers are trodden by

---

73 ರಾಜ–ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಡ. ದುಂಬಿಗಳನ್ನು ಹೆದರಿಸಬಾರದು. ನೋಡು–

74 ಮಧುಮದದಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಮಧುರವಾಗಿ ಝೇಂಕರಿಸುವ ಈ ದುಂಬಿಗಳು ಮದನಪೀಡಿತರಾದ ಪ್ರಿಯೆಯರಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತವಾಗಿವೆ. (ಸಾವು) ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡುವುದರಿಂದ ವಿಷಾದಗೊಂಡು ನನ್ನ ಹಾಗೆ ಕಾಂತಾವಿಯುಕ್ತವಾದಾವು!

75 ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳೋಣ.

76 ವಿದೂಷಕ—ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಇಬ್ಬರೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ)

77 [ರಾಜ—(ನೋಡಿ) ಪುಷ್ಪಗಳು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದ ತುಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ

[78] चेटी—भर्तृदारिके, रुद्धाः खलु स्मो वयम् ।
[भट्टिदारिए, रुद्धा खु ह्म वयं ।]
[79] पद्मावती—दिष्ट्योपविष्ट आर्यपुत्रः ।
[दिट्ठिआ उवविट्ठिदो अय्यउत्तो ।]
[80] वासवदत्ता—(आत्मगतम्) दिष्ट्या प्रकृतिस्थशरीर आर्यपुत्रः !
[दिट्ठिआ पकिदित्थसरीरो अय्यउत्तो ।]
[81] चेटी —भर्तृदारिके, साश्रुपाता खल्वार्याया दृष्टिः !
[भट्टिदारिए, सस्सुपादा खु अय्याए दिट्ठी ।]
[82] वासवदत्ता—एषा खलु मधुकराणामविनयात् काशकुसुमरेणुना

शेफालिकामण्डपशिलातलमवलोक्य वत्सराजः — पादाक्रान्तानि......" इति उपन्यासपूर्वमनुमानोदाहरणत्वेनोदाहृतः — इत्यत्रापि श्रीमद्भिः गणपतिशास्त्रिभिः योग्यतया निवेशितः ।

feet and this stone-slab is warm. Some lady seated here has indeed gone away abruptly, on seeing me.]

[78] THE MAID—Princess, imprisoned indeed, we are.

[79] PADMĀVATĪ—I am glad my lord is seated.

[80] VĀSAVADATTĀ—(*To herself*) I am glad my lord is in good health.

[81] THE MAID—Princess, filled with tears indeed, the worthy lady's eyes are.

[82] VĀSAVADATTĀ—Here, in fact, through the wantonness

ಶಿಲಾತಲವೂ ಬೆಚ್ಚಗಿದೆ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಯಾವಳೋ ಇಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು ನನ್ನನ್ನು ಕಂಡು ತಟ್ಟನೆ ಹೊರಟುಹೋಗಿದ್ದಾಳೆ.]

[78] ಚೇಟಿ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ನಾವು ಒಳಗೇ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡೆವಲ್ಲ!

[79] ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸದ್ಯ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನಲ್ಲ!

[80] ವಾಸವದತ್ತಾ — (ಆತ್ಮಗತ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ದೈವಯೋಗದಿಂದ ಸ್ವಸ್ಥ ಶರೀರದಿಂದಿದ್ದಾನೆ!

[81] ಚೇಟಿ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ಆರ್ಯೆಯ ಕಣ್ಣು ಕಂಬನಿಹರಿಸುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲ!

[82] ವಾಸವದತ್ತಾ—ದುಂಬಿಗಳ ಅವಿನಯದಿಂದ ಬಿದ್ದ ಕಾಶಪುಷ್ಪಗಳ

पतितेन सोदका मे दृष्टिः । [एसा खु महुअराणं अविणआदो कासकुसुम-रेणुणा पडिदेण सोदआ मे दिट्ठी ।]

83 **पद्मावती**—युज्यते । [जुज्जइ ।]

84 **विदूषकः**— भोः शून्यं खल्विदं प्रमदवनम् । प्रष्टव्यं किंचित् अस्ति । पृच्छामि भवन्तम् ? [भो सुण्णं खु इदं पमदवणं । पुच्छिदव्वं किञ्चि अत्थि । पुच्छामि भवन्तं ?]

85 **राजा**—छन्दतः ।

86 **विदूषकः**—का भवतः प्रिया,—तदानीं तत्रभवती वासवदत्ता, इदानीं पद्मावती वा ? [का भवदो पिआ,– तदाणिं तत्तहोदी वासवदत्ता, इदाणिं पदुमावदी वा ?]

---

of the bees, with the wafted pollen of the Kās'a flowers, my eyes are with water.

83 PADMĀVATĪ—Likely.

84 THE VIDŪṢAKA—Sir, this pleasure garden is indeed with nobody (else in it). There is something to ask. Shall I ask?

85 THE KING—Freely.

86 THE VIDŪṢAKA—Who is dearer to you,—her ladyship Vāsavadattā of yore, or Padmāvatī of now-a-days?

ಪರಾಗದಿಂದ ನನ್ನ ಕಣ್ಣು ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

83 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸರಿ.

84 ವಿದೂಷಕ—ಅಯ್ಯಾ, ಈ ಪ್ರಮದವನ ಹೇಗೂ ಶೂನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕೇಳಬೇಕಾದ್ದು ಸ್ವಲ್ಪ ಇದೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಕೇಳಲೆ?

85 ರಾಜ—ಧಾರಾಳವಾಗಿ.

86 ವಿದೂಷಕ—ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದವಳು ಯಾರು,—ಆಗಿನ ದೇವಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯೋ, ಅಥವಾ ಈಗಿನ ಪದ್ಮಾವತಿಯೋ?

87 राजा—किमिदानीं भवान् महति बहुमानसङ्कटे मां न्यस्यति ?

88 पद्मावती —हला, यादृशे सङ्कटे निक्षिप्त आर्यपुत्रः !
हळा, जादिसे सङ्कडे निक्खित्तो अय्यउत्तो !]

89 वासवदत्ता—(आत्मगतम्) अहं च मन्दभागा ।
अहं अ मन्दभाआ ।]

90 विदूषकः — स्वैरं स्वैरं भणतु भवान् ; एकोपरता, अपरा ासन्निहिता । [सेरं सेरं भणादु भवं; एक्का उवरदा, अवरा असण्णिहिदा ।]

91 राजा—वयस्य, न खलु न खलु ब्रूयाम् । भवांस्तु मुखरः ।

92 पद्मावती—एतावता भणितमार्यपुत्रेण ।
एत्तएण भणिदं अय्यउत्तेण ।]

---

87 THE KING—Why do you place me now in this great redicament of gauging my esteem?

88 PADMĀVATI—Friend, what a trying situation my lord as been placed in?

89 VĀSAVADATTĀ-*(To herself)* And I, an unlucky woman!

90 THE VIDŪṢAKA—Freely, freely may you speak; one is ead and the other is not nearby.

91 THE KING—Friend, no, not at all will I say; for, you re a flippant.

92 PADMĀVATĪ-By this much, my lord has expressed himself.

---

87 ರಾಜ—ಈಗ ನೀನೇಕೆ ನನ್ನನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಬಹುಮಾನಸಂಕಟದಲ್ಲಿ ಕ್ಕಿಸುತ್ತೀ ?

88 ಪದ್ಮಾವತೀ-ಸಖಿ, ಎಂತಹ ಸಂಕಟಕ್ಕೆ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ!

89 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ಆತ್ಮಗತ) ಮಂದಭಾಗಿನಿಯಾದ ನಾನೂ ಸಹ.

90 ವಿದೂಷಕ-ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಹೇಳಯ್ಯಾ. ಒಬ್ಬಳು ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದಾಳೆ, ನ್ನೊಬ್ಬಳು ಸಂನಿಹಿತಳಾಗಿಲ್ಲ.

91 ರಾಜ-ವಯಸ್ಯ, ನಾನು ಖಂಡಿತ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನಂತು ಬಾಯಾಳಿ.

92 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಇಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು!

93 विदूषकः—भोः सत्येन शपामि, कस्मा अपि नाख्यास्ये । एषा सन्दष्टा मे जिह्वा । [भो सच्चेण शवामि, कस्स वि ण आचक्खिस्सं । एसा सन्दट्ठा मे जीहा ।]

94 राजा—नोत्सहे सखे, वक्तुम् ।

95 पद्मावती— अहो अस्य पुरोभागिता ! एतावता *हृदयं न जानाति । [अहो इमस्स पुरोभाइदा ! एत्तिएण हिअअं ण जाणादि ।]

96 विदूषकः— किं न भणति मम ? †अनाख्याय अस्माच्छिलापट्टकान्न शक्यमेकपदमपि गन्तुम् । एष रुद्धोऽत्रभवान् । [किं ण भणादि मम ? †अणाचक्खिअ इमादो सिळावट्टआदो ण सक्कं एक्कपदं वि गमिदुं । एसो रुद्धो अत्तभवं ।]

* हृदयं ज्ञायते [हिअअं जाणीअदि] † यद्यनाख्येयम् [जइ अणाचक्खिअं]

93 The Vidūṣaka—Sir, I swear by truth, I won't say it to any one; here, I bite my tongue.

94 The King—I have no mind, my friend, to speak.

95 Padmāvatī—Oh, his importunity! By this much, he does not know his heart!

96 The Vidūṣaka—Won't you tell me (then)? Without telling it, it won't be possible for you to move even a single step from this stone-slab. Here, Your Highness is held up.

93 ವಿದೂಷಕ—ಅಯ್ಯಾ, ಸತ್ಯದಮೇಲೆ ಆಣೆಯಿಡುತ್ತೇನೆ. ಯಾರಿಗೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೋ ನಾಲಿಗೆ ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ.

94 ರಾಜ—ಸಖನೇ, ಹೇಳಲು ನನಗೆ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲ.

95 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಅದೆಷ್ಟು ಇವನ ಪುರೋಭಾಗಿತೆ! ಇಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಮನಸ್ಸನ್ನರಿಯಲಾರ!

96 ವಿದೂಷಕ—ಏನು ನನಗೆ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹೇಳದೆ ಈ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆಯೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಲಾಗದು. ಇಲ್ಲಿ ನೀನು ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೀಯೆ.

97 राजा—किं बलात्कारेण ?

98 विदूषकः—आम् ; बलात्कारेण । [आम; बळक्कारेण ।]

99 राजा — तेन हि पश्यामस्तावत् ।

100 विदूषकः—प्रसीदतु प्रसीदतु भवान् । वयस्यभावेन शापितोऽसि यदि सत्यं न भणसि । [पसीददु पसीददु भवं । वअस्सभावेण साविदो सि जइ सच्चं ण भणासि ।]

101 राजा — का गतिः ? श्रूयताम्—

102 पद्मावती बहुमता मम यद्यपि रूपशीलमाधुर्यैः ।
वासवदत्ताबद्धं न तु तावन्मे मनो हरति ॥ ४ ॥

---

97 THE KING—What, by force?

98 THE VIDŪṢAKA—Yes, by force.

99 THE KING—Then, let me just see.

100 THE VIDŪṢAKA—Be pleased, sir, be pleased. If you don't tell me the truth, you are conjured upon our friendship.

101 THE KING—What (other) go? Listen.

102 No doubt Padmāvati is held in high esteem for her beauty, virtue and sweetness; but she does not arrest my heart which is firmly attached to Vāsavadattā. [4]

---

97 ರಾಜ--ಏನು? ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದಲೆ?

98 ವಿದೂಷಕ--ಹೌದು, ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ.

99 ರಾಜ--ಹಾಗಾದರೆ ನೋಡಿಬಿಡೋಣ.

100 ವಿದೂಷಕ--ಪ್ರಸನ್ನನಾಗು, ಪ್ರಸನ್ನನಾಗು! ನೀನು ನಿಜ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ನಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಭಾವದಮೇಲೆ ಆಣೆ.

101 ರಾಜ--ಇನ್ನೇನು ಗತಿ! ಕೇಳು--

102 ರೂಪ ಶೀಲ ಮಾಧುರ್ಯಗಳಿಂದ ಪದ್ಮಾವತಿ ನನಗೆ ಬಹುಮತಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನವಳು ಸೆಳೆಯುಳು.

103 **वासवदत्ता** —(आत्मगतम्) भवतु भवतु । दत्तं वेतनमस्य परिखेदस्य । अहो अज्ञातवासोऽप्यत्र बहुगुणः संपद्यते । [भोदु भोदु । दिण्णं वेदणं इमस्स परिखेदस्स । अहो अञ्ञादवासं पि एत्थ बहुगुणं संपज्जइ]

104 **चेटी**—भर्तृदारिके, अदाक्षिण्यः खलु भर्ता ।
[भट्टिदारिए, अदक्खिञ्ञो खु भट्टा ।]

105 **पद्मावती** — हला, मा मैवम् । सदाक्षिण्य एवार्यपुत्रः य इदानीमप्यार्याया वासवदत्ताया गुणान् स्मरति । [हळा, मा एव्वं । सदक्खिञ्ञो एव्व अय्यउत्तो जो इदाणिं वि अय्याए वासवदत्ताए गुणानि सुमरदि ।]

106 **वासवदत्ता**— भद्रे, अभिजनस्य सदृशं मन्त्रितम् ।
[भद्दे, अभिजणस्स सदिसं मन्तिदं ।]

---

103 Vāsavadattā—(*To herself*) Well, well. A reward has been given to (all) this suffering (of mine). Oh! living unrecognised also has many advantages.

104 The Maid—Princess, the lord is very discourteous.

105 Padmāvatī—Friend, no not so. My lord is quite courteous, as he even now remembers the virtues of worthy Vāsavadattā.

106 Vāsavadattā—Good lady, you have spoken words quite becoming of your high birth.

---

103 ವಾಸವದತ್ತಾ--(ಆತ್ಮಗತ) ಒಳ್ಳೆಯದು, ಒಳ್ಳೆಯದು. ನನ್ನೀ ಪರಿಖೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸವೂ ಕೂಡ ಬಹುಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ.

104 ಚೇಟಿ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ, ಪ್ರಭುವು ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಿಲ್ಲದವನು!

105 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಸಖಿ, ಹಾಗೆನ್ನಬೇಡ. ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಆರ್ಯೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೇ ಸರಿ.

106 ವಾಸವದತ್ತಾ--ಭದ್ರೆ, ಕುಲೋನ್ನತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ನುಡಿದೆ.

107 राजा—उक्तं मया। भवानिदानीं कथयतु। का भवतः प्रिया, —तदा वासवदत्ता, इदानीं पद्मावती वा ?

108 पद्मावती—आर्यपुत्रोऽपि वसन्तकः संवृत्तः।
[अय्यउत्तो पि वसन्तओ संवुत्तो।]

109 विदूषकः — किं मे विप्रलपितेन ? उभे अपि तत्रभवत्यौ मे बहुमते। [किं मे विप्पलविदेण। उभओ वि तत्तहोदीओ मे बहुमदाओ।]

110 राजा—वैधेय ! मामेवं बलात् श्रुत्वा किमिदानीं नाभिभाषसे ?

111 विदूषकः—किं मामपि बलात्कारेण ? [किं मं पि बळक्कारेण ?]

112 राजा—अथ किम् ; बलात्कारेण।

---

107 THE KING—I have told you. Now, you tell me. Who is dearer to you,-Vāsavadattā of yore, or Padmāvatī of now-a-days ?

108 PADMĀVATĪ—My lord too has become a Vasantaka !

109 THE VIDŪṢAKA—What is the use of prattling ? Both their ladyships are held in high esteem by me.

110 THE KING—Fool, having thus heard me by force, do you not speak now ?

111 THE VIDŪṢAKA—(Would you hear) me also by force?

112 THE KING—Quite so ; by force.

---

107 ರಾಜ--ನಾನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ನೀನು ಹೇಳು. ನಿನಗೆ ಯಾರು ಇಷ್ಟ? ಆಗಿನ ವಾಸವದತ್ತೆಯೋ, ಈಗಿನ ಪದ್ಮಾವತಿಯೋ?

108 ಪದ್ಮಾವತೀ--ಆರ್ಯಪುತ್ರನೂ ವಸಂತಕನಾಗಿಬಿಟ್ಟ!

109 ವಿದೂಷಕ—ನನ್ನ ಬಡಬಡಿಕೆಯಿಂದಾಗುವುದೇನು? ಇಬ್ಬರೂ ನನಗೆ ಬಹುಮತರು.

110 ರಾಜ—ಮೂರ್ಖ, ಹೀಗೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ನನ್ನಿಂದಾಡಿಸಿಬಿಟ್ಟು ಈಗ ನೀನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆ?

111 ವಿದೂಷಕ--ನನ್ನನ್ನೂ ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ (ಹೇಳಿಸುವಿಯಾ)?

112 ರಾಜ—ಹೌದು, ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ.

113 विदूषकः—तेन हि न शक्यं श्रोतुम् । [तेण हि ण सक्कं सोदुं]

114 राजा—प्रसीदतु प्रसीदतु महाब्राह्मणः। स्वैरं स्वैरमभिधीयताम्।

115 विदूषकः—इदानीं शृणोतु भवान् । तत्रभवती वासवदत्ता मे बहुमता । तत्रभवती पद्मावती तरुणी दर्शनीया अकोपना अनहंकारा मधुरवाक् सदाक्षिण्या । अयं चापरो महान् गुणः, स्निग्धेन भोजनेन मां प्रत्युद्गच्छति 'कुत्र नु खलु गत आर्यवसन्तकः ?' इति । [इदाणिं सुणादु भवं। तत्तहोदी वासवदत्ता मे बहुमदा। तत्तहोदी पदुमावदी तरुणी दंसणीआ अकोवणा अणहक्कारा महुरवाआ सदक्खिञ्ञा। अअं च अवरो महन्तो गुणो, सिणिद्धेण भोअणेण मं पच्चुग्गच्छइ 'कहिं णु खु गदो अय्यवसन्तओ ?' त्ति।

113 THE VIDŪṢAKA—If so, it is not possilbe to hear me.

114 THE KING—Be pleased, be pleased, O great Brahmin! Out of (your own) sweet will, may you speak.

115 THE VIDŪṢAKA—Now, you may listen. Her ladyship Vāsavadattā is admired greatly by me. Her ladyship Padmāvatī is young, beautiful, without anger, without pride, of sweet speech, (and) courteous. This is another great virture that she welcomes me with a delicious meal, saying–"Where, indeed, had the revered Vasantaka gone?"

113 ವಿದೂಷಕ--ಹಾಗಾದರೆ (ಹೇಳಿಸಿ) ಕೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ.

114 ರಾಜ--ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಲಿ, ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಲಿ. ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳುವುದಾಗಲಿ.

115 ವಿದೂಷಕ--ಈಗ ಕೇಳು. ನನಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆ ಇಷ್ಟ. ದೇವಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯು ತರುಣಿ, ಸುಂದರಿ, ಕೋಪವಿಲ್ಲದವಳು, ನಿರಹಂಕಾರಿ, ಮಧುರಭಾಷಿಣಿ, ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು. ಮತ್ತೊಂದು ದೊಡ್ಡಗುಣ ವೆಂದರೆ ರಸವತ್ತಾದ ಭೋಜನದೊಡನೆ 'ಆರ್ಯವಸಂತಕನೆಲ್ಲಿ ಹೋಗಿದ್ದನೋ' ಎಂದು ನನ್ನನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡು ಬರುತ್ತಾಳೆ.

116 **वासवदत्ता—भवतु भवतु वसन्तक, स्मरेदानीमेतत् ।**
[भोदु भोदु वसन्तअ, सुमरेहि दाणिं एदं ।]

117 **राजा — भवतु भवतु वसन्तक, सर्वमेतत् कथयिष्ये देव्यै वासवदत्तायै ।**

118 **विदूषकः—अविधा वासवदत्ता ! कुत्र वासवदत्ता ? चिरात् खलूपरता वासवदत्ता !** [अविहा वासवदत्ता ! कहिं वासवदत्ता ? चिरा खु उवरदा वासवदत्ता ?]

119 **राजा—**(सविषादम्) **एवम् । उपरता वासवदत्ता ! वयस्य,**

120 **अनेन परिहासेन व्याक्षिप्तं मे मनस्त्वया ।**
ततो वाणी तथैवेयं पूर्वाभ्यासेन निःसृता ॥ ५ ॥

---

116 VĀSAVADATTĀ–Very well; Vasantaka, remember this, now.

117 THE KING—Well, well; Vasantaka, I shall relate all this to queen Vāsavadattā.

118 THE VIDŪṢAKA—Alas, Vāsavadattā! Where is Vāsavadattā? Long dead indeed, is Vāsavadattā!

119 THE KING–*(Dejectedly)* Yes! Vāsavadattā is dead! Friend,

120 My mind was diverted by you with this jest. Hence these words came out as before, by the force of former habit.

---

116 **ವಾಸವದತ್ತಾ**-ಇರಲಿ ವಸಂತಕ, ಇರಲಿ, ಇನ್ನು ಇದನ್ನು ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡು.

117 **ರಾಜ**—ಆಗಲಿ ಆಗಲಿ. ವಸಂತಕ, ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದೇವಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ.

118 **ವಿದೂಷಕ**—ಅಯ್ಯೋ ವಾಸವದತ್ತೆಯೇ! ವಾಸವದತ್ತೆ ಎಲ್ಲಿ? ವಾಸವದತ್ತೆ, ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಸತ್ತುಹೋದಳಲ್ಲಾ !

119 **ರಾಜ**-(ವಿಷಾದದಿಂದ) ಹೌದು. ವಾಸವದತ್ತೆ ಸತ್ತುಹೋದಳು! ವಯಸ್ಯ,

120 ಈ ಪರಿಹಾಸದಿಂದ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೀನು ಬೇರೆಲ್ಲಿಗೋ ಒಯ್ದು ಮರೆಯಿಸಿಬಿಟ್ಟದ್ದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಈ ಮಾತು ಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಹೊರಬಂದುಬಿಟ್ಟಿತು. [೫]

191 पद्मावती—रमणीयः खलु कथायोगो नृशंसेन विसंवादितः !
[रमणीओ खु कहाजोओ णिसंसेण विसंवादिओ !]

192 वासवदत्ता—(आत्मगतम्) भवतु भवतु, विश्वस्तास्मि । अहो प्रियं नाम ईदृशं वचनमप्रत्यक्षं श्रूयते । [भोदु भोदु, विस्सत्थह्मि । अहो पिअं णाम ईदिसं वअणं अप्पचक्खं सुणीअदि ।]

193 विदूषकः — धारयतु धारयतु भवान् । अनतिक्रमणीयो हि विधिः । ईदृशमिदानीमेतत् । [धारेदु धारेदु भवं । अणदिक्कमणीओ हि विही । ईदिसं दाणिं एदं ।]

194 राजा—वयस्य, न जानाति भवानवस्थाम् । कुतः,—

195 दुःखं त्यक्तुं* बद्धमूलोऽनुरागः *त्यक्तम्
स्मृत्वा स्मृत्वा याति दुःखं नवत्वम् ।

---

191 PADMĀVATĪ—A really interesting narrative has been marred by the wretch.

192 VĀSAVADATTĀ-*(To herself)* Well, well; I am reassured. Oh! how pleasant it is, (when) such words are heard unobserved!

193 THE VIDŪṢAKA—Take heart, sir, take heart. For, destiny is intransgressible. Such, it has been now.

194 THE KING—Friend, you do not know my state. For—

195 A deep-rooted love is hard to abandon; with each

---

191 ಪದ್ಮಾವತೀ—ನಿಜವಾಗಿಯೂ ರಮಣೀಯವಾಗಿದ್ದ ಕಥಾಯೋಗವು (ಈ) ನೃಶಂಸನಿಂದ ತಪ್ಪಿಹೋಯಿತು!

192 ವಾಸವದತ್ತಾ-(ಆತ್ಮಗತ) ಇರಲಿ ಇರಲಿ, ನೆಮ್ಮದಿಗೊಂಡೆ. ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕೇಳುವ ಈ ಬಗೆಯ ಮಾತು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅದೆಷ್ಟು ಪ್ರಿಯವಾದುದು!

193 ವಿದೂಷಕ—ಸೈರಿಸಿಕೊ, ಸೈರಿಸಿಕೊ. ವಿಧಿಯು ಮೀರಲಸಾಧ್ಯವಾದುದಲ್ಲವೆ! ಹೀಗಿದೆ ಈಗ ಇದು.

194 ರಾಜ-ವಯಸ್ಯ, ನೀನು (ನನ್ನ) ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನರಿಯೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ-

195 ಬೇರೂರಿರುವ ಅನುರಾಗವನ್ನು ತೊರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ. (ಅಥವಾ

यात्रा त्वेषा यद्विमुच्येह‡ बाष्पं
प्राप्तानृण्या याति बुद्धिः प्रसादम् ॥ ६ ॥

196 विदूषकः — अश्रुपातक्लिन्नं खलु तत्रभवतो मुखम् । यावत् मुखोदकमानयामि । [अस्सुपादकिळिण्णं खु तत्तहोदो मुहं । जाव मुहोदअं आणेमि ।] (निष्क्रान्तः)

197 पद्मावती — आर्ये, बाष्पाकुलपटान्तरितमार्यपुत्रस्य मुखम् । यावन्निष्क्रमामः । [अय्ये, बप्पाउळपडन्तरिदं अय्यउत्तस्स मुहं । जाव णिक्कमह्म ।]

198 वासवदत्ता—एवं भवतु । अथवा तिष्ठ त्वम् । †उत्कण्ठितं

‡ विमुच्येत † न युक्तमिदानीमुत्कण्ठितमार्यमेकाकिनं विसृज्य गन्तुम् । [ण जुत्तं दाणिं उक्कण्ठिअं अय्यं एआइणं विसज्जिअ गन्तुं ।]

remembrance, the grief attains freshness. But the course of this world is that the mind gets tranquility only after paying off a debt (as it were) by shedding tears. [6]

196 THE VIDŪṢAKA–Your Highness's face in indeed, wet with tears. I shall just bring water for (washing) the face. *(Exit)*

197 PADMĀVATĪ—Worthy lady, my lord's face is covered with a kerchief wet with tears. Let us just slip away.

198 VĀSAVADATTĀ-So he it. Or, you stay. It is improper to

ಕಳೆಯು ದುಃಖವನ್ನು ಕಳೆಯಲು ಹೊಸಬಳಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ಅನುರಾಗ ಹಿಡಿದದ್ದಾಯಿತು). ನೆನೆದಂತೆಲ್ಲಾ ದುಃಖವು ಹೊಸತನವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ನಡೆಯುವುದು. (ಸತತವಾಗಿ) ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿಸಿದ ರೀನೆ ಋಣವಿಮೋಚನೆ ಹೊಂದಿ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಸನ್ನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

196 ವಿದೂಷಕ—ಪೂಜ್ಯನ ಮುಖ ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿದುತೊಯ್ದಿದೆ. ಮುಖ ತೊಳೆಯಲು ನೀರನ್ನಾದರೂ ತರುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

197 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯೆ, ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಮುಖ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ತೊಯ್ದ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮರೆಯಾಗಿದೆ. ಈಗ ಹೊರಟುಹೋಗಿಬಿಡೋಣ.

198 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. ಅಥವಾ ನೀನು (ಇಲ್ಲೇ) ನಿಲ್ಲು.

भर्तारमुज्झित्वायुक्तं निर्गमनम् । अहमेव गमिष्यामि । [एव्वं होदु । अहव चिट्ठ तुवं । उक्कण्ठिदं भत्तारं उज्झिअ अजुत्तं णिग्गमणं । अहं एव्व गमिस्सं ।]

129 चेटी —सुष्ठ्वार्या भणति । उपसर्पतु तावद्भर्तृदारिका । [सुठ्ठु अय्या भणादि । उवसप्पदु दाव भट्टिदारिआ ।]

130 पद्मावती—किं नु खलु प्रविशामि ? [किं णु खु पविसामि ?]

131 वासवदत्ता—हला, प्रविश । [हळा, पविस ।]

(इत्युक्त्वा निष्क्रान्ता)

132 (प्रविश्य) विदूषकः — (नलिनीपत्रेण जलं गृहीत्वा) एषा तत्रभवती पद्मावती ! [एसा तत्तहोदी पदुमावदी ।]

133 पद्मावती–आर्य वसन्तक, किमेतत् ? [अय्य वसन्तअ, किं एदं?]

---

go away leaving the afflicted lord. I shall go alone.

129 THE MAID—The worthy lady speaks aright. May the princess go near (the lord).

130 PADMĀVATĪ—Then, shall I go really ?

131 VĀSAVADATTĀ—Do go, my friend. *(Exit)*

132 *(Entering)* THE VIDŪṢAKA-*(Holding water in a lotus leaf)* Here is her ladyship Padmāvatī !

133 PADMĀVATĪ—Revered Vasantaka, what is this ?

ಉತ್ಕಂಠಿತನಾಗಿರುವ ಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ನಾನು ಮಾತ್ರ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ..

129 ಚೇಟಿ–ಆರ್ಯೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದಳು. ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯು (ಪ್ರಭುಗಳ) ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಾಗಲಿ.

130 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಹಾಗಾದರೆ ನಾನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲೆ ?

131 ವಾಸವದತ್ತಾ-ಸಖಿ, ಹೋಗು. (ಎಂದು ಹೇಳಿ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

132 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿದೂಷಕ—(ಕಮಲಪತ್ರದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು) ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಪದ್ಮಾವತಿ ಇಲ್ಲಿ !

133 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯ ವಸಂತಕ, ಇದೇನು ?

134 **विदूषकः** —एतदिदम् । इदमेतत् । [एदं इदं । इदं एदं ।]

135 **पद्मावती**—भणतु भणत्वार्यो भणतु ।
[भणादु भणादु अय्यो भणादु ।]

136 **विदूषकः**—भवति, वातनीतेन काशकुसुमरेणुना क्षितिपतितेन साश्रुपातं* खलु तत्रभवतो मुखम् । तद्गृह्णातु भवतीदं मुखोदकम् । [भोदि वादणीदेण कासकुसुमरेणुणा अक्खिणिपडिदेण सस्सुपादं खु तत्तहोदो मुहं । ता गह्णदु होदी दं मुहोदअं ।]

137 **पद्मावती** — (आत्मगतम्) अहो सदाक्षिण्यस्य जनस्य परिजनोऽपि सदाक्षिण्य एव भवति । (उपेत्य) जयत्वार्यपुत्रः ! [अहो

* अश्रुपातक्लिन्नं (अस्सुपादकिलिण्णं)

134 THE VIDŪṢAKA—This is that. That is this.

135 PADMĀVATĪ—Speak, speak worthy sir, speak.

136 THE VIDŪṢAKA-Good lady, His Highness's face is with tears shed on account of the pollen of the Kāś'a flower dropped on the ground getting into his eyes by being wafted by wind. Hence, may you take this water (to wash his) face.

137 PADMĀVATĪ—*(To herself)* Ah ! The servant too of a courteous person will be only courteous. *(Going near)* May my lord be victorious !

134 ವಿದೂಷಕ—ಇದು ಇದು ; ಇದು ಇದು.

135 **ಪದ್ಮಾವತೀ—**ಹೇಳೋಣಾಗಲಿ, ಆರ್ಯನು ಹೇಳೋಣಾಗಲಿ.

136 ವಿದೂಷಕ—ಪೂಜ್ಯಳೆ, ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಕಾಶಪುಷ್ಪದ ಧೂಳು ಗಾಳಿ ಹೊಡೆದುಕೊಂಡುಬಂದುದರಿಂದ ಪ್ರಭುವಿನ ಮುಖ ಅಶ್ರುಪಾತದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಖೋದಕವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊ.

137 ಪದ್ಮಾವತೀ—(ಆತ್ಮಗತ) ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನ ಪರಿಜನರೂ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. (ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ !

सदक्खिण्णस्स जणस्स परिजणो वि सदक्खिण्णो एव्व होदि। (उपेत्य) जेदु अय्यउत्तो !]

138 **राजा—अये पद्मावती ! (अपवार्य) वसन्तक, किमिदम् ?**

139 **विदूषकः—(कर्णे) एवमिव । [एव्वं विअ ।]**

140 **राजा–साधु वसन्तक, साधु । (आचम्य) पद्मावति, आस्यताम् ।**

141 **पद्मावती—यदार्यपुत्र आज्ञापयति । [जं अय्यउत्तो आणवेदि ।] (उपविशति)**

142 **राजा—पद्मावति,**

143 **शरच्छशाङ्कगौरेण वाताविद्धेन भामिनि ।**
काशपुष्पलवेनेदं साश्रुपातं मुखं मम ॥ ७ ॥

---

138 The King—Ey, Padmāvati ! *(Aside)* Vasantaka, what is this ?

139 The Vidūṣaka—*(In his ear)* Thus.

140 The King—Good ! Vasantaka, good. *(Sipping water)* Padmāvati, please be seated.

141 Padmāvatī—As my lord commands. *(Sits down)*

142 The King—Padmāvati,

143 This my face is with tears shed on account of the

---

138 ರಾಜ—ಓಹೋ! ಪದ್ಮಾವತಿ! (ಅಪವಾರಿತವಾಗಿ) ವಸಂತಕ, ಇದೇನು?

139 ವಿದೂಷಕ—(ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ) ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆ.

140 ರಾಜ— ಭಲೆ ! ವಸಂತಕ, ಭಲೆ ! (ಆಚಮನಮಾಡಿ) ಪದ್ಮಾವತಿ, ಕುಳಿತುಕೊ.

141 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ)

142 ರಾಜ—ಪದ್ಮಾವತಿ!

143 ಶರಚ್ಚಂದ್ರನಂತೆ ಗೌರವರ್ಣದ ಮತ್ತು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದುಕೊಂಡುಬಂದ ಕಾಶಪುಷ್ಪದ ಧೂಳಿನಿಂದ ನನ್ನ ಮುಖ ಅಶ್ರುಪಾತಸಹಿತವಾಗಿದೆ, ಎಲೌ ಭಾಮಿನಿ! [೭]

144 (आत्मगतम्)

इयं बाला नवोद्वाहा सत्यं श्रुत्वा व्यथां व्रजेत् ।
कामं धीरस्वभावेयं स्त्रीस्वभावस्तु कातरः ॥ ८ ॥

145 विदूषकः—उचितं तत्रभवतो मगधराजस्यापराह्णकाले भवन्तम् अग्रतः कृत्वा सुहृज्जनदर्शनम् । सत्कारो हि नाम सत्कारेण प्रतीष्टः प्रीतिमुत्पादयति । तदुत्तिष्ठतु तावद्भवान् । [उइदं तत्तहोदो मअधराअस्स अवरह्णकाळे भवन्तं अग्गदो करिअ सुहिज्जणदंसणं । सक्कारो हि णाम सक्कारेण पडिच्छिदो पीदिं उप्पादेदि । ता उट्ठेदु दाव भवं ।]

146 राजा—(उत्थाय) बाढम् । प्रथमः कल्पः ।

---

pollen of the Kāśa flowers, white as the autumnal moon and wafted by the wind, O fair lady. [7]

144 (*To himself*) This girl is newly wed. She may feel distressed on hearing the truth. No doubt she is of a steadfast temperament; still, a woman's nature is timid. [8]

145 THE VIDŪṢAKA—It behoves His Majesty the king of Magadha to receive his friends in the afternoon giving you the place of honour. (For,) honour reciprocated by honour engenders affection. Hence may you just rise up.

146 THE KING—(*Rising up*) Yes; an excellent idea!

---

144 (ಆತ್ಮಗತ) ಹೊಸದಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ಈ ಹುಡುಗಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡಾಳು. ಇವಳೇನೋ ಧೀರ ಸ್ವಭಾವದವಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಕಾತರಗೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ವಭಾವ. [೮]

145 ವಿದೂಷಕ—ಪೂಜ್ಯ ಮಗಧರಾಜನು ಅಪರಾಹ್ಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಮುಂದುಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ಕಾಣುವುದು ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಸತ್ಕಾರವು (ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ) ಸತ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡರೆ ಪ್ರೀತಿ ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಏಳು.

146 ರಾಜ—(ಎದ್ದು) ಸರಿ; ಅದೇ ಉತ್ತಮಕಲ್ಪ.

[147] गुणानां वा विशालानां सत्काराणां च नित्यशः ।
कर्तारः सुलभा लोके विज्ञातारस्तु दुर्लभाः ॥ ९ ॥

(निष्क्रान्तास्सर्वे)

इति चतुर्थोऽङ्कः

---

[147] It is easy to find in this world, persons who always practise great virtues and accord an honourable treatment (to others) ; but rarely do we find those who recognise (these). [9]

(Exeunt Omnes)

End of the Fourth Act

---

[147] ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪಕಾರಗಳನ್ನೂ ಉದಾರವಾದ ಸತ್ಕಾರಗಳನ್ನೂ ನಿತ್ಯವೂ ಮಾಡುವವರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತಾರೆ; ಆದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು ದುರ್ಲಭ. [೯]

(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ

अथ पञ्चमोऽङ्कः

1 (ततः प्रविशति पद्मिनिका)

2 **पद्मिनिका**—मधुकरिके, मधुकरिके, आगच्छ तावच्छीघ्रम् । [महुअरिए, महुअरिए, आअच्छ दाव सिग्घं ।]

3 (प्रविश्य) **मधुकरिका**—हला, इयमस्मि । किं क्रियताम् ? [हळा, इअह्मि । किं करीअदु ?]

4 **पद्मिनिका** — हला, किं न जनासि त्वं, भर्तृदारिका पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखितेति ? [हळा, किं ण जाणासि तुवं, भट्टिदारिआ पदुमावदी सीसवेदणाए दुक्खाविदेत्ति ?]

5 **मधुकरिका**—हा धिक् ! [हद्धि !]

ACT V

1 *(Then enters Padminikā)*

2 PADMINIKĀ—Madhukarika, O Madhukarikā! Please come here, quick.

3 *(Entering)* MADHUKARIKĀ—Here I am, my friend. What should be done?

4 PADMINIKĀ—Friend, don't you know that the princess Padmāvati is suffering from headache?

5 MADHUKARIKĀ—Ah! What a pity!

ಅಂಕ ೫

1 (ಬಳಿಕ ಪದ್ಮಿನಿಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

2 **ಪದ್ಮಿನಿಕಾ**—ಮಧುಕರಿಕೆ, ಓ ಮಧುರಿಕೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇಗ ಬಾ.

3 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) **ಮಧುಕರಿಕಾ**—ಸಖಿ, ಇದೋ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ. ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ?

4 **ಪದ್ಮಿನಿಕಾ**-ಸಖಿ, ನೀನು ಅರಿಯೆಯಾ, ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಪದ್ಮಾವತಿಯು ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆಂಬುದನ್ನು ?

5 **ಮಧುಕರಿಕಾ**—ಹಾ ಕಷ್ಟ !

[6] **पद्मिनिका** — हला, गच्छ । शीघ्रमार्यामावन्तिकां शब्दापय । केवलं भर्तृदारिकायाः शीर्षवेदनामेव निवेदय । ततः स्वयमेवागमिष्यति ।
[हळा, गच्छ । सिग्घं अय्यं आवन्तिअं सद्दावेहि । केवळं भट्टिदारिआए सीस-वेदणं णिवेदेहि । तदो सअं एव्व आगमिस्सदि ।]

[7] **मधुकरिका**— हला, किं सा करिष्यति ?
[हळा, किं सा करिस्सदि ?]

[8] **पद्मिनिका**— सा खल्विदानीं मधुराभिः कथाभिर्भर्तृदारिकायाः शीर्षवेदनां विनोदयति । [सा हु दाणिं महुराहि कहाहि भट्टिदारिआए सीसवेदणं विणोदेदि ।]

[9] **मधुकरिका**— युज्यते । कुत्र शयनीयं रचितं भर्तृदारिकायाः ?
[जुज्जइ । कहिं सअणीयं रइदं भट्टिदारिआए ?]

---

[6] PADMINIKĀ—Friend, go quick; invite the worthy lady Āvantikā. Just mention (to her) the headache of the princess. Then she will come of her own accord.

[7] MADHUKARIKĀ—What will she do, my friend?

[8] PADMINIKĀ—Inded, with pretty stories she will now relieve the headache of the princess.

[9] MADHUKARIKĀ—Very likely. Where is the bed of the princess arranged?

---

[6] **ಪದ್ಮಿನಿಕಾ**—ಸಖಿ, ನಡೆ; ಬೇಗ ಆರ್ಯೆ ಆವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಕರೆ. ಸುಮ್ಮನೆ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯ ತಲೆನೋವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸು. ಆಮೇಲೆ ಅವಳೇ ಬಂದುಬಿಡುವಳು.

[7] **ಮಧುಕರಿಕಾ**—ಸಖಿ, ಅವಳು (ಬಂದು) ಏನುಮಾಡುವಳು?

[8] **ಪದ್ಮಿನಿಕಾ**-ಅವಳಾದರೆ ಈಗ ಸೊಗಸಾದ ಕಥೆಗಳಿಂದ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯ ತಲೆನೋವನ್ನು ಮರೆಯಿಸುತ್ತಾಳೆ.

[9] **ಮಧುಕರಿಕಾ**—ಸರಿ. ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಯ ಹಾಸುಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಹಾಸಿದೆ?

10 **पद्मिनिका** — समुद्रगृहके किल शय्यास्तीर्णा । गच्छेदानीं त्वम् । अहमपि भर्त्रे निवेदनार्थमार्यवसन्तकमन्विष्यामि । [समुद्दगिहके किळ सेज्जात्थिण्णा । गच्छ दाणिं तुवं । अहं वि भट्टिणो णिवेदणत्थं अय्यवसन्तअं अण्णेसामि ।]

11 **मधुकरिका**—एवं भवतु† । [एव्वं होदु ।] (निष्क्रान्ता)

12 **पद्मिनिका**—कुत्रेदानीमार्यवसन्तकं *पश्यामि ? [कहिं दाणिं अय्यवसन्तअं पेक्खामि।]

13 (ततः प्रविशति विदूषकः)

14 **विदूषकः**—अद्य खलु देवीवियोगविधुरहृदयस्य तत्रभवतो वत्सराजस्य पद्मावतीपाणिग्रहण‡समीरितोऽत्यन्तसुखावहे मङ्गलोत्सवे मदनाग्नि-

† कुरु (करेहि) * प्रेक्षे ‡ समीरितस्य (समीरिअस्स)

10 PADMINIKĀ—I understand that her bed is spread in the retty Ocean house. You go now; and I will look for the orthy Vasantaka to send word to the master (through him).

11 MADHUKARIKĀ—So be it. *(Exit)*

PADMINIKĀ–Where shall I find the noble Vasantaka, now?

13 *(Then enters the Vidūṣaka)*

14 THE VIDŪṢAKA—To-day, indeed, during the extremely appy and auspicious celebration, the burning of the fire of ve which is stirred up by his marriage with Padmāvatī

10 ಪದ್ಮಿನಿಕಾ—ಸಮುದ್ರಗೃಹಕದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಗೆ ಹಾಸಿದೆಯಂತೆ. ಇನ್ನು ನು ಹೋಗು. ಪ್ರಭುಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಲು ಆರ್ಯವಸಂತಕನನ್ನು ಹುಡುಕುವೆನು.

11 ಮಧುಕರಿಕಾ— ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

12 ಪದ್ಮಿನಿಕಾ—ಆರ್ಯವಸಂತಕನನ್ನು ಈಗೆಲ್ಲಿ ನೋಡಲಿ?

13 (ಬಳಿಕ ವಿದೂಷಕ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

14 ವಿದೂಷಕ—ದೇವೀವಿಯೋಗದಿಂದ ದುಃಖಿತವಾದ ಹೃದಯುದಿಂದಿದ್ದ ಹಾರಾಜ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಇಂದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಾವಹವಾದ

दाहोऽधिकतरं वर्धते। (पद्मिनिकां विलोक्य) अयि पद्मिनिका! पद्मिनिके, किमिह वर्तते? [अज्ज खु देवीविओअविहुरहिअअस्स तत्तहोदो वच्छराअस्स पदुमावदीपाणिग्गहणसमीरिदो अच्चन्तसुहावहे मङ्गळोत्सवे मदणग्गिदाहो अहिअदरं वड्ढइ। अयि पदुमिणिआ! पदुमिणिए, किं इह वत्तदि?]

15 **पद्मिनिका** — आर्य वसन्तक, किं न जानासि त्वं भर्तृदारिका पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखितेति? [अय्य वसन्तअ, किं ण जाणासि तुवं भट्टिदारिआ पदुमावदी सीसवेदणाए दुःखाविदेत्ति?]

16 **विदूषकः**—भवति, सत्यं न जानामि। [भोदि, सच्चं ण जाणामि]

17 **पद्मिनिका**— तेन हि भर्त्रे निवेदयैनाम्। यावदहमपि शीर्षानुलेपनं त्वरयामि। [तेण हि भट्टिणो णिवेदेहि णं। जाव अहं वि सीस्साणुळेवणं तुवरेमि।]

---

has increased the more in the case of His Highness the Vatsarāja whose heart has been afflicted since the loss of the queen. *(Seeing Padminikā)* Oh, it is Padminikā! Padminikā, why are you here?

15 PADMINIKĀ—Worthy Vasantaka, don't you know that the Princess Padmāvatī is suffering from headache?

16 THE VIDŪṢAKA—Good lady, really I do not know.

17 PADMINIKĀ–Well then; inform the king of her (suffering), while I too shall hurry up with the ointment for (her) head.

ಮಂಗಳೋತ್ಸವಗಳಾಗುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಮದನಾಗ್ನಿಯ ಉರಿಯು ತುಂಬ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. (ಪದ್ಮಿನಿಕೆಯನ್ನು ಕಂಡು) ಓ ಪದ್ಮಿನಿಕೆ! ಎಲೌ ಪದ್ಮಿನಿಕೆ, ಇದೇನಿಲ್ಲಿದ್ದೀ?

15 ಪದ್ಮಿನಿಕಾ—ಆರ್ಯವಸಂತಕ, ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆಂಬುದನ್ನು ನೀನರಿಯೆಯಾ?

16 ವಿದೂಷಕ—ಪೂಜ್ಯಳೆ, ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನಾನರಿಯೆ.

17 ಪದ್ಮಿನಿಕಾ—ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಅವಳ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಭುಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು, ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಾನೂ ತಲೆಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಅಂಜನವನ್ನು ತ್ವರೆಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ.

18 **विदूषकः**—कुत्र शयनीयं रचितं पद्मावत्याः ?
[कहिं सअणीअं रइदं पदुमावदीए ?]

19 **पद्मिनिका**—समुद्रगृहके किल शय्यास्तीर्णा ।
[समुद्दगिहके किळ सेज्जात्थिण्णा ।]

20 **विदूषकः**— गच्छतु भवती । यावदहमपि तत्रभवते निवेदयिष्यामि । [गच्छदु भोदी । जाव अहं वि तत्तहोदो णिवेदइस्सं ।]

(निष्क्रान्तौ)

22 **प्रवेशकः**

23 (ततः प्रविशति राजा)

24 **राजा—श्लाघ्यामवन्तिनृपतेः सदृशीं तनूजां**
कालक्रमेण पुनरागतदारभारः ।

---

18 THE VIDŪṢAKA–Where is the bed of Padmāvati arranged?

19 PADMINIKĀ—I understand that the bed has been spread in the pretty "Ocean House."

20 THE VIDŪṢAKA–You may go; meanwhile, I, for my part, will report the matter to His Highness. 21 *(Exeunt ambo)*

22 **Interlude**

23 *(Then enters the King)*

24 THE KING—I, upon whom the burden of wedlock has

---

18 ವಿದೂಷಕ—ಪದ್ಮಾವತಿಯು ಶಯ್ಯೆ ಎಲ್ಲಿ ಹಾಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ?

19 ಪದ್ಮಿನಿಕಾ—ಸಮುದ್ರಗೃಹಕದಲ್ಲಿ ಶಯ್ಯೆ ಹಾಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯಂತೆ.

20 ವಿದೂಷಕ-ನೀನು ಹೋಗು. ನಾನೂ ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಅರಿಕೆಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

21 (ಇಬ್ಬರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

22 ಇದು ಪ್ರವೇಶಕ

23 (ಬಳಿಕ ರಾಜನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

24 ರಾಜ—ಕಾಲಕ್ರಮದಿಂದ ಪುನಃ ಒದಗಿಬಂದ ಪತ್ನೀಭಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿ

लावाणके हुतवहेन हृताङ्गयष्टिं
तां पद्मिनीं हिममहतामिव चिन्तयामि ॥१॥

[25] (प्रविश्य) विदूषकः— त्वरतां त्वरतां तावद्भवान् ।
[तुवरदु तुवरदु दाव भवं ।]

[26] राजा —किमर्थम् ?

[27] विदूषकः—तत्रभवती पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखिता ।
[तत्तहोदी पदुमावदी सीसवेदणाए दुक्खाविदा !]

[28] राजा—कैवमाह ?

[29] विदूषकः—पद्मिनिकया कथितम् । [पदुमिणिआए कहिदं ।]

---

come again with the lapse of time, (still) think of that laudable and worthy daughter of Avanti's king, whose slender body was consumed by the fire in Lāvāṇaka, like a lotus plant blasted by frost. [1]

[25] *(Entering)* THE VIDŪṢAKA–Hurry up sir, please hurry up.

[26] THE KING—Why?

[27] THE VIDŪṢAKA—Her ladyship Padmāvatī has been suffering from headache.

[28] THE KING—Who said so?

[29] THE VIDŪṢAKA—Padminikā reported (it to me).

ದ್ದರೂ ಲಾವಾಣಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತೆಳುವಾದ ದೇಹದ, (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಹಿಮಹತವಾದ ಪದ್ಮಿನಿಯಂತಾದ ಶ್ಲಾಘ್ಯಳೂ (ನನಗೆ) ಅನುರೂಪಳೂ ಆಗಿದ್ದ ಆ ಆವಂತಿರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು, ನೆನೆಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದೇನೆ.

[25] (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿದೂಷಕ—ತ್ವರೆಮಾಡು, ತ್ವರೆಮಾಡು.

[26] ರಾಜ—ಯಾಕೆ ?

[27] ವಿದೂಷಕ—ಆರ್ಯೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ಪೀಡಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

[28] ರಾಜ—ಹಾಗೆಂದು ಹೇಳಿದವಳಾರು ?

[29] ವಿದೂಷಕ—ಪದ್ಮಿನಿಕೆ ಹೇಳಿದ್ದು.

30 राजा —भोः कष्टम् !

31 रूपश्रिया समुदितां गुणतश्च युक्तां
लब्ध्वा प्रियां मम तु मन्द इवाद्य शोकः ।
पूर्वाभिघातसरुजोऽप्यनुभूतदुःखः
पद्मावतीमपि तथैव समर्थयामि ॥ २ ॥

32 अथ कस्मिन् प्रदेशे वर्तते पद्मावती ?

33 विदूषकः —समुद्रगृहके किल शय्यास्तीर्णा ।
[समुद्दगिहके किळ सेज्जात्थिण्णा ।]

---

30 THE KING—Oh, alas!

31 Having obtained a dear wife endowed with the richness of outward beauty and possessing virtues as well, my sorrow had now become abated, as it were, although I am (still) with the wound caused by the former blow. As I have tasted misery (once), I apprehend that Padmāvatī also would meet the same fate (as Vāsavadattā). [2]

32 Well, in what place is Padmāvatī ?

33 THE VIDŪṢAKA—I understand that the bed is spread in the pretty Ocean House.

---

30 ರಾಜ—ಹಾ, ಕಷ್ಟ!

31 ರೂಪಶ್ರೀಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತ್ತು ಗುಣಸಂಪನ್ನೆಯಾದ ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ ನನ್ನ ಶೋಕವೂ ಈಚೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದಂತಿತ್ತು. ಆ ಹಿಂದಿನ ಏಟಿನಿಂದ (ಮಾಯದ) ಗಾಯವುಳ್ಳವನೇ ಆಗಿ ದುಃಖವನ್ನನುಭವಿಸಿರುವ ನಾನು ಪದ್ಮಾವತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಹಾಗೆಯೇ (ಆಗಿಬಿಡುವುದೋ) ಎಂದು ಚಿಂತಿಸುತ್ತೇನೆ. [೨]

32 ಇನ್ನು ಪದ್ಮಾವತಿಯು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ?

33 ವಿದೂಷಕ—ಸಮುದ್ರಗೃಹಕದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಗೆ ಹಾಸಿದೆಯಂತೆ.

34 राजा—तेन हि तस्य मार्गमादेशय ।

35 विदूषकः–एत्वेतु भवान् । [एदु एदु भवं ।] (उभौ परिक्रामतः) इदं समुद्रगृहकम् । प्रविशतु भवान् । [इदं समुद्दगिहकं । पविसदु भवं ।]

36 राजा — पूर्वं प्रविश ।

37 विदूषकः — भोस्तथा । (प्रविश्य) अविधा ! तिष्ठतु, तिष्ठतु तावद्भवान् । [भो तह । (प्रविश्य) चिट्ठदु, चिट्ठदु दाव भवं ।]

38 राजा—किमर्थम् ?

39 विदूषकः — एष खलु दीपप्रभासूचितरूपो वसुधातले परिवर्तमानोऽयं काकोदरः । [एसो खु दीवप्पभासूइदरूवो वसुधातळे परिवत्तमाणो अअं काओदरो ।]

---

34 THE KING—Well then, direct the way to that place.

35 THE VIDŪṢAKA—Come on, come on, sir. *(Both walk along)* This is the pretty Ocean House; you may enter.

36 THE KING—You enter first.

37 THE VIDŪṢAKA—Well, sir. *(Entering)* O help! Stay sir, stay back.

38 THE KING—Why?

39 THE VIDŪṢAKA—Here, indeed, is a serpent wriggling along the surface of the ground, its form revealed by the light of the lamp.

---

34 ರಾಜ—ಹಾಗಾದರೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ದಾರಿ ತೋರಿಸು.

35 ವಿದೂಷಕ—ಬರೋಣಾಗಲಿ, ಬರೋಣಾಗಲಿ. (ಇಬ್ಬರೂ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತಾರೆ) ಇದೇ ಸಮುದ್ರಗೃಹಕ. ನೀನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಾಗಲಿ.

36 ರಾಜ—(ನೀನು) ಮುಂದಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸು.

37 ವಿದೂಷಕ—ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿಪತ್ತು! ನಿಲ್ಲು, ನಿಲ್ಲು.

38 ರಾಜ—ಏತಕ್ಕೆ?

39 ವಿದೂಷಕ—ಇದೋ ದೀಪದ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಹಾವು ನೆಲದಮೇಲೆ ಹರಿದಾಡುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲ!

[40] राजा—(प्रविश्यावलोक्य, सस्मितम्) अहो सर्पव्यक्तिर्वैधेयस्य !

[41] ऋज्वायतां हि मुखतोरणलोलमालां
भ्रष्टां क्षितौ त्वमवगच्छसि मूर्ख सर्पम् ।
मन्दानिलेन निशि या परिवर्तमाना
किञ्चित् करोति भुजगस्य विचेष्टितानि ॥ ३ ॥

[42] विदूषकः— (निरूप्य) सुष्ठु भवान् भणति । न खल्वयं काकोदरः । (प्रविश्यावलोक्य) तत्रभवती पद्मावतीहागत्य निर्गता भवेत् ।

---

[40] THE KING—(*Entering and seeing, with a smile)* Ah! the appearance of a serpent to the idiot!

[41] Fool, you mistake for a serpent this dangling garland of the portal arch, which is lying straight and extended having dropped down to the earth, and which, rolling by the gentle breeze at night, makes movements somewhat like a snake. [3]

[42] THE VIDŪṢAKA—(*Looking closely)* What you say is right. Indeed, this is not a serpent. (*Entering and seeing)* Her Ladyship Padmāvatī must have gone away, having come here.

---

[40] ರಾಜ—(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೋಡಿ ನಗುತ್ತಾ) ಈ ಮೂರ್ಖನಿಗೆ ಸರ್ಪ ಕಾಣಿಸುತ್ತದಂತೆ!

[41] ಉದ್ದವಾಗಿ ನೆಟ್ಟಗಿರುವ ಮತ್ತು ನೆಲದಮೇಲೆ ಕಳಚಿಬಿದ್ದಿರುವ ಮುಂಬಾಗಿಲ ತೋರಣದ ಚಲಿಸುವ (ಈ) ಮಾಲೆಯನ್ನು ನೀನು ಸರ್ಪವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೀಯಲ್ಲ! ಮೂರ್ಖನೇ, ಮಂದಮಾರುತಕ್ಕೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಾ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾವಿನಂತೆ ಚಲನವಲನ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. [೩]

[42] ವಿದೂಷಕ—(ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿ) ನೀನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಖಂಡಿತ ಹಾವಲ್ಲ. (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೋಡಿ) ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಪದ್ಮಾವತಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಹೊರಟುಹೋಗಿರಬೇಕು.

[सुट्ठु भवं भणादि। ण हु अअं काओदरं। (परिक्रम्यावलोक्य) तत्तहोदी पदुमावदी इह आअच्छिअ णिग्गदा भवे।]

[43] राजा—वयस्य, अनागतया भवितव्यम्।

[44] विदूषकः—कथं भवान् जानाति ? [कहं भवं जाणादि ?]

[45] राजा—किमत्र ज्ञेयम्? पश्य।

[46] शय्या नावनता तथास्तृतसमा न व्याकुलप्रच्छदा
न क्लिष्टं हि शिरोपधानममलं शीर्षाभिघातौषधैः।
रोगे दृष्टिविलोभनं जनयितुं शोभा न काचित् कृता
प्राणी प्राप्य रुजा पुनर्न शयनं शीघ्रं स्वयं मुञ्चति ॥४॥

---

[43] THE KING—Friend, it must be that she has not come.

[44] THE VIDŪṢAKA—How do you know?

[45] THE KING–What is to be known in this matter? See,–

[46] The bed is not pressed, it is as even as when spread; it is with its coverlet not crinkled; the pillow is not rumpled, nor stained with the medicines for headache; no decorations are made to divert the attention (of the patient) during illness. Moreover, any being going to bed through ailment does not leave it soon of his own accord. [4]

---

[43] ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ, (ಅವಳು) ಇನ್ನೂ ಬಂದೇ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

[44] ವಿದೂಷಕ—ನೀನು ಹೇಗೆ ಬಲ್ಲೆ ?

[45] ರಾಜ—ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ್ದೇನಿದೆ? ನೋಡು?

[46] ಹಾಸುಗೆ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಕುಗ್ಗಿಲ್ಲ; ಹೇಗೆ ಹಾಸಿತ್ತೋ ಹಾಗೆ ಸಮನಾಗಿದೆ. ಮೇಲುಹೊದಿಕೆಯೂ ಕದಲಿಸಿಲ್ಲ. ತಲೆದಿಂಬೂ ಮುದುಡಿಹೋಗಿಲ್ಲ; ತಲೆ ನೋವಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಔಷಧಗಳಿಂದ (ಮಾಸದೆ) ನಿರ್ಮಲವಾಗಿದೆ. ರೋಗದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ವಿಲೋಭನವುಂಟುಮಾಡಲು ಯಾವ ಅಲಂಕಾರವೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ರೋಗದ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಾಸಿಗೆ ಹಿಡಿದ ಪ್ರಾಣಿ (ಇಷ್ಟು) ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹಾಸುಗೆಯನ್ನು ತಾನಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. [೪]

47 **विदूषकः** — तेन ह्यस्यां शय्यायां मुहूर्तकमुपविश्य तत्रभवतीं प्रतिपालयतु भवान् । [तेण हि इमस्सिं सय्याए मुहुत्तअं उवविसिअ तत्त-होदिं पडिवाळेदु भवं ।]

48 **राजा**—बाढम् । (उपविश्य) वयस्य, निद्रा मां बाधते । कथ्यतां काचित् कथा ।

49 **विदूषकः** — अहं कथयिष्यामि । हो ँ इति करोत्वत्रभवान् । [अहं कहइस्सं । हो ँ त्ति करेदु अत्तभवं ।]

50 **राजा**—बाढम् ।

51 **विदूषकः** — अस्ति नगर्युज्जयिनी नाम । तत्राधिकरमणीयानि उदकस्नानानि† वर्तन्ते किल । [अत्थि णअरी उज्जइणी णाम । तहिं अहिअ-

† उदयज्ञानानि (उदअञ्ञानानि)

47 THE VIDŪṢAKA—Then, sitting down on this bed for a while, you may wait for her ladyship.

48 THE KING—Very well. *(Sitting)* Friend, sleep troubles me; please tell a story.

49 THE VIDŪṢAKA—I will tell (you one). Let Your Highness keep responding with a 'hum'.

50 THE KING—Very well.

51 THE VIDŪṢAKA—There is a city named Ujjain. There, they say, are some very delightful bathing pools.

47 ವಿದೂಷಕ—ಹಾಗಾದರೆ ನೀನು ಈ ಶಯ್ಯೆಯಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕುಳಿತಿದ್ದು ಪೂಜ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸು.

48 ರಾಜ—ಸರಿ. (ಕುಳಿತುಕೊಂಡು) ವಯಸ್ಯ, ನಿದ್ದೆ ನನ್ನನ್ನು ಪೀಡಿಸುತ್ತಿದೆ. ಯಾವುದಾದರೂ ಕಥೆ ಹೇಳಯ್ಯಾ.

49 ವಿದೂಷಕ—ನಾನು ಹೇಳುತ್ತಿರುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಹೂಂ ಎನ್ನುತ್ತಿರು.

50 ರಾಜ—ಆಗಲಿ.

51 ವಿದೂಷಕ—ಉಜ್ಜಯಿನಿಯೆಂಬ ಪಟ್ಟಣವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ತುಂಬ ರಮಣೀಯವಾದ 'ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ'ಗಳಿವೆಯಂತೆ.

रमणीआणि उदअह्लाणाणि वत्तन्ति किळ ।]

[52] राजा—कथमुज्जयिनी नाम !

[53] विदूषकः—यद्यनभिप्रेतैषा कथा, अन्यां कथयिष्यामि ।
[जइ अणभिप्पेदा एसा कहा, अण्णं कहइस्सं ।]

[54] राजा—वयस्य, न खलु नाभिप्रेतैषा कथा । किंतु,

[55] स्मराम्यवन्त्याधिपतेः सुतायाः
प्रस्थानकाले स्वजनं स्मरन्त्याः ।
बाष्पं प्रवृत्तं* नयनान्तलग्नं
स्नेहान्ममैवोरसि पातयन्त्याः ॥ ५ ॥ अपि च,

* प्रवृद्धं

[52] THE KING—How? Named Ujjain?

[53] THE VIDŪṢAKA—If this story is not to your taste, I shall relate another.

[54] THE KING—Friend, not at all that it is not to my taste. But,

[55] I remember those tears of the daughter of the king of Avanti which swelled up through remembrance of her own kinsfolk at the time of starting (with me), and which, after clinging to the corners of her eyes, were shed, out of affection, on my own chest. [5] Moreover,

[52] ರಾಜ—ಏನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯೆ?

[53] ವಿದೂಷಕ—ಈ ಕಥೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೇರೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವೆ.

[54] ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ, ಈ ಕಥೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಆದರೆ—

[55] (ನನ್ನೊಡನೆ) ಹೊರಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಉಕ್ಕಿಬಂದು ನಯನಾಂತದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡ ಕಣ್ಣೀರನ್ನು ನನ್ನ ಎದೆಯಮೇಲೆಯೇ ಸುರಿಸಿದ ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿಯ ನೆನಪುಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ. [೫] ಮತ್ತು

[56] बहुशोऽप्युपदेशेषु यया मामीक्षमाणया ।
हस्तेन स्रस्तकोणेन कृतमाकाशवादितम् ॥ ६ ॥

[57] विदूषकः—भवतु; अन्यां कथयिष्यामि । अस्ति नगरं ब्रह्मदत्तं नाम । तत्र किल राजा काम्पिल्यो नाम । [भोदु; अण्णं कहइस्सं । अत्थि णअरं बम्मदत्तं णाम । तहिं किळ राआ कंपिळ्ळो णाम ।]

[58] राजा—किमिति ? किमिति ?

[59] (विदूषकः पुनस्तदेव पठति)

[60] राजा— मूर्ख, राजा ब्रह्मदत्तः, नगरं काम्पिल्यमित्यभिधीयताम् ।

---

[56] Many a time, even during lessons, her gaze would be ixed on me and with a hand which would have slipped ıway from the bow, she would go on playing in the air. [6]

[57] THE VIDŪṢAKA—Well; I shall tell another. There is city called Brahmadatta. There, it is stated, (lived) a ing named Kāmpilya.

[58] THE KING—What, what did you say?

[59] *(The Vidūṣaka says the same again)*

[60] THE KING—Fool, say thus; — the king (was) Brahma-atta and the city Kāmpilya.

---

[56] (ವೀಣೆಯು) ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಎಷ್ಟೋಸಲ ಅವಳು ನನ್ನನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾ, ಸ್ವರಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಜಾರಿದ ಕೈಯಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನುಡಿಸುತ್ತಾ ಂದರೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕೈ ಆಡಿಸುತ್ತಾ) ಇರುತ್ತಿದ್ದಳು. [೬]

[57] ವಿದೂಷಕ—ಒಳ್ಳೆಯದು, ಬೇರೆ (ಕಥೆ) ಹೇಳುವೆನು. ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ ಂಬ ನಗರವಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ಕಾಂಪಿಲ್ಯನೆಂಬ ರಾಜನಿದ್ದನಂತೆ.

[58] ರಾಜ—ಏನೆಂದೆ, ಏನೆಂದೆ?

[59] (ವಿದೂಷಕನು ಪುನಃ ಅದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ)

[60] ರಾಜ — ಮೂರ್ಖ, ರಾಜನು ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ, ನಗರವು ಕಾಂಪಿಲ್ಯ ದು ಹೇಳು.

61 विदूषकः—किं राजा ब्रह्मदत्तः, नगरं काम्पिल्यम् ?
[किं राआ ब्रह्मदत्तो णअरं कंपिळ्ळं ?]

62 राजा—एवमेतत् ।

63 विदूषकः—तेन हि मुहूर्तकं प्रतिपालयतु भवान्, यावदोष्ठगतं करिष्यामि । राजा ब्रह्मदत्तः, नगरं काम्पिल्यम् । (ति बहुशस्तदेव पठित्वा) इदानीं श्रृणोतु भवान् । अयि सुप्तोऽत्रभवान् । अतिशीतलेयं वेला । आत्मनः प्रावारकं गृहीत्वागमिष्यामि । [तेण हि मुहुत्तअं पडिवाळेदु भवं, जाव ओट्ठगअं करिस्सं । राआ ब्रह्मदत्तो, णअरं कंपिळ्ळं । (इति बहुशस्तदेव पठित्वा) इदाणिं सुणादु भवं । अयि सुत्तो अत्तभवं । अदिसीदळा इअं वेळा । अत्तणो पावरअं गह्णिअ आअमिस्सं ।] (निष्क्रान्तः)

64 (ततः प्रविशति वासवदत्ता आवन्तिकावेषेण, चेटी च)

---

61 THE VIDŪṢAKA—How? The king (was) Brahmadatta and the city Kāmpilya,—is it?

62 THE KING—So it is.

63 THE VIDŪṢAKA—Well then; you please wait for a moment, while I will commit it to my lips. King Brahmadatta, city Kāmpilya. *(Utters the same several times)* Now, you may listen....Ey, His Highness is fast asleep! it is extremely chill at this hour. I shall bring my blanket. *(Exit)*

64 *(Then enters Vāsavadattā in the dress of Āvantikā, so also a maid)*

---

61 ವಿದೂಷಕ—ಏನು? ರಾಜ ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ, ನಗರ ಕಾಂಪಿಲ್ಯವೆ?

62 ರಾಜ—ಹೌದು. ಹಾಗೆಯೇ.

63 ವಿದೂಷಕ—ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಇರು, ಇದನ್ನು ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಉರುಹಾಕಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ರಾಜ ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ, ನಗರ ಕಾಂಪಿಲ್ಯ. (ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಲ ಅದನ್ನೇ ಹೇಳಿ) ಈಗ ಆಲಿಸು........ಓ! ಇವನು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ತುಂಬ ಚಳಿಯ ಸಮಯ ಈಗ. ನನ್ನ ಮೇಲುಹೊದಿಕೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

64 (ಬಳಿಕ ಅವಂತಿಕಾವೇಷದಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ; ಚೇಟಿಯೂ ಸಹ)

65 **चेटी**—*एत्वेत्वार्या । इदं खलु §भर्तृदारिका शीर्षवेदनया दुःखिता ।
[एदु एदु अय्या । दिढं खु भट्टिदारिआ सीसवेदणाए दुःक्खाविदा ।]

66 **वासवदत्ता**—हा धिक् ! कुत्र शयनीयं रचितं पद्मावत्याः ?
[हद्धि ! कहिं सअणीअं रइदं पदुमावदीए ?]

67 **चेटी**—समुद्रगृहके किल शय्यास्तीर्णा ।
[समुद्दगिहके किळ सेज्जात्थिण्णा ।]

68 **वासवदत्ता**—तेन ह्यग्रतो याहि । [तेण हि अग्गदो याहि ।]

(उभे परिक्रामतः)

69 **चेटी** — इदं समुद्रगृहकम् । प्रविशत्वार्या । यावदहमपि शीर्षानुलेपनं त्वरयामि । [इदं समुद्दगिहकं । पविसदु अय्या । जाव अहं वि सीसाणुळेवणं तुवारेमि ।] (निष्क्रान्ता)

---

* इह लघुकृतरमेतु (इह लहुअदरं एदु) § भर्तृदारिका पद्मावती

---

65 THE MAID—Come, worthy lady, come. Indeed, the princess is suffering from severe headache.

66 VĀSAVADATTĀ—Alas! Where is the bed arranged for Padmāvati?

67 THE MAID—The bed is spread in the Pretty Ocean House, it is stated.

68 VĀSAVADATTĀ—Then, lead the way. *(Both walk along)*

69 THE MAID—This is the 'Pretty Ocean House'. May you enter. In the meantime, I shall hurry up with the ointment for the head. *(Exit)*

---

65 ಚೇಟಿ— ಆರ್ಯೆಯು ಇತ್ತ ಬರೋಣಾಗಲಿ. ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ತುಂಬ ದುಃಖಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

66 ವಾಸವದತ್ತಾ-ಹಾ ಕಷ್ಟ! ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಹಾಸುಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಹಾಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ?

67 ಚೇಟಿ—ಹಾಸುಗೆ ಸಮುದ್ರಗೃಹಕದಲ್ಲಿ ಹಾಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯಂತೆ.

68 ವಾಸವದತ್ತಾ-ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಮುಂದೆ ನಡೆ. (ಇಬ್ಬರೂ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತಾರೆ)

69 ಚೇಟಿ—ಇದು ಸಮುದ್ರಗೃಹಕ, ಆರ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸೋಣಾಗಲಿ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಾನೂ ತಲೆಗೆ ಹಚ್ಚಲು ಅಂಜನವನ್ನು ತ್ವರೆಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

70 **वासवदत्ता**—अहो अकरुणाः खल्वीश्वरा मे* ! विरहपर्युत्सुकस्य आर्यपुत्रस्य विश्रमस्थानभूतेयमपि नाम पद्मावत्यस्वस्था जाता । यावत् प्रविशामि । (प्रविश्यावलोक्य) अहो परिजनस्य प्रमादः ! अस्वस्थां पद्मावतीं केवलं दीपसहायां कृत्वा †परित्यजति । इयं पद्मावत्यवसुप्ता ! यावदुपविशामि । अथवान्यासनपरिग्रहेणाल्प इव स्नेहः प्रतिभाति । तदस्यां शय्यायाम् §उपविशामि । (उपविश्य) किं नु खल्वेतया सहोपविशन्त्या अद्य प्रह्लादितमिव मे हृदयम् ! दिष्ट्याविच्छिन्नसुखनिःश्वासा !

---

* मम † विसृज्य निर्गतः (विसज्जिअ णिग्गदो) § मुहूर्तकं उपविशामि

---

70 VĀSAVADATTĀ—Oh ! the gods are really unkind to me ! Even this Padmāvatī, who was the seat of comfort to my husband in his bereavement resulting from (my) separation, has now fallen ill ! I will just go in. *(Entering and looking round)* Oh, the carelessness of the servants ! They leave (here) Padmāvatī, who is unwell, alone with only a lamp to keep her company. Here is Padmāvatī fast asleep. I shall just sit down. Or, by taking my seat elsewhere, my love for her would look but small. Therefore, I shall sit on this (same) bed. *(Sitting)* How is it, I wonder, my heart

---

70 **ವಾಸವದತ್ತಾ**—ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅದೆಷ್ಟು ನಿಷ್ಕರುಣೆಗಳು! ವಿರಹಪರ್ಯುತ್ಸುಕನಾದ ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಈ ಪದ್ಮಾವತಿಯೂ ಕೂಡ ಅಸ್ವಸ್ಥಳಾಗಿಬಿಟ್ಟಳು. ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ನೋಡಿ) ಪರಿಜನರದು ಎಂತಹ ಪ್ರಮಾದ! ಅಸ್ವಸ್ಥಳಾದ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು, ಜತೆಗೆ ಒಂದು ದೀಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಟ್ಟು, ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿದ್ದಾರಲ್ಲ! ಈ ಪದ್ಮಾವತಿ ಗಾಢ ನಿದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ನಾನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಳಿತಿರುತ್ತೇನೆ. ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತರೆ, ಸ್ನೇಹ ಅಲ್ಪವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹಾಸುಗೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. (ಕುಳಿತುಕೊಂಡು) ಇದೇನು, ಇವಳೊಡನೆ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ

निवृत्तरोगया भवितव्यम् । अथवैकदेशसंविभागतया शयनीयस्य† सूचयति मामालिङ्गेति । यावच्छयिष्ये । [अहो अकरुणा खु इस्सरा मे ! विरहपय्युस्सुअस्स अय्यउत्तस्स विस्समत्थाणभूदा इअं पि णाम पदुमावदी अस्सत्था जादा । जाव पविसामि । (प्रविश्यावलोक्य) अहो परिजणस्स पमादो ! अस्सत्थं पदुमावदिं केवळं दीवसहाअं करिअ परित्तजदि । इअं पदुमावदी ओसुत्ता । जाव उवविसामि । (उपविश्य) अहव अण्णासणपरिग्गहेण अप्पो विअ सिणेहो पडिभादि । ता इमस्सिं सय्याए उववि सामि । किं णु खु एदाए सह उवविसन्तीए अज्ज पहळादिदं विअ मे हिअअं ? दिट्ठिआ अविच्छिण्णसुहणिस्सासा ? णिव्वुत्तरोआए होदव्वं ! अहव एअदेससंविभाअदाए सअणीअस्स सूएदि मं आळिङ्गेहि त्ति । जाव सइस्सं ।]

(शयनं नाटयति)

71 राजा —(स्वप्नायते) हा वासवदत्ते !

72 वासवदत्ता—(सहसोत्थाय) हम् ! आर्यपुत्रः, न खलु पद्मावती !

† Add आकारेण (आआरेण)

is delighted today, as I sit beside her. Happily, her breathing is easy and regular. It must be that she is relieved of her ailment. Or, as (only) a part of the bed is shared (by her), she suggests that I should embrace her. So, I shall lie down. *(Gesticulates lying down)*

71 THE KING—*(Dreams)* Ha ! Vāsavadattā !

72 VĀSAVADATTĀ—*(Rising suddenly)*—Hum, (it is) my

ಇದೇಕೋ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ತುಂಬ ಆಹ್ಲಾದಗೊಂಡಂತಿದೆಯಲ್ಲ! ಸದ್ಯ ಅವಳ ಉಸಿರಾಟದಲ್ಲಿ ತಡೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ. ರೋಗ ಕಳೆದುಹೋದವಳಾಗಿರಬೇಕು. ಅಥವಾ ಹಾಸುಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಮಲಗಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೇನೋ! ನಾನೂ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುವೆನು. (ಮಲಗುವುದನ್ನು ನಟಿಸುತ್ತಾಳೆ)

71 ರಾಜ—(ಕನವರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಹಾ ವಾಸವದತ್ತೇ!

72 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ತಟ್ಟನೆ ಎದ್ದು) ಹಂ! ಇದು ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ಪದ್ಮಾವತಿ

किं नु खलु दृष्टास्मि ? महान् खल्वार्ययौगन्धरायणस्य प्रतिज्ञाभारो मम दर्शनेन निष्फलः संवृत्तः‡ । [हं ! अय्यउत्तो, ण हु पदुमावदी ! किं णु खु दिट्ठह्मि ! महन्तो खु अय्यजोअन्धराअणस्स पडिण्णाहारो मम दंसणेण णिप्फळो संवुत्तो ।]

73 राजा—हा अवन्तिराजपुत्रि† !

74 वासवदत्ता—दिष्ट्या स्वप्नायते खल्वार्यपुत्रः ! *नात्र कश्चिज्जनः । यावन्मुहूर्तकं स्थित्वा दृष्टिं हृदयं च तोषयामि । [दिट्ठिआ सिविणाअदि खु अय्यउत्तो ! ण एत्थ कोच्चि जणो । जाव मुहुत्तअं चिट्ठिअ दिट्ठिं हिअअं च तोसेमि ।]

‡ अस्मात्परं 'मन्दभागया मया किं कृतम् ? [मन्दभाआए मए किं किदं]' इत्यधिकम् । † Add वासवदत्ते * न खल्वत्र कोऽपि जनः । भवतु, मुहूर्तकं... [ण खु एत्थ कोवि जणो । भोदु, मुहुत्तअं....]

lord and not Padmāvatī, to be sure! Am I really seen, I wonder! Surely, the great task of carrying out his vow of revered Yaugandharāyaṇa has come to naught by my being seen.

73 The King—Oh Avanti princess!

74 Vāsavadattā—Thank God! My lord is only dreaming. There is none here. So, having stayed here a short while, I shall gladden my eyes and heart.

75 The King—Oh my beloved, oh my dear pupil, give me an answer!

ಯಲ್ಲ! ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಬಿಟ್ಟನೋ? ಆರ್ಯಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮಹತ್ತಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಭಾರವು ನನ್ನ ದರ್ಶನದಿಂದ ನಿಷ್ಫಲವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತಲ್ಲ!

73 ರಾಜ—ಹಾ ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿ!

74 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಸದ್ಯ ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ಕನವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನಲ್ಲವೆ; ಇಲ್ಲಿ ಜನ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪಹೊತ್ತು ನಿಂತಿದ್ದು ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಹೃದಯವನ್ನೂ ತಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

75 राजा — हा प्रिये ! हा प्रियशिष्ये ! देहि मे प्रतिवचनम् ।

76 वासवदत्ता—आलपामि भर्तः; आलपामि ।
[आळवामि भट्टा; आळवामि ।]

77 राजा—किं कुपितासि ?

78 वासवदत्ता— न हि, न हि; दुःखितास्मि ।
[ण हि, ण हि; दुक्खिदह्मि ।]

79 राजा—यद्यकुपिता किमर्थं नालंकृतासि ?

80 वासवदत्ता— इतः परं किम् ? [इदो वरं किं ?]

81 राजा—किं विरचिकां स्मरसि ?

82 वासवदत्ता—(सरोषम्) आ अपेहि ! इहापि विरचिका !
[आ अवेहि ! इहावि विरच्चिआ !]

---

76 VĀSAVADATTĀ—I am speaking, my lord, I am speaking.

77 THE KING—Are you angry ?

78 VĀSAVADATTĀ—No. not at all; I am (only) miserable.

79 THE KING—If you are not angry, why are you not adorned with ornaments ?

80 VĀSAVADATTĀ—Why need more than this ?

81 THE KING—Are you thinking of Viracikā ?

82 VĀSAVADATTĀ—*(Angrily)* Oh fie ! Viracikā, even here !

---

75 ರಾಜ—ಹಾ ಪ್ರಿಯೆ ! ಹಾ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯೆ ! ನನಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಡು.

76 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಸ್ವಾಮಿಯೆ, ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

77 ರಾಜ—ಕೋಪಗೊಂಡಿದ್ದೀಯೇನು ?

78 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ; ದುಃಖಿತಳಾಗಿದ್ದೇನೆ.

79 ರಾಜ—ಕೋಪಗೊಂಡಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದೇಕೆ ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ?

80 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಇದಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನೇನು ?

81 ರಾಜ—ವಿರಚಿಕೆಯು ನೆನಪಾಯಿತೇನು ?

82 ವಾಸವದತ್ತಾ—(ರೋಷದಿಂದ) ಛೆ! ಇಲ್ಲೂ ವಿರಚಿಕೆಯೊ ?

83 राजा—तेन हि विरचिकार्थे भवतीं प्रसादयामि ।

(हस्तौ प्रसारयति)

84 वासवदत्ता — चिरं स्थितास्मि । ‡कोऽपि मां पश्येत् । तद् गमिष्यामि । अथवा शय्याप्रलम्बितमार्यपुत्रस्य हस्तं शयनीये आरोप्य गमिष्यामि । [चिरं ठिदह्मि । को वि मं पेक्खे । ता गमिस्सं । अहवा सय्यापळम्बिअं अय्यउत्तस्स हत्थं सअणीए आरोविअ गमिस्सं ।]

(तथा कृत्वा निष्क्रान्ता)

85 राजा— (सहसोत्थाय) वासवदत्ते, तिष्ठ तिष्ठ । हा धिक् !

निष्क्रामन् संभ्रमेणाहं द्वारपक्षेण ताडितः ।
ततो व्यक्तं न जानामि भूतार्थोऽयं मनोरथः ॥ ७ ॥

---

‡ इह कोऽपि जनो मां पश्येत् । न युक्तं स्थातुम् । अथवा

---

83 THE KING—Then, on account of Viracikā I shall propitiate you. *(Stretches his hands)*

84 VĀSAVADATTĀ—I have stayed long. Some one may see me. So, I will go. Or, having placed on the bed my lord's hand which is hanging down, I will go.

(Having done so, goes out)

85 THE KING-*(Rising hurriedly)* Vāsavadattā, stay, stay. O fie !
Rushing out hurriedly, I am hit back by the shutter

---

83 ರಾಜ—ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ವಿರಚಿಕೆಗಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ.

(ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನೂ ಚಾಚುತ್ತಾನೆ)

84 ವಾಸವದತ್ತಾ-ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ಇದ್ದುಬಿಟ್ಟೆ. ಯಾವನಾದರೂ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಯಾನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಅಥವಾ ಹಾಸುಗೆಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಬಿದ್ದಿರುವ ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಕೈಯನ್ನು ಹಾಸುಗೆಯಮೇಲಿಟ್ಟು ಹೋಗುವೆನು. (ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

85 ರಾಜ—(ತಟ್ಟನೆದ್ದು) ವಾಸವದತ್ತೇ, ನಿಲ್ಲು ನಿಲ್ಲು! ಅಯ್ಯೋ!
ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ನನಗೆ ಬಾಗಿಲ ಕದ (ಎದುರಾಗಿ)

86 (प्रविश्य) **विदूषकः**—अयि, प्रतिबुद्धोऽत्रभवान् ।
[अइ, पडिबुद्धो अत्तभवं ।]

87 **राजा**—वयस्य, प्रियमावेदये । धरते खलु वासवदत्ता !

88 **विदूषकः** — अविधा वासवदत्ता ! कुत्र वासवदत्ता ? चिरात् खलूपरता वासवदत्ता ! [अविहा वासवदत्ता ! कहिं वासवदत्ता ? चिरा खु उवरदा वासवदत्ता !]

89 **राजा**— वयस्य, मा मैवम् ।

90 शय्यायामवसुप्तं मां बोधयित्वा सखे गता ।
दग्धेति ब्रुवता पूर्वं वञ्चितोऽस्मि रुमण्वता ॥ ८ ॥

---

of the door. Therefore, I do not know clearly whether this desire of mine is a reality (or not). [7]

86 *(Entering)* THE VIDŪṢAKA–O, His Highness has woke up.

87 THE KING—Friend, good news I relate (to you)! Vāsavadattā is, indeed, alive.

88 THE VIDŪṢAKA—Alas Vāsavadattā! Where is Vāsavadattā? Long dead, indeed, is Vāsavadattā!

89 THE KING—Friend, no; not so.

90 Having roused me, as I was lying asleep on the

ಬಡಿಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು (ಸತ್ಯವಾಗಿ) ನಡೆದ ವಿಚಾರವೋ, ಅಥವಾ ಮಾನಸಿಕ ಕಲ್ಪನೆಯೋ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅರಿಯೆ. [೭]

86 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿದೂಷಕ—ಓಹೋ, ಮಹಾರಾಜ ಎದ್ದುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ!

87 ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ, ಪ್ರಿಯವಾದ ವಿಚಾರ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಜೀವಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

88 ವಿದೂಷಕ—ಅಯ್ಯೋ ವಾಸವದತ್ತೆಯೆ! ವಾಸವದತ್ತೆ ಎಲ್ಲಿ? ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ವಾಸವದತ್ತೆ ಸತ್ತುಹೋದಳಲ್ಲವೆ?

89 ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ, ಅಲ್ಲ; ಹಾಗಲ್ಲ.

90 ಸಖನೆ, ಹಾಸುಗೆಯಲ್ಲಿ ನಿದ್ದೆಹೋಗಿದ್ದ ನನ್ನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಹೊರಟು

[91] विदूषकः —†अविधा ! असंभावनीयमेतत् । आः ! उदकस्नान-सङ्कीर्तनेन तत्रभवतीं चिन्तयता सा स्वप्ने दृष्टा भवेत् । [अविहा ! असम्भावणिअं एदं । आ ! उदअह्णाणसङ्कित्तणेण तत्तहोदिं चिन्तअन्तेण सा सिविणे दिट्ठा भवे ।]

[92] राजा—एवं मया स्वप्नो दृष्टः ।

[93] यदि तावदयं स्वप्नो धन्यमप्रतिबोधनम् ।
अथायं विभ्रमो वा स्याद्विभ्रमो ह्यस्तु मे चिरम् ॥९॥

† मेदानीमनर्थं विचिन्त्य [मा दाणिं अणत्थं विचिन्तिअ]

couch, O friend, she went away. (So) I have been deceived by Rumaṇvān who told me before, that she was burnt. [8]

[91] The Vidūṣaka—Alas ! This is not likely. Ah ! May be that she was seen in a dream by you who were thinking of her lady-ship at (my) mention of the bathing pools.

[92] The King—So, a dream was seen by me !

[93] If it was really a dream, then it would be blissful not to be awakened. Or, if it be only an illusion, may that illusion be to me for ever. [9]

ಹೋದಳು. ಸುಟ್ಟುಹೋದಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರುಮಣ್ವಂತನಿಂದ ನಾನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. [೮]

[91] ವಿದೂಷಕ—ಅಯ್ಯೋ ! ಇದು ಅಸಂಭಾವ್ಯ. ಸ್ನಾನಘಟ್ಟಗಳ ಹೆಸರು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಿನಗೆ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಅವಳ ದರ್ಶನವಾಗಿರಬಹುದು.

[92] ರಾಜ—ಹೀಗೆ ನಾನು ಸ್ವಪ್ನ ಕಂಡೆನೆ ?

[93] ಒಂದು ವೇಳೆ ಇದು ಸ್ವಪ್ನವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಎಚ್ಚರವಾಗದಿದ್ದರೇನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತು. ಅಥವಾ ಇದು ಭ್ರಮೆಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ನನಗೆ (ಇಂತಹ) ಭ್ರಮೆ ಚಿರಕಾಲ (ನೆಲಸಿ) ಇರಲಿ. [೯]

94 विदूषकः — *भो वयस्य ! एतस्मिन् नगरेऽवन्तिसुन्दरी नाम यक्षिणी प्रतिवसति । सा त्वया दृष्टा भवेत् । [भो वअस्स ! एदस्सिं णअरे अवन्तिसुन्दरी णाम जक्खिणी पडिवसदि । सा तुए दिट्ठा भवे ।]

95 राजा— न न ।

96 स्वप्नस्यान्ते विबुद्धेन नेत्रविप्रोषिताञ्जनम् ।
चारित्रमपि रक्षन्त्या दृष्टं दीर्घालकं मुखम् ॥१०॥

97 अपि च वयस्य, पश्य पश्य

98 योऽयं सन्त्रस्तया देव्या तया बाहुर्निपीडितः ।
स्वप्नेऽप्युत्पन्नसंस्पर्शो रोमहर्षं न मुञ्चति ॥ ११ ॥

* मेदानीं भवानातमात्रं सन्तप्य । अस्मिन् राजकुले

94 THE VIDŪṢAKA—O friend, in this city lives a fairy alled Avanti Sundari. May be, she was seen by you.

95 THE KING—No, no.

96 By me, waking up from (lit. at the end of) sleep, 'as beheld that face, which had long tresses and had anished collyrium from the eyes, of her who has been ıaintaining her chastity also. [10]

97 Moreover, see, friend, see.

98 This arm which was held by that agitated queen,

94 ವಿದೂಷಕ—ವಯಸ್ಯನೆ! ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ ಅವಂತಿಸುಂದರಿಯೆಂಬ ುಕ್ಷಿಣಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ನೀನು ಅವಳನ್ನು ಕಂಡಿರಬಹುದು.

95 ರಾಜ—ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ.

96 ತನ್ನ ಚಾರಿತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಅವಳ ದೀರ್ಘವಾದ ುಂಗುರುಳುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖವು ಕಾಡಿಗೆ ಹಚ್ಚದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಿರು ವನ್ನು ಸ್ವಪ್ನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚೆತ್ತ ನಾನು ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡೆ. [೧೦]

97 ಮತ್ತೂ, ಕೂಡ, ವಯಸ್ಯನೇ, ನೋಡು—

98 ಹೆದರಿದ್ದ ಆ ದೇವಿಯಿಂದ ಯಾವ ನನ್ನೀ ಬಾಹುವು ಎತ್ತಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ

99 विदूषकः— मेदानीं भवान् †अनर्थं चिन्तयित्वा । एत्वेतु भवान् । चतुश्शालं प्रविशावः । [मा दाणिं भवं अणत्थं चिन्तिअ । एदु एदु भवं । चउस्सालं पविसामो ।]

100 (प्रविश्य) काञ्चुकीयः —§जयत्वार्यपुत्रः ! अस्माकं महाराजो दर्शको भवन्तमाह — 'एष खलु भवतोऽमात्यो रुमण्वान् महता बल‡समुदयेनोपयातः खल्वारुणिमभिघातयितुम् । *तथा हस्त्यश्वरथपदातीनि

† आत्मानमवहसितं कर्तुम् [अत्ताणं ओअसिअं कादुं]
§ जयतु जयतु आर्यपुत्रः ! ‡ समुदायेन * तथा च

does not (yet) give up horripilation although the contact came off only in sleep. [11]

99 THE VIDŪṢAKA—Do not imagine (such) absurdities now. Come, please come along. Let us go into the hall.

100 *(Entering)* THE CHAMBERLAIN — May the lord be victorious! Our great king Dars'aka says to you—"Here, indeed, has come your minister Rumaṇvān with a very large body of troops, verily to attack Āruṇi. Like-wise, ready are my own (four-fold) divisions of the army constituting elephants, horses, chariots and foot soldiers,—

ಅದು, ಸಂಸ್ಪರ್ಶವು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲೇ ಉಂಟಾಗಿದ್ದರೂ, ರೋಮಾಂಚವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಬಿಡುತ್ತಿಲ್ಲ. [೧೧]

99 ವಿದೂಷಕ—ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಚಿಂತೆಯನ್ನಿನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ. ಬಾ ಇತ್ತ, ಬಾ ಇತ್ತ. ಒಳ ಅಂಗಣಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ.

100 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ. ನಮ್ಮ ದರ್ಶಕ ಮಹಾರಾಜ ತಮಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದ್ದಾನೆ—'ಇದೋ ನಿಮ್ಮ ಅಮಾತ್ಯ ರುಮಣ್ವಂತನು ದೊಡ್ಡ ಸೇನಾಸಮೂಹದೊಡನೆ ಆರುಣಿಯನ್ನೆದುರಿಸಲು ಇತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಾದ ನನ್ನ ಆನೆ

मामकानि विजयाङ्गानि सन्नद्धानि । तदुत्तिष्ठतु भवान् । अपि च,

101 भिन्नास्ते रिपवो भवद्गुणरताः पौराः समाश्वासिताः
पार्ष्णी ‡यापि भवत्प्रयाणसमये तस्या विधानं कृतम् ।
यद्यत् साध्यमरिप्रमाथजननं तत्तन्मयानुष्ठितं
तीर्णा चापि बलैर्नदी त्रिपथगा वत्साश्च हस्ते तव ॥१२॥

102 राजा—(उत्थाय) बाढम् । अयमिदानीम्—

‡ चापि

the essential requisites for victory. Therefore, may you arise. Moreover,

101 Your enemies have been divided; the citizens who are (still) faithful to you on account of your goodness, have been inspired with confidence.; arangement has been made for guarding the rear at the time of your march; whatever was possible (to do) as causing the complete destruction of the enemy,—all that has been done by me; If only the tri-coursed-river (Ganges) is crossed by (our) forces, the Vatsa land will be in your hands" [12]

102 THE KING—*(Rising)* Very good! Here, now,

ಕುದುರೆ ರಥ ಪದಾತಿಗಳೂ ಸನ್ನದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಏಳು. ಅದಲ್ಲದೆ,

101 ನಿನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ಭೇದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತರಾದ ಪೌರರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಶ್ವಸ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಿನ್ನ ಪ್ರಯಾಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬೆಂಗಾವಲಿರಬೇಕೋ ಅದರ ಏರ್ಪಾಟೂ ಮಾಡಿಆಗಿದೆ. ಶತ್ರುಪರಾಜಯವುಂಟುಮಾಡುವುದು ಯಾವಯಾವದುಂಟೋ ಅದೆಲ್ಲ ನನ್ನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇನ್ನು (ಈ) ಸೈನ್ಯಗಳಿಂದ ಗಂಗಾನದಿ ದಾಟಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದರೆ ವತ್ಸರಾಜ್ಯ ನಿನ್ನ ಹಸ್ತಗತವಾದಂತೆಯೆ. [೧೨]

102 ರಾಜ—(ಎದ್ದು) ಸರಿ. ಇದೋ ಈಗ

103 उपेत्य नागेन्द्रतुरङ्गतीर्णे
तमारुणिं दारुणकर्मदक्षम् ।
विकीर्णबाणोग्रतरङ्गभङ्गे
महार्णवाभे युधि नाशयामि ॥१३॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति पञ्चमोऽङ्कः

---

103 Assailing that Āruṇi, adept in dreadful deeds, I shall destroy him on the battlefield which resembles a mighty ocean, which is traversed by lordly elephants and horses (elephant-like hippopotami), and which swells with the furious waves of the scattered arrows. [13]

(Exeunt omnes)

End of the Fifth Act

---

103 ಗಜೇಂದ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಕುದುರೆಗಳಿಂದಲೂ ಆಕ್ರಾಂತವಾಗಿರುವ, ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣಗಳೆಂಬ ಉಗ್ರವಾದ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಉಕ್ಕುತ್ತಿರುವ, ಮಹಾ ಸಾಗರದಂತಿರುವ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ದಾರುಣಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಾದ ಆ ಆರುಣಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ. [೧೩]

(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ಇದು ಐದನೆಯ ಅಂಕ

अथ षष्ठोऽङ्कः

1 (ततः प्रविशति काञ्चुकीयः)

2 **काञ्चुकीयः**—क इह भोः †काञ्चनतोरणद्वारमशून्यं कुरुते ?

3 (प्रविश्य) **प्रतीहारी**—आर्य, अहं विजया । किं क्रियताम् ?
[अय्य, अहं विजआ । किं करीअदु ?]

4 **काञ्चुकीयः**—*भवति, निवेद्यतां निवेद्यतां वत्सराज्यलाभ-प्रवृद्धोदयायोदयनाय —' एष खलु महासेनस्य सकाशाद्रैभ्यसगोत्रः

† काञ्चनरत्न० * विजये

ACT VI

1 *(Then enters the Chamberlain)*

2 THE CHAMBERLAIN—Oh, who is there on duty at the portal of the Gold Arch?

3 *(Entering)* THE PORTRESS—Worthy Sir, I, Vijayā (it is). What shall I do?

4 THE CHAMBERLAIN—Good lady, report, please report to Udayana whose prosperity has increased by the acquisition of the Vatsa kingdom, thus-"Here, indeed, a Chamberlain of the Raibhyasa gotra come from Mahāsena, and Vāsavadattā's

ಅಂಕ ೬

1 (ಬಳಿಕ ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

2 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಯಾರಲ್ಲಿ? ಕಾಂಚನತೋರಣ ದ್ವಾರದ ನಿರಂತರ ವಾದ ಕಾವಲಿಗಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತನಾಗಿರುವವನು ಯಾರು?

3 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಪ್ರತೀಹಾರೀ-ಆರ್ಯ, ನಾನು ವಿಜಯೆ. ಏನು ಮಾಡಬೇಕು?

4 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಪೂಜ್ಯಳೆ, ವತ್ಸರಾಜ್ಯ ಲಾಭದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡ ಏಳಿಗೆಯುಳ್ಳ ಉದಯನನಿಗೆ ಬೇಗ ಅರಿಕೆ ಮಾಡು— ಇದೋ ಮಹಾಸೇನನ ಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದಿರುವ ರೈಭ್ಯಸಗೋತ್ರದ ಕಾಂಚುಕೀಯನೂ

काञ्चुकीयः प्राप्तः, तत्रभवत्या चाङ्गारवत्या प्रेषितार्या वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधात्री च प्रतीहारमुपस्थिताविति ।

5 **प्रतीहारी**—आर्य, अदेशकालः प्रतीहारस्य ।
[अय्य, अदेशकाळो पडिहारस्स ।]

6 **काञ्चुकीयः**— कथमदेशकालो नाम ?

7 **प्रतीहारी** — शृणोत्वार्यः । अद्य भर्तुः †सूर्यामुखप्रासादगतेन केनापि वीणा वादिता । तां च श्रुत्वा भर्त्रा भणितं घोषवत्याः शब्द इव श्रूयत इति । [सुणादु अय्यो । अज्ज भट्टिणो सुय्यामुहप्पासादगदेण केण

† शय्यामुख० (सय्यामुह०)

---

worthy nurse named Vasundharā sent by her ladyship Aṅgāravatī are at the waiting place."

5 The Portress—Worthy sir, this is not the proper place or time for announcing (them).

6 The Chamberlain–How is it not the proper place or time?

7 The Portress—May you hear. To-day, a lute was played on by some one who had gone to the 'Sūryāmukha' palace. Having listened to it, it was observed by the master—'The sound of Ghoṣavatī, as it were, is heard.

ಮಹಾರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಸುಂಧರೆಯೆಂಬ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಪೂಜ್ಯ ಧಾತ್ರಿಯೂ ಇಬ್ಬರೂ ಬಾಗಿಲಬಳಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆಂದು.

5 ಪ್ರತೀಹಾರೀ—ಆರ್ಯ, ಅರಿಕೆಮಾಡಲು ಇದು ತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವೂ ಅಲ್ಲ, ಸಮಯವೂ ಅಲ್ಲ.

6 **ಕಾಂಚುಕೀಯ**—ತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನ ಸಮಯವಲ್ಲ, ಅಂದರೆ?

7 ಪ್ರತೀಹಾರೀ—ಆರ್ಯನು ಕೇಳೋಣಾಗಲಿ. ಇಂದು ಪ್ರಭುಗಳ ಸೂರ್ಯಾಮುಖ ಪ್ರಾಸಾದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಯಾವನೋ ಒಬ್ಬನಿಂದ ವೀಣೆ ನುಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಪ್ರಭುಗಳಿಂದ ಹೇಳೋಣಾಯಿತು—'ಘೋಷವತಿಯ ಶಬ್ದದಂತೆ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿದೆ' ಎಂದು.

वि वीणा वादिदा। तं च सुणिअ भट्टिणा भणिअं घोसवदीए सद्दो विअ सुणीअदि त्ति।]

8 काञ्चुकीयः— ततस्ततः ?

9 प्रतीहारी — ततस्तत्र गत्वा पृष्टः कुतोऽस्या वीणाया आगम इति। तेन भणितमस्माभिर्नर्मदातीरे कूर्चगुल्मलग्ना दृष्टा। यदि प्रयोजनमनया§ उपनीयतां भर्त्रा‡ इति। तां चोपनीतामङ्के कृत्वा मोहं गतो भर्ता। ततो मोहप्रत्यागतेन *बाष्पपर्याकुलेन मुखेन भर्त्रा भणितं— 'दृष्टासि घोषवति ! सा खलु न दृश्यत' इति। आर्य, ईदृशोऽनवसरः।

§ Add वीणया ‡ भर्त्रे (भट्टिणो) * बाष्पपर्याकुलोच्छूनमुखेन

8 THE CHAMBERLAIN—Then, then?

9 THE PORTRESS—Then, going there, (that some one) was asked—" Whence came this lute (to you)?" He replied—" By us it was noticed lying in a thicket of reeds on the bank of the Narmadā. If it be of any use, let the lord take it". And when it was given to him, the lord, resting it on his lap, fell into a swoon. Then, by him (after) recovering from the swoon, with his face sullied with tears, it was said thus—" Ghoṣavati, *you* are seen; but *she* is indeed

8 ಕಾಂಚುಕೀಯು—ಆಮೇಲಾಮೇಲೆ?

9 ಪ್ರತೀಹಾರೀ—ಆಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೇಳಿದ್ದಾಯಿತು— 'ಈ ವೀಣೆ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂತು?' ಎಂದು. ಅವನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು— 'ನರ್ಮದಾ ತೀರದಲ್ಲಿ ಕೊರಚಲು ಗಿಡಗಳ ಪೊದೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿದ್ದು ನಮಗೆ ಗೋಚರ ವಾಯಿತು. ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದಾದರೆ ಪ್ರಭುಗಳು ಒಯ್ಯಬಹುದು' ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ವೀಣೆಯನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಭುಗಳು ಮೂರ್ಛೆಹೋದರು. ಬಳಿಕ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡ ಪ್ರಭುಗಳು ಬಾಷ್ಪಪರ್ಯಾಕುಲ ಮುಖದಿಂದ ಹೇಳಿದರು—' ಘೋಷವತಿ, ನೀನು ಗೋಚರವಾದೆ. ಅವಳು

कथं निवेदयामि ? [ततो तहिं गच्छिअ पुच्छिदो कुदो इमाए वीणाए आगमो त्ति । तेण भणिअं अह्मेहिं णम्मदातीरे कुय्यगुम्मळग्गा दिठ्ठा । जइ प्पओअणं इमाए उवणीअदु भट्टिणा त्ति । तं च उवणीदं अङ्के करिअ मोहं गदो भट्टा । तदो मोहप्पच्चागदेण बप्फपय्याउळेण मुहेण भट्टिणा भणिअं दिठ्ठासि घोसवदि ! सा हु ण दिस्सदि त्ति । अय्य, ईदिसो अणवसरो । कहं णिवेदेमि ?]

10 **काञ्चुकीयः**—भवति, निवेद्यताम् । इदमपि तदाश्रयमेव ।

11 **प्रतीहारी** — आर्य, इयं निवेदयामि । एष भर्ता सूर्यामुख-प्रासादादवतरति । तदिहैव निवेदयिष्यामि । [अय्य, इअं णिवेदेमि । एसो भट्टा सुय्यामुहप्पासादादो ओदरइ । ता इह एव्व णिवेदइस्सं ।]

12 **काञ्चुकीयः**—भवति, तथा । (उभौ निष्क्रान्तौ)

13 **मिश्रविष्कम्भकः**

---

not seen." Worthy sir, thus, the occasion is unsuited. How shall I announce?

10 THE CHAMBERLAIN—Lady, please announce. This is bearing on the same subject.

11 THE PORTRESS—Worthy sir, now I report. Here is the king coming down from the Sūryāmukha Palace. Hence I shall announce even here.

12 THE CHAMBERLAIN—Lady, do so. *(Exeunt ambo)*

13 **Prelude**

ಮಾತ್ರ, ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ!' ಎಂದು. ಆರ್ಯ ಇಂತಹ ಅಸಮಯ ಇದು. ಹೇಗೆ ಅರಿಕೆಮಾಡಲಿ?

10 ಕಾಂಚುಕೀಯ-ಪೂಜ್ಯಳೆ, ಅರಿಕೆಮಾಡು. ಇದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೇ.

11 ಪ್ರತೀಹಾರೀ—ಆರ್ಯ, ಈಗಲೇ ಅರಿಕೆಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಇದೋ ಪ್ರಭುಗಳು ಸೂರ್ಯಾಮುಖ ಪ್ರಾಸಾದದಿಂದ ಇಳಿದುಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲೇ ಅರಿಕೆಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

12 ಕಾಂಚುಕೀಯ-ಪೂಜ್ಯಳೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡು. (ಇಬ್ಬರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

13 ಇದು ಮಿಶ್ರವಿಷ್ಕಂಭಕ

14 (ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

15 राजा— श्रुतिसुखनिनदे कथं नु देव्याः
स्तनयुगले जघनस्थले च सुप्ता ।
विहगगणरजोविकीर्णदण्डा
प्रतिभयमध्युषितास्यरण्यवासम् ॥ १ ॥

16 अपि च । अस्निग्धासि घोषवति, या तपस्विन्या न स्मरसि ।

17 श्रोणीसमुद्वहनपार्श्वनिपीडितानि
खेदस्तनान्तरसुखान्युपगूहितानि ।

---

14 *(Then enters the King, so also the Vidūṣaka)*

15 THE KING—O (my lute) with tunes gratifying to the ear! having once reposed on the pair of breasts and the wide lap of the queen, how could you possibly suffer the dreadful residence in a forest, your body (i. e. staff) being scattered over with dirt by flights of birds. [1]

16 Further, you are wanting in affection, O Ghoṣavati, as you do not remember the poor lady's

17 Bearing you on her lap, hugging your sides, happy embraces between her breasts during fatigue, and lamenta-

---

14 (ಬಳಿಕ ರಾಜನೂ ವಿದೂಷಕನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

15 ರಾಜ—ಎಲೌ ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪಾದ ನಾದವುಳ್ಳ ವೀಣೆಯೆ! ಹಿಂದೆ ದೇವಿಯ ಸ್ತನದ್ವಂದ್ವಗಳಮೇಲೂ ಜಘನಸ್ಥಲದಮೇಲೂ ಒರಗಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಬಳಿಕ ಪಕ್ಷಿಸಮೂಹಗಳ ಮೈಲಿಗೆ ಮೆತ್ತಿಕೊಂಡ ದಂಡವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಭಯಂಕರವಾದ ವನವಾಸವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಅನುಭವಿಸಿದೆ? [೧]

16 ಮತ್ತು, ಎಲೌ ಘೋಷವತಿ! ಆ ತಪಸ್ವಿನಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸದ ನೀನು ಸ್ನೇಹಶೂನ್ಯೆ!

17 ತೊಡೆಗಳಮೇಲೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಪಕ್ಕಗಳಿಂದ ತಬ್ಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದೇನು! ದಣಿವಾದಾಗ ಎದೆಗಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಆನಂದಿಸುತ್ತಿದ್ದುದೇನು! ಅಗಲಿಕೆ

उद्दिश्य मां च विरहे परिदेवितानि
वाद्यान्तरेषु कथितानि च सस्मितानि ॥ २ ॥

18 विदूषकः— अलमिदानीं भवानतिमात्रं सन्तप्य ।
[अळं दाणिं भवं अदिमत्तं सन्तप्पिअ ।]

19 राजा—वयस्य, मा मैवम् ।

20 चिरप्रसुप्तः कामो मे वीणया प्रतिबोधितः ।
तां तु देवीं न पश्यामि यस्या घोषवती प्रिया ॥ ३ ॥

21 वसन्तक, शिल्पिजनसकाशान्नवयोगां घोषवतीं कृत्वा शीघ्रमानय ।

---

tions with reference to me in separation, as also her chatter associated with smiles during the intervals while playing on the instrument (lute)! [2]

18 THE VIDŪṢAKA—Enough of wailing much, now.

19 THE KING—Friend, no, don't say so.

20 The long dormant passion of mine has been awakened by the lute; but I do not see that queen to whom Ghoṣavatī was dear. [3]

21 Vasantaka, get the Ghoṣavatī repaired at the hands of artists and bring it quickly.

ಯಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ವಿಲಪಿಸಿದುದೇನು! ಮತ್ತು ವಾದ್ಯ ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬಿಡುವಾದಾಗ ನಗುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತುಕಥೆಗಳೇನು! [೨]

18 ವಿದೂಷಕ-ಇನ್ನು ನೀನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸಂತಪಿಸುವುದನ್ನು ಸಾಕುಮಾಡು.

19 ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ, ಹಾಗೆ ಅನ್ನಬೇಡ

20 ಬಹಳಕಾಲ ನಿದ್ದೆಹೋಗಿದ್ದ ನನ್ನ ಕಾಮನೆಯು ವೀಣೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ, ಯಾವಳಿಗೆ ಘೋಷವತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತೋ ಆ ದೇವಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಾನು ಕಾಣುತ್ತಿಲ್ಲ. [೩]

21 ವಸಂತಕ, ಶಿಲ್ಪಿಜನರಿಂದ ಘೋಷವತಿಯನ್ನು ಹೊಸದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿಸಿ ಬೇಗ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

92 **विदूषकः**—यद्भवानाज्ञापयति ।
[जं भवं आणवेदि ।] (वीणां गृहीत्वा निष्क्रान्तः)

93 (ततः प्रविशति प्रतीहारी)

94 **प्रतीहारी**—जयतु भर्ता ! एष खलु महासेनस्य सकाशाद्रैभ्यसगोत्रः काञ्चुकीयो देव्याङ्गारवत्या प्रेषितार्या वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधात्री च प्रतीहारमुपस्थितौ । [जेदु भट्टा ! एसो खु महासेणस्स सआसादो रेभमगोत्तो कञ्चुईओ देवीए अङ्गारवदीए पेसिदा अय्या वसुन्धरा णाम वासवदत्ताधात्री अ पडिहारं उवट्ठिदा ।]

95 **राजा** — तेन हि पद्मावती तावदाहूयताम् ।

96 **प्रतीहारी**—यद्भर्ताज्ञापयति । [जं भट्टा आणवेदि ।] (निष्क्रान्ता)

---

92 THE VIDŪṢAKA–As you command. *(Exit with the lute)*

93 *(Then enters the Portress)*

94 THE PORTRESS—May my lord be victorious! Here indeed, have arrived at the waiting place, the Chamberlain of the Raibhyasa gotra from Mahāsena and the worthy nurse of Vasavadattā named Vasundharā, sent by queen Aṅgāravatī.

95 THE KING—Well then, let Padmāvatī be invited first.

96 THE PORTRESS—As my lord commands. *(Exit)*

---

92 **ವಸಂತಕ**—ಮಹಾರಾಜನು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದಂತೆ. (ವೀಣೆಯನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

93 (ಬಳಿಕ ಪ್ರತೀಹಾರಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

94 **ಪ್ರತೀಹಾರೀ**—ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ! ಇದೋ ಮಹಾಸೇನನ ಕಡೆಯಿಂದ ರೈಭ್ಯಸಗೋತ್ರದ ಕಾಂಚುಕೀಯನೂ ದೇವಿ ಅಂಗಾರವತಿಯಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಸುಂಧರೆಯೆಂಬ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಪೂಜ್ಯ ಧಾತ್ರಿಯೂ ಭೇಟಿಗಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

95 **ರಾಜ**—ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕರೆ.

96 **ಪ್ರತೀಹಾರೀ**—ಪ್ರಭುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

27 राजा—किंनु खलु शीघ्रमिदानीमयं वृत्तान्तो महासेनेन विदितः?

28 (ततः प्रविशति पद्मावती प्रतीहारी च)

29 **प्रतीहारी**—एत्वेतु भर्तृदारिका । [एदु एदु भट्टिदारिआ ।]

30 **पद्मावती**—जयत्वार्यपुत्रः ! [जेदु अय्यउत्तो !]

31 **राजा** — पद्मावति, किं श्रुतं महासेनस्य सकाशाद्रैभ्यसगोत्रः काञ्चुकीयः प्राप्तस्तत्रभवत्या चाङ्गारवत्या प्रेषितार्या वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधात्री च प्रतीहारमुपस्थिताविति ?

---

27 THE KING—Could it be, I wonder, that this matter has been so soon learnt by Mahāsena?

28 *(Then enters Padmāvatī, so also the Portress)*

29 THE PORTRESS—Come this way, princess, come, this way.

30 PADMĀVATĪ—May my lord be victorious!

31 THE KING—Padmāvatī, did you hear that the Chamberlain of the Raibhyasa gotra who has come from Mahāsena and the worthy nurse of Vāsavadattā named Vasundaharā sent by queen Aṅgāravatī, are present at the waiting place?

---

27 ರಾಜ — ಇಷ್ಟು ಬೇಗ ಈ ವೃತ್ತಾಂತ ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ತಿಳಿದು ಹೋಯಿತೇ!

28 (ಬಳಿಕ ಪದ್ಮಾವತಿಯೂ ಪ್ರತೀಹಾರಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

29 ಪ್ರತೀಹಾರೀ–ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಇತ್ತ ಬರುವುದಾಗಲಿ, ಇತ್ತ ಬರುವುದಾಗಲಿ.

30 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ!

31 ರಾಜ—ಪದ್ಮಾವತಿ, ಮಹಾಸೇನನ ಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದ ರೈಭ್ಯಸ ಗೋತ್ರದ ಕಾಂಚುಕೀಯನೂ ದೇವಿ ಅಂಗಾರವತಿಯಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಧಾತ್ರಿ ಆರ್ಯವಸುಂಧರೆಯೂ ಭೇಟಿಗಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾರೆಂಬುದನ್ನು ಕೇಳಿದೆಯಾ?

32 **पद्मावती**–आर्यपुत्र, प्रियं मे ज्ञातिकुलस्य कुशलवृत्तान्तं श्रोतुम् ।
[अय्यउत्त, पिअं मे आदिकुलस्स कुसळवुत्तन्तं सोदुं ।]

33 **राजा** — अनुरूपमेतद्भवत्याभिहितं — 'वासवदत्तास्वजनो मे स्वजन' इति । पद्मावति, आस्यताम् । किमिदानीं नास्यते ?

34 **पद्मावती**— आर्यपुत्र, किं मया सहोपविष्ट एतं जनं *द्रक्ष्यसि ?
[अय्यउत्त, किं मए सह उवविठ्ठो एदं जणं पेक्खिस्ससि ?]

35 **राजा**—कोऽत्र दोषः ?

36 **पद्मावती**—आर्यपुत्रस्यापरः परिग्रहः इति †उदासीनमिव भवति ।

---

* द्रक्ष्यति (पेक्खिस्सदि) † न श्लाघनीयं (ण सिळाहणीयं)

---

32 PADMĀVATĪ—My lord, it will be pleasing to me to hear the welfare of my relatives.

33 THE KING—This your statement "Vāsavadattā's relatives are my own relatives" is worthy of you. Padmāvatī, please be seated. Why, won't you take your seat, now?

34 PADMĀVATĪ—My lord, would you receive these people (while) seated with me?

35 THE KING—What harm in that?

36 PADMĀVATĪ—It would look indifference (to others' feelings), as I am the second wife of my lord.

---

32 ಪದ್ಮಾವತೀ–ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ಬಂಧುಜನರ ಕುಶಲವೃತ್ತಾಂತ ಕೇಳುವುದು ನನಗೆ ಇಷ್ಟ.

33 ರಾಜ—'ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸ್ವಜನರು ನನಗೂ ಸ್ವಜನ' ಎಂದು ನೀನು ಹೇಳಿದ್ದು ನಿನಗೆ ಅನುರೂಪವಾದುದು. ಪದ್ಮಾವತಿ, ಕುಳಿತುಕೊ. ಏತಕ್ಕೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲೊಲ್ಲೆ?

34 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ನನ್ನೊಡನೆ ಕುಳಿತು ಈ ಜನರನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೀಯಾ?

35 ರಾಜ—ಇದರಲ್ಲೇನು ದೋಷ?

36 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಹೆಂಡತಿ ಎಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ಔದಾಸೀನ್ಯ ಬರಬಹುದು.

[अय्यउत्तस्स अवरो परिग्गहो त्ति उदासीणं विअ होदि ।]

37 राजा — कलत्रदर्शनार्हं जनं कलत्रदर्शनात् परिहरतीति बहुदोषमुत्पादयति । तस्मादास्यताम् ।

38 पद्मावती — यदार्यपुत्र आज्ञापयति । (उपविश्य) आर्यपुत्र, तातो वाम्बा वा किंनु खलु भणिष्यतीत्याविग्नेव संवृत्ता । [जं अय्यउत्तो आणवेदि । अय्यउत्त, तादो वा अम्बा वा किंणु खु भणिस्सदि त्ति आविग्गा विअ संवुत्ता ।]

39 राजा—पद्मावति, †एवमेतत् ।

40 किं वक्ष्यतीति हृदयं परिशङ्कितं मे
कन्या मयाप्यपहृता न च रक्षिता सा ।

---

† सत्यमेतत्

---

37 THE KING—(If the other way,) it gives rise to a serious fault, namely,—" He prevents even persons entitled to see his wife, from seenig her." Hence, please be seated.

38 PADMĀVATĪ—As my lord commands. *(Sitting)* My lord, I am somewhat uneasy (in mind) as to what exactly the message of father or mother would be.

39 THE KING—Padmāvati, so it is (also with me).

40 My mind is apprehensive as to what he will say.

---

37 ರಾಜ – ಪತ್ನಿಯನ್ನು ನೋಡಲು ಅರ್ಹರಾದ ಜನರೂ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ದರ್ಶನ ಮಾಡದಂತೆ ತಡೆಯುತ್ತಾನೆಂದು ಬಹಳ ದೋಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕುಳಿತುಕೊ.

38 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಕುಳಿತುಕೊಂಡು) ಆರ್ಯ ಪುತ್ರ, ತಂದೆಯಾಗಲಿ ತಾಯಿಯಾಗಲಿ ಏನು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಎಂದು ಕಳವಳ ಗೊಂಡಂತಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ.

39 ರಾಜ—ಪದ್ಮಾವತಿ, ಇದು ಹೀಗೆಯೇ.

40 ಏನು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಎಂದು ನನ್ನ ಹೃದಯವೂ ತುಂಬ ಶಂಕಿ

भाग्यैश्चलैर्महदवाप्तगुणोपघातः‡
पुत्रः पितुर्जनितरोष इवास्मि भीतः ॥ ४ ॥

41 पद्मावती—ननु किं शक्यं रक्षितुं प्राप्तकाले ?
[णं किं सक्कं रक्खिदुं पत्तकाळे ?]

42 प्रतीहारी—एष काञ्चुकीयो धात्री च प्रतिहारमुपस्थितौ ।
[एसो कञ्चुईओ धत्ती अ पडिहारं उवट्ठिदा ।]

43 राजा—शीघ्रं प्रवेश्यताम् ।

44 प्रतीहारी—यद्भर्ताज्ञापयति ।
[जं भट्टा आणवेदि ।] (निष्क्रान्ता)

---

‡ महदवाप्य गुणोपघातं

That daughter of his was carried away by me, but was not protected. Having received a severe blow to my merits owing to the fickle fortunes, I am afraid (of him) like a son who has roused the wrath of his father. [4]

41 PADMĀVATĪ—Can anything be saved when the time (for its end) comes?

42 THE PORTRESS — That chamberlain and the nurse are at the waiting place.

43 THE KING—Soon, usher them in.

44 THE PORTRESS—As my lord commands. (*Exit*)

ಹೊಂಡಿದೆ. ಕನ್ಯೆಯು ನನ್ನಿಂದ ಅಪಹೃತಳೇನೋ ಆದಳು, ಆದರೆ ಅವಳು ರಕ್ಷಿತಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಚಂಚಲವಾದ ಭಾಗ್ಯಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿಗೂ ದೊಡ್ಡ ಘಾತವುಂಟಾಗಿ, ತಂದೆಗೆ ಕೋಪವುಂಟುಮಾಡಿದ ಮಗನಂತೆ, ಭೀತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. [೪]

ಪದ್ಮಾವತೀ–ಕಾಲ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಯಾವುದನ್ನು ತಾನೆ ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ?

ಪ್ರತೀಹಾರೀ–ಈ ಕಾಂಚುಕೀಯನೂ ಧಾತ್ರಿಯೂ ಭೇಟಿಗಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

43 ರಾಜ—ಬೇಗ ಒಳಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡು.

44 ಪ್ರತೀಹಾರೀ—ಪ್ರಭುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

45 (ततः प्रविशति काञ्चुकीयो धात्री प्रतीहारी च)

46 **काञ्चुकीयः**—भोः !

संबन्धिराज्यमिदमेत्य महान् प्रहर्षः
स्मृत्वा पुनर्नृपसुतानिधनं विषादः ।
किं नाम दैव भवता न कृतं यदि स्यात्
राज्यं परैरपहृतं कुशलं च देव्याः ॥ ५ ॥

47 **प्रतीहारी**—एष भर्ता । उपसर्पत्वार्यः ।
[एसो भट्टा । उवसप्पदु अय्यो ।]

48 **काञ्चुकीयः**—(उपेत्य) जयत्वार्यपुत्रः !

---

45 *(Then enters the Chamberlain; so also the nurse and the portress)*

46 THE CHAMBERLAIN—Oh !

Great is the joy on coming to this kingdom of our kinsman; but again, there is dejection on remembering the death of the princess. Indeed, O fate! would anything be unaccomplished if only his kingdom was seized by the enemies and the queen left safe? [5]

47 THE PORTRESS—Here is the king. You may approach him, worthy sir.

48 THE CHAMBERLAIN—*(Going near)* May my lord be victorious !

---

45 (ಬಳಿಕ ಕಾಂಚುಕೀಯು, ಧಾತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಹಾರೀ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

46 **ಕಾಂಚುಕೀಯು**—ಓಹೋ! (ನಮ್ಮ) ಬಂಧುವಿನ ಈ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ತುಂಬ ಸಂತೋಷ! ಆದರೆ ರಾಜಕುಮಾರಿಯು ನಿಧನ ನೆನಸಿಕೊಂಡರೆ ವಿಷಾದವಾಗುತ್ತಿದೆ! ಎಲೈ ದೈವವೇ! ರಾಜ್ಯವು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಿಯು ಕುಶಲದಿಂದ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ನಿನಗೇನು ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು ? [೫]

47 **ಪ್ರತೀಹಾರೀ**—ಇದೋ ಮಹಾರಾಜ! ಆರ್ಯನು ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಾಗಲಿ.

48 **ಕಾಂಚುಕೀಯು**—(ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ!

49 धात्री—जयतु भर्ता ! [जेदु भट्टा !]

50 राजा—(सबहुमानम्) आर्य,

51 पृथिव्यां राजवंश्यानामुदयास्तमयप्रभुः ।
अपि राजा स कुशली मया काङ्क्षितबान्धवः ॥ ६ ॥

52 काञ्चुकीयः—अथ किम् ? कुशली महासेनः । इहापि सर्वगतं कुशलं पृच्छति ।

53 राजा—(आसनादुत्थाय) किमाज्ञापयति महासेनः ?

54 काञ्चुकीयः— सदृशमेतद्वैदेहीपुत्रस्य । नन्वासनस्थेनैव भवता श्रोतव्यो महासेनस्य सन्देशः ।

---

49 THE NURSE—May my lord be victorious!

50 THE KING—(*Respectfully*) Worthy sir,

51 Is that king, who has the power to bring about the rise and fall of royal personages, and whose alliance was sought by me, well? [6]

52 THE CHAMBERLAIN—Yes, Mahasena is well. He enquires about (your) well being in every direction even here.

53 THE KING—(*Rising from his seat*) What is the command of Mahäsena.

54 THE CHAMBERLAIN—This behoves you, the son of the

---

49 ಧಾತ್ರೀ—ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ!

50 ರಾಜ—(ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ) ಆರ್ಯ,

51 ಭೂಮಿಯಮೇಲಣ ರಾಜವಂಶದವರ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ (ಮತ್ತು) (ನನ್ನ) ಬಾಂಧವನಾಗಬೇಕೆಂದು ನಾನು ಬಯಸಿದ್ದ ಆ ರಾಜ ಕ್ಷೇಮವಾಗಿದ್ದಾನೆಯೇ? [೬]

52 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಹೌದು; ಮಹಾಸೇನ ಕ್ಷೇಮವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲರ ಕ್ಷೇಮವನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ.

53 ರಾಜ –(ಆಸನದಿಂದೆದ್ದು) ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆ ಏನು?

54 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ವೈದೇಹೀಪುತ್ರನಿಗೆ ಇದು ಅನುರೂಪವಾದದ್ದು. ಆಸನ

65 राजा— यदाज्ञापयति महासेनः । (उपविशति)

66 काञ्चुकीयः— दिष्ट्या परैरपहृतं राज्यं पुनः प्रत्यानीतमिति । कुतः,

67 कातरा येऽप्यशक्ता वा नोत्साहस्तेषु जायते ।
प्रायेण हि नरेन्द्रश्रीः सोत्साहैरेव भुज्यते ॥ ७ ॥

68 राजा—आर्य, सर्वमेतन्महासेनस्य प्रभावः । कुतः,

69 अहमवजितः पूर्वं तावत् सुतैः सह लालितो
दृढमपहृता कन्या भूयो मया न च रक्षिता ।

Princess of Videha. The message of Mahāsena should be heard by you seated, of course.

65 The King—As Mahāsena commands. *(Sits down)*

66 The Chamberlain—I am happy that the kingdom seized away by the enemies has been regained. For,

67 No energy arises in those who are timid or weak; generally royal fortune is enjoyed anly by the energetic. [7]

68 The King—Worthy sir, all this is due to the power of Mahāsena. For,

69 Formerly, I was first vanquished (but afterwards) fondled along with his sons; his daughter was forcibly

---

ದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡೇ ಮಹಾಸೇನನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ನೀನು ಕೇಳಬೇಕಲ್ಲವೆ?

65 ರಾಜ—ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ)

66 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವು ಪುನಃ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಸೌಭಾಗ್ಯ. ಯಾಕೆಂದರೆ—

67 ಯಾರು ಹೇಡಿಗಳೋ ಅಥವಾ ಅಶಕ್ತರೋ ಅವರಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಪ್ರಾಯಃ ಉತ್ಸಾಹವುಳ್ಳವರಿಂದಲೇ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. [೭]

68 ರಾಜ—ಆರ್ಯ, ಇದೆಲ್ಲ ಮಹಾಸೇನನ ಪ್ರಭಾವ. ಯಾಕೆಂದರೆ—

69 ಹಿಂದೆ ನಾನು ಪರಾಜಿತನಾಗಿ (ಅವನ) ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಲಾಲಿತನಾದೆ. (ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ) ಅವನ ಕನ್ಯೆ(ಯೇ) ನನ್ನಿಂದ ಅಪಹೃತಳಾದಳು,

धनमपि च श्रुत्वा तस्यास्तथैव मयि स्वता
ननु यदुचिताम् वत्सान् प्राप्तुं नृपोऽत्र हि कारणम् ॥८॥
काञ्चुकीयः — एष महासेनस्य सन्देशः । *देव्याः सन्देशम्
वती कथयिष्यति ।
राजा—हा अम्ब !
" षोडशान्तःपुरज्येष्ठा पुण्या नगरदेवता ।
मम प्रवासदुःखार्ता माता कुशलिनी ननु ॥ ९ ॥

त्रभवत्याः

d away by me, but again she was not saved; and after hearing of her demise, the same is his affection e. Hence, is it not that the king is responsible for my ing (my) legitimate kingdom of the Vatsas? [8]

THE CHAMBERLAIN—That is Mahāsena's message. ueen's message, her ladyship here will tell (you).

THE KING—Alas, mother!

The eldest of the sixteen queens, that holy goddess of y, that mother who was afflicted with grief at my ure,—I hope is well! [9]

ಕ್ಷಿತಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವಳ ಮರಣವನ್ನು ಕೇಳಿಯೂ ಕೂಡ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅದೇ (ಅವನಿಗಿದೆ); ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ, (ನನಗೇ) ಸಲ್ಲತಕ್ಕ ವತ್ಸರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ) ಪಡೆಯಲು ಈ (ಮಹಾಸೇನ)ರಾಜನೇ ಕಾರಣನಲ್ಲವೆ! [೮]

ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಇದು ಮಹಾಸೇನನ ಸಂದೇಶ. ಮಹಾರಾಣಿಯ ವನ್ನು ಈ ಆರ್ಯೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ರಾಜ—ಹಾ ತಾಯೆ!

ಹದಿನಾರು ಜನ ಅಂತಃಪುರ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹಿರಿಯಳೂ ಯಿಯಾದ ನಗರದೇವತೆಯೂ ಆದ ಆ ತಾಯಿ, ನನ್ನ ಪ್ರವಾಸ ಕಾಲ ಃಖಾರ್ತಳಾಗುತ್ತಿದ್ದವಳು, ಕ್ಷೇಮವಾಗಿದ್ದಾಳೆಯೆ? [೯]

63 **धात्री**—अरोगा भट्टिनी भर्तारं सर्वगतं कुशलं पृच्छति ।
[अरोआ भट्टिणी भट्टारं सव्वगदं कुसळं पुच्छदि ।]

64 **राजा**—सर्वगतं कुशलमिति ? अम्ब, ईदृशं कुशलम् !

65 **धात्री**—मेदानीं भर्तातिमात्रं सन्तप्य† ।
[मा दाणिं भट्टा अदिमत्तं सन्तप्पिअ ।]

66 **काञ्चुकीयः**—धारयत्वार्यपुत्रः । उपरताप्यनुपरता महासेनपुत्री एवमनुकम्प्यमाना आर्यपुत्रेण । अथवा,

67 **कः कं शक्तो रक्षितुं मृत्युकाले**
रज्जुच्छेदे के घटं धारयन्ति ।

---

† सन्तप्तुम् । ईदृशमिदानीमेतत् । [सन्तप्पिदुं । इदिसं दाणिं एदं ।]

---

63 THE NURSE—The queen who is in good health enquires of your welfare in every direction.

64 THE KING—"Welfare in every direction"? Mother, such is the well-being!

65 THE NURSE—Let not my lord grieve much, now.

66 THE CHAMBERLAIN—Compose yourself, noble lord. Although dead, Mahāsena's daughter is not dead, being thus mourned by her lord. Or,

67 Who can save anyone at the hour of death? Who

63 ಧಾತ್ರೀ—ಭಟ್ಟಿನಿಯು ಕ್ಷೇಮ; ಪ್ರಭುವಿನ ಕಡೆ ಎಲ್ಲರ ಕುಶಲವನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.

64 ರಾಜ—ಎಲ್ಲರ ಕುಶಲವೆ? ತಾಯೇ, ಈ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಕುಶಲ!

65 ಧಾತ್ರೀ—ಪ್ರಭುವು ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂತಪಿಸಕೂಡದು.

66 ಕಾಂಚುಕೀಯ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಂದ ಹೀಗೆ ಅನುಕಂಪಿತಳಾಗುತ್ತಿರುವ ಮಹಾಸೇನಪುತ್ರಿಯು ಮೃತಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅಮರೆ. ಅಥವಾ—

67 ಮೃತ್ಯುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ತರು? ಹಗ್ಗ

एवं लोकस्तुल्यधर्मो वनानां
काले काले छिद्यते रुह्यते च ॥ १० ॥

68 राजा—आर्ये, मा मैवम् ।

69 महासेनस्य दुहिता शिष्या देवी च मे प्रिया ।
कथं सा न मया शक्या स्मर्तुं देहान्तरेष्वपि ॥ ११ ॥

70 धात्री — आह भट्टिनी — " उपरता वासवदत्ता । मम वा
हासेनस्य वा यादृशौ गोपालकपालकौ तादृश एव त्वं प्रथममेवाभिप्रेतो
ामातेति । एतन्निमित्तमुज्जयिनीमानीतः । अनग्निसाक्षिकं वीणाव्यप-

---

an hold the pitcher when the rope gives way? Thus, men re under the same law as governs the woods; at one time hey are cut down and at another time they are grown. [10]

68 THE KING—Worthy sir, no, do not say so.

69 How can Mahāsena's daughter, that pupil and eloved queen of mine, fail to be remembered by me even ı other births? [11]

70 THE NURSE—The queen says—"Vāsavadattā is no more. But) to me, as also to Mahāsena, you are just the same as 'hat Gopālaka and Palaka are, because you were from the

---

ತ್ತು ಹೋದರೆ ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಯಾರು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ? ಹೀಗೆ ಜನರ ುತ್ತು ವೃಕ್ಷಗಳ ಧರ್ಮ ಸಮಾನ. ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೀಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ;)ನಃ ಬೆಳಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. [೧೦]

68 ರಾಜ—ಆರ್ಯ, ಹಾಗಲ್ಲ.

69 ಮಹಾಸೇನನ ಮಗಳು ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯೆ, ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯೆ. ೀಹಾಂತರಗಳಲ್ಲೂ ಕೂಡ ಆಕೆ ನನ್ನಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಾಧ್ಯ? [೧೧]

70 ಧಾತ್ರೀ—ಭಟ್ಟಿನಿ ಹೇಳಿದಳು—'ವಾಸವದತ್ತೆ (ಯಂತು) ಸತ್ತು ೋದಳು. ನನಗೇ ಆಗಲಿ ಮಹಾಸೇನನಿಗೇ ಆಗಲಿ ಗೋಪಾಲಕನೂ

देशेन दत्ता । आत्मनश्चपलतयाऽनिर्वृत्तविवाहमङ्गल एव गतः । अथ च आवाभ्यां तव च वासवदत्तायाश्च प्रतिकृतिं चित्रफलकायामालिख्य विवाहो निर्वृत्तः । एषा चित्रफलका तव सकाशं प्रेषिता । एतां प्रेक्ष्य निर्वृतो भव ।" [आह भट्टिणी—"उवरदा वासवदत्ता । मम वा महासेणस्स वा जादिसा गोवाळअपाळआ तादिसो एव्व तुमं पुढमं एव्व अभिप्पेदो जामादुअत्ति । एदण्णिमित्तं उज्जइणिं आणीदो । अणग्गिसक्खिअं वीणाववदेसेण दिण्णा । अत्तणो चवळदाए अणिव्वुत्तविवाहमङ्गळो एव्व गदो । अह अ अह्मेहिं तव अ वासवदत्ताए अ पडिकिदिं चित्तफळआए आळिहिअ विवाहो णिव्वुत्तो । एसा चित्तफलआ तव सआसं पेसिदा । एदं पेक्खिअ णिव्वुदो होहि ।"]

---

very first chosen as (our) son-in-law. For this very purpose, you were brought to Ujjain; (and) Vāsavadattā was given to you under the pretext of the lute, without the witness of fire. But even before the auspicious marriage was celebrated, you eloped (with her) in your hastiness. So, by us both the marriage was celebrated having the portraits of yourself and Vāsavadattā painted on a picture-board. That picture-board is now sent to you. Looking at this, be comforted".

ಪಾಲಕನೂ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ, ಮೊದಲಿನಿಂದಲೇ ಅಳಿಯನಾಗಬೇಕೆಂದು, ನೀನೂ ಇಷ್ಟವಾದವನು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೂ ತರಲ್ಪಟ್ಟೆ. ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವೀಣೆಯ ನೆಪದಿಂದ (ವಾಸವದತ್ತೆಯೂ) ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಳು. ವಿವಾಹಮಂಗಳ ಜರುಗುವುದರೊಳಗಾಗಿಯೇ ನಿನ್ನ ಚಪಲತೆಯಿಂದ ಹೊರಟುಹೋದೆ. ಆಗ ನಿನ್ನ ಮತ್ತು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಫಲಕದಮೇಲೆ ಬರೆಯಿಸಿ ವಿವಾಹವನ್ನು ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಆಚರಿಸಿದೆವು. ಇದೋ (ಆ) ಚಿತ್ರಫಲಕವು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಸಮಾಧಾನ ಹೊಂದು.

71 राजा — अहो अतिस्निग्धमनुरूपं चाभिहितं तत्रभवत्या !

72 वाक्यमेतत् प्रियतरं राज्यलाभशतादपि ।
अपराद्धेष्वपि स्नेहो यदस्मासु न विस्मृतः ॥१२॥

73 पद्मावती— आर्यपुत्र, चित्रगतं गुरुजनं प्रेक्ष्याभिवादयितुम् इच्छामि । [अय्यउत्त, चित्तगदं गुरुअणं पेक्खिअ अभिवादेदुं इच्छामि ।]

74 धात्री—पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका ।
[पेक्खदु पेक्खदु भट्टिदारिआ ।] (चित्रफलकां दर्शयति)

75 पद्मावती —(दृष्ट्वा, आत्मगतम्) हम् ! अतिसदृशी खल्वियम्

---

71 THE KING—Oh, how very affectionate and appropriate is the utterance of her ladyship!

72 This sentence is (to me) dearer than a hundred acquisitions of kingdoms, since (her) affection for me, though an offender, is not forgotton. [12]

73 PADMĀVATĪ—My lord, seeing the elderly person drawn in the picture, I wish to bow (to her).

74 THE NURSE-See, princess, see. *(Shows the picture-board)*

75 PADMĀVATĪ—*(Seeing, to herself)* Hum ! she very closely

---

71 ರಾಜ—ಒಹೋ! ಅತ್ಯಂತ ಸ್ನೇಹಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಅವಳಿಗೆ ಒಪ್ಪತಕ್ಕಂತೆಯೂ ಆರ್ಯೆಯು ನುಡಿದಿದ್ದಾಳೆ!

72 ನೂರು ರಾಜ್ಯಲಾಭಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಈ ವಾಕ್ಯ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯತರ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ, ಅಪರಾಧಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ನನ್ನಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದ ಸ್ನೇಹ ವಿಸ್ಮೃತವಾಗಿಲ್ಲ.

73 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಗುರುಜನವನ್ನು ನೋಡಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ.

74 ಧಾತ್ರೀ—ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ನೋಡಲಿ, ನೋಡಲಿ. (ಚಿತ್ರಫಲಕವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾಳೆ)

75 ಪದ್ಮಾವತೀ—(ನೋಡಿ, ಆತ್ಮಗತ) ಹಂ! ಆರ್ಯೆ ಅವಂತಿಕೆಯನ್ನು

आर्याया आवन्तिकायाः । (प्रकाशम्) आर्यपुत्र, सदृशी खल्वियम् आर्यायाः ? [हं ! अदिसदिसी खु इअं अय्याए आवन्तिआए । (प्रकाशम्) अय्यउत्त, सदिसी खु इअं अय्याए ?]

76 राजा— न सदृशी, सैवेति मन्ये । भोः कष्टम् !

77 अस्य स्निग्धस्य वर्णस्य विपत्तिर्दारुणा कथम् ।
इदं च मुखमाधुर्यं कथं †दूषितमग्निना ॥ १३ ॥

78 पद्मावती — आर्यपुत्रस्य प्रतिकृतिं प्रेक्ष्य जानामीयमार्याया सदृशी न वेति । [अय्यउत्तस्स पडिकिदिं पेक्खिअ जाणामि इअं अय्याए सदिसी ण वेत्ति ।]

† जूषितमग्निना

resembles the worthy Āvantikā ! *(Aloud)* My lord, does this resemble the noble lady ?

76 The King—Not 'resemble'. She is the very same, I think. Oh, alas !

77 How could a dreadful destruction come upon such a lovely complexion ? And how could this sweetness of countenance be defiled by fire ? [13]

78 Padmāvatī—After seeing the portrait of my lord, I will know whether this resembles the worthy lady or not.

ತುಂಬ ಹೋಲುತ್ತಾಳಲ್ಲ ಇವಳು ! (ಪ್ರಕಾಶ) ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ಇದು ಆರ್ಯೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆಯೆ ?

76 ರಾಜ - ಹೋಲುವುದೇ ? ಅವಳೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಅಯ್ಯೋ, ಕಷ್ಟ!

77 ಇಂತಹ ಸ್ನಿಗ್ಧವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದಾರುಣವಾದ ವಿಪತ್ತು ಹೇಗೆತಾನೆ ಬಂತು? ಈ ಮುಖಮಾಧುರ್ಯವೂ ಕೂಡ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ದೂಷಿತ ವಾಯಿತು ? [೧೩]

78 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಆರ್ಯೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೋ ಇಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ.

79 धात्री—पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका ।
[पेक्खदु पेक्खदु भट्टिदारिआ ।]

80 पद्मावती — (दृष्ट्वा) *आर्यपुत्रस्य प्रतिकृत्याः सदृशतया जानामि इयमार्यया सदृशीति । [अय्यउत्तस्स पडिकिदीए सदिसदाए जाणामि इअं अय्याए सदिसि त्ति ।]

81 राजा — देवि, चित्रदर्शनात् प्रभृति प्रहृष्टोद्विग्नामिव त्वां पश्यामि । किमिदम् ?

82 पद्मावती—आर्यपुत्र, अस्याः प्रतिकृत्याः सदृशीहैव प्रतिवसति । [अय्यउत्त, इमाए पडिकिदीए सदिसी इह एव्व पडिवसदि ।]

* आर्यपुत्रप्रतिकृतिसदृशाभायाः (अय्यउत्तपडिकिदिसदिसाभाए)

79 THE NURSE—See, Oh princess, see.

80 PADMĀVATĪ—*(Seeing)* Owing to the close resemblance the portrait with my lord, I see that this also resembles e worthy lady.

81 THE KING—My queen, since the time of beholding the rtrait, I find you somewhat elated and also dejected. hat is this (due to) ?

82 PADMĀVATĪ—My lord, a lady resembling this portrait es just here.

9 ಧಾತ್ರೀ—ನೋಡುವುದಾಗಲಿ, ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ನೋಡುವುದಾಗಲಿ.

0 ಪದ್ಮಾವತೀ — (ನೋಡಿ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನೊಡನೆ ಚಿತ್ರದ ಹೋಲಿಕೆಯಿರುದಿಂದ ಇದೂ ಆರ್ಯೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ.

1 ರಾಜ—ದೇವಿ, ಚಿತ್ರದರ್ಶನ ಕಾಲದಿಂದ ತುಂಬ ಸಂತೋಷ ಮತ್ತು ,ಗ್ನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಇದೇನು ?

ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ಈ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಹೋಲುವವಳು ಇಲ್ಲೇ ವಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

83 राजा—किं वासवदत्तायाः ?

84 पद्मावती—आम् । [आम ।]

85 राजा—तेन हि शीघ्रम् आनीयताम् ।

86 पद्मावती— आर्यपुत्र, मम कन्याभावे केनापि ब्राह्मणेन मम भगिनिकेति न्यासो निक्षिप्तः । प्रोषितभर्तृका परपुरुषदर्शनं परिहरति । तदार्या पश्यतु सदृशी न वेति । [अय्यउत्त, मम कण्णाभावे केणवि बह्मणेग मम भइणिअत्ति ण्णासो णिक्खित्तो । पोसिदभत्तुआ परपुरुसदंसणं परिहरदि । ता अय्या पेक्खदु सदिसी ण वेत्ति ।]

87 राजा—यदि विप्रस्य भगिनी व्यक्तमन्या भविष्यति ।
परस्परगता लोके दृश्यते रूपतुल्यता ॥ १४ ॥

---

83 The King—What, resembling Vāsavadattā ?

84 Padmāvatī—Yes.

85 The King—Then, let her be brought (here) soon.

86 Padmāvatī—My lord, during my maiden-hood, (she) was left a deposit with me by a Brahmin who had said that she was his sister. Her husband being on a journey, she avoids the sight of strangers. Hence, may this venerable lady see whether she bears resemblance to it or not.

87 The King—If she is the sister of a Brahmin, evidently

---

83 ರಾಜ—ಏನು ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಹೋಲುವವಳೆ?

84 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಹೌದು.

85 ರಾಜ—ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಬೇಗ ಬರಮಾಡಲ್ಪಡಲಿ.

86 ಪದ್ಮಾವತೀ-ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ನಾನು ಕನ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದಾಗ, ಯಾವನೋ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ತನ್ನ ತಂಗಿಯೆಂದು (ಅವಳನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲಿ) ನ್ಯಾಸವಾಗಿಟ್ಟ. ಗಂಡನು ದೇಶಾಂತರಗತನಾಗಿರುವ ಅವಳು ಪರಪುರುಷದರ್ಶನವನ್ನು ತೊರೆದಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ (ಈ) ಆರ್ಯೆ ನೋಡಲಿ, ಹೋಲುತ್ತಾಳೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು.

87 ರಾಜ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ತಂಗಿಯಾದರೆ ಅವಳು ಬೇರೆಯೇ ಎಂಬುದು

88 (प्रविश्य) **प्रतीहारी**—जयतु भर्ता । एष उज्जयिनीयो ब्राह्मणः भट्टिन्या हस्ते मम भगिनिकेति न्यासो निक्षिप्तः, तं प्रतिग्रहीतुं प्रतिहारमुपस्थितः । [जेदु भट्टा ! एसो उज्जइणीओ बह्मणो भट्टिणीए हत्थे मम भइणिअत्ति ण्णासो णिक्खित्तो, तं पडिग्गहिदुं पडिहारं उवट्ठिदो ।]

89 **राजा**—पद्मावति, किं नु स ब्राह्मणः ?

90 **पद्मावती**—भवितव्यम् । [होदव्वं ।]

91 **राजा**—शीघ्रं प्रवेश्यतामभ्यन्तरसमुदाचारेण स ब्राह्मणः ।

92 **प्रतीहारी**—यद्भर्ताज्ञापयति । [जं भट्टा आणवेदि ।] (निष्क्रान्ता)

---

she will be a different person. Identity of form between persons is (often) seen in this world. [14]

88 *(Entering)* THE PORTRESS—May the lord be victorious! Here is a Brahmin from Ujjain. He says—' My sister was placed a deposit in the hands of the queen, and to claim her back, I have come to (this) waiting place?

89 THE KING—Padmāvati, could it be *that* Brahmin?

90 PADMĀVATĪ—Must be.

91 THE KING—Let that Brahmin be ushered in soon, observing the formalities of the inner apartment.

92 THE PORTRESS--As the lord commands. *(Exit)*

ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಪಸಾದೃಶ್ಯ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರಿಗಿರುವುದು ಕಾಣಸುತ್ತಲೇ ಇದೆ. [೧೪]

88 (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) **ಪ್ರತೀಹಾರೀ**—ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ! ಇದೋ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೊಬ್ಬ ಭಟ್ಟಿನಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂಗಿಯೆಂದು ನ್ಯಾಸವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದುದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ.

89 **ರಾಜ**—ಪದ್ಮಾವತಿ, ಅದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿರಬಹುದೇ?

90 **ಪದ್ಮಾವತೀ**—ಇರಬೇಕು.

91 **ರಾಜ**—ಅಂತಃಪುರದ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬೇಗ ಬರಮಾಡಲ್ಪಡಲಿ.

92 **ಪ್ರತೀಹಾರೀ**—ಪ್ರಭುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

93 राजा—पद्मावति, त्वमपि तामानय ।

94 पद्मावती—यदार्यपुत्र आज्ञापयति ।

[जं अय्यउत्तो आणवेदि ।] (निष्क्रान्ता)

95 (ततः प्रविशति यौगन्धरायणः* प्रतीहारी च)

96 यौगन्धरायणः—(आत्मगतम्) भोः !

97 प्रच्छाद्य राजमहिषीं नृपतेर्हितार्थं
कामं मया कृतमिदं हितमित्यवेक्ष्य ।
सिद्धेऽपि नाम मम कर्मणि पार्थिवोऽसौ
किं वक्ष्यतीति हृदयं परिशङ्कितं मे ॥ १५ ॥

---

* ब्राह्मणवेषः यौगन्धरायणः

---

93 The King—Padmāvati, you too bring her.

94 Padmāvatī—As my lord commands. *(Exit)*

95 *(Then enters Yaugandharāyaṇa, so also the Portress)*

96 Yaugandharāyaṇa—*(To himself)* Oh !

97 Having concealed the queen for the good of the king, this was verily accomplished by me considering it beneficial (to him). Even though I have been successful in my task, my heart is apprehensive of what the king is going to say. [15]

---

93 ರಾಜ—ಪದ್ಮಾವತಿ, ನೀನೂ ಅವಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

94 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

95 (ಬಳಿಕ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೂ ಪ್ರತೀಹಾರಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

96 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—(ಆತ್ಮಗತ) ಆಹಾ!

97 ರಾಜನ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜಮಹಿಷಿಯನ್ನು ಮರೆಮಾಡಿಟ್ಟು, ಅವನಿಗೆ ಹಿತವೆಂದು ಮನಗಂಡೇ ಇದೆಲ್ಲ ನನ್ನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂಬುದೇನೋ ಸರಿ. ನನ್ನ ಕೆಲಸವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಈ ರಾಜನು ಏನು ಹೇಳುವನೋ ಎಂದು ನನ್ನ ಹೃದಯು (ಮಾತ್ರ) ತುಂಬ ಶಂಕಿಸುತ್ತಲೇ ಇದೆ. [೧೫]

98 प्रतीहारी—एष भर्ता । उपसर्पत्वार्यः ।
[एसो भट्टा । उवसप्पदु अय्यो ।]

99 यौगन्धरायणः—(उपसृत्य) जयतु, भवान् जयतु !

100 राजा—श्रुतपूर्व इव स्वरः । भो ब्राह्मण, किं भवतः स्वसा पद्मावत्या हस्ते न्यास इति निक्षिप्ता ?

101 यौगन्धरायणः—अथ किम् ?

102 राजा—तेन हि त्वर्यतां त्वर्यतामस्य भगिनिका ।

103 प्रतीहारी — यद्भर्ताज्ञापयति ।
[जं भट्टा आणवेदि ।] (निष्क्रान्ता)

---

98 THE PORTRESS—Here is the king. May your honour move near.

99 YAUGANDHARĀYAṆA—(*Going near*) May you be victorious, sir, may you be victorious!

100 THE KING—The voice has been heard before, as it were. O Brahmin, was your sister placed a deposit in the hands of Padmāvatī ?

101 YAUGANDHARĀYAṆA—Quite so.

102 THE KING–Then, let his dear sister be hastened, soon.

103 THE PORTRESS—As my master commands. (*Exit*)

---

98 ಪ್ರತೀಹಾರೀ–ಇದೋ ಪ್ರಭುಗಳು. ಆರ್ಯನು ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಾಗಲಿ.

99 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—(ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಜಯವಾಗಲಿ, ನಿನಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ!

100 ರಾಜ—ಧ್ವನಿ ಹಿಂದೆ ಕೇಳಿದ್ದಂತಿದೆ. ಎಲೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ, ನಿನ್ನ ತಂಗಿಯು ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸವಾಗಿಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಳೇ ?

101 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ — ಹೌದು.

102 ರಾಜ-ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ಈತನ ತಂಗಿಯು ತ್ವರೆಯಿಂದ ಬರಮಾಡಲ್ಪಡಲಿ.

103 ಪ್ರತೀಹಾರೀ—ಪ್ರಭುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

(ततः प्रविशति पद्मावती आवन्तिका प्रतीहारी च)

104 **पद्मावती**—एत्वेत्वार्या । प्रियं ते निवेदयामि ।

[एदु एदु अय्या । पिअं दे णिवेदेमि ।]

105 **आवन्तिका**— किं किम् ?

106 **पद्मावती**—भ्राता ते आगतः । [भादा दे आअदो ।]

107 **आवन्तिका**—दिष्ट्येदानीमपि स्मरति ।

[दिट्ठिआ इदाणिं पि सुमरदि ।]

108 **पद्मावती**—(उपसृत्य) जयत्वार्यपुत्रः । एष न्यासः ।

[जेदु अय्यउत्तो ! एसो णासो ।]

(Then enters Padmāvatī, so also Āvantikā and the Portress)

104 PADMĀVATĪ—Come along worthy lady, come along. I shall relate to you pleasant news.

105 ĀVANTIKĀ—What, what (is it) ?

106 PADMĀVATĪ—Your brother has come.

107 ĀVANTIKĀ—Thank god that he remembers me at least now.

108 PADMĀVATĪ—*(Going near)* May my lord be victorious ! Here is the deposit.

(ಬಳಿಕ ಪದ್ಮಾವತಿ, ಆವಂತಿಕೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಹಾರೀ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

104 **ಪದ್ಮಾವತೀ**-ಇತ್ತ ಬಾ; ಆರ್ಯೆ, ಇತ್ತ ಬಾ. ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯಸಮಾಚಾರ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ.

105 **ಆವಂತಿಕಾ**—ಏನದು ?

106 **ಪದ್ಮಾವತೀ**—ನಿನ್ನ ಅಣ್ಣ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ.

107 **ಆವಂತಿಕಾ**—ಸದ್ಯ ಈಗಲಾದರೂ ನೆನಸಿಕೊಂಡನಲ್ಲ!

108 **ಪದ್ಮಾವತೀ**-(ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ! ಇದೋ (ಆ) ನ್ಯಾಸ.

109 **राजा**—निर्यातय पद्मावति । अथवा साक्षिमन्न्यासो निर्यातयितव्यः । इहात्रभवान् रैभ्यः अत्रभवती चाधिकरणं भविष्यतः ।

110 **पद्मावती**—आर्य, नीयतामिदानीमार्या ।

[अय्य, णीअदां दाणिं अय्या ।]

111 **धात्री**—(आवन्तिकां निर्वर्ण्य) अम्मो, भर्तृदारिका वासवदत्ता !

[अम्मो, भट्टिदारिआ वासवदत्ता !]

112 **राजा** — कथं महासेनपुत्री ? देवि, प्रविश त्वमभ्यन्तरं पद्मावत्या सह ।

---

109 THE KING—Return (it), Padmāvatī. Or rather, a deposit should be returned before witnesses. Here, his honour Raibhya and her ladyship (the nurse) will be witnesses.

110 PADMĀVATĪ—Noble sir, the worthy lady may now be taken away.

111 THE NURSE—*(Closely observing Āvantikā)* Oh, (it is) Princess Vāsavadattā!

112 THE KING-How, the daughter of Mahāsena? Queen, you get into the inner apartment, along with Padmāvatī.

---

109 ರಾಜ—ಪದ್ಮಾವತಿ, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟುಬಿಡು. ಅಥವಾ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನ್ಯಾಸವು ಹಿಂದಿರುಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಈ ಪೂಜ್ಯ ರೈಭ್ಯನೂ ಆರ್ಯೆಯೂ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

110 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಆರ್ಯ, ಈ ಆರ್ಯೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡಲಿ.

111 ಧಾತ್ರೀ—(ಆವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿ) ಓಹೋ, (ಇವಳು) ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ವಾಸವದತ್ತೆ!

112 ರಾಜ—ಹೇಗೆ? ಮಹಾಸೇನಪುತ್ರಿಯೆ? ದೇವಿ, ನೀನು ಪದ್ಮಾವತಿಯೊಡನೆ ಅಂತಃಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗು.

113 यौगन्धरायणः— न खलु न खलु प्रवेष्टव्यम् । मम भगिनी खल्वेषा ।

114 राजा—किं भवानाह ? महासेनपुत्री खल्वेषा !

115 यौगन्धरायणः— भो राजन् !

116 भारतानां कुले जातो विनीतो ज्ञानवाञ्छुचिः ।
तन्नार्हसि बलाद्धर्तुं राजधर्मस्य देशिकः ॥ १६ ॥

117 राजा—भवतु; पश्यामस्तावद्रूपसादृश्यम् । संक्षिप्यतां यवनिका ।

---

113 YAUGANDHARĀYAṆA—No, she should not get in at all. She is in fact my sister.

114 THE KING—What did you say? This is indeed Mahāsena's daughter!

115 YAUGANDHARĀYAṆA—O King,

116 You are born in the family of the descendants of Bharata; you are disciplined, enlightened and pure. Therefore, it is not worthy (of you) to take her by force, being an instructor of kingly duty. [16]

117 THE KING—Well; let me then see the resemblance in form. Please draw aside the curtain.

---

113 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಖಂಡಿತ ಹೋಗಕೂಡದು. ಈಕೆ ನನ್ನ ತಂಗಿ ತಾನೆ?

114 ರಾಜ—ಏನೆಂದೆ? ಈಕೆ ಮಹಾಸೇನಪುತ್ರಿಯಲ್ಲವೆ?

115 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ರಾಜನೇ!

116 ಭಾರತವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು; ವಿನೀತ; ಜ್ಞಾನಿ; ಶುಚಿಯಾದವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಚಾರ್ಯನಾಗಿದ್ದು (ಇವಳನ್ನು) ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ನೀನು ಅಪಹರಿಸಬಾರದು.

117 ರಾಜ—ಒಳ್ಳೆಯದು. ರೂಪಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿಬಿಡೋಣ. ತೆರೆ ಒತ್ತರಿಸಲ್ಪಡಲಿ.

118 यौगन्धरायणः— जयतु स्वामी !

119 वासवदत्ता—जयत्वार्यपुत्रः ! [जेदु अय्यउत्तो !]

120 राजा—अये, असौ यौगन्धरायणः ! इयं महासेनपुत्री !

121 किं नु सत्यमिदं स्वप्नः सा भूयो दृश्यते मया ।
अनयाप्येवमेवाहं दृष्टया वञ्चितस्तदा ॥ १७ ॥

122 यौगन्धरायणः— स्वामिन्, देव्यपनयेन कृतापराधः खलु अहम् । तत् क्षन्तुमर्हति स्वामी । (इति पादयोः पतति)

---

118 YAUGANDHARĀYAṆA—May my master be victorious!

119 VĀSAVADATTĀ—May my lord be victorious!

120 THE KING—Ey! This is Yaugandharāyaṇa and this the daughter of Mahāsena!

121 Is this a reality or a dream, I wonder, as she is being seen by me once again. Even by her who was beheld by me just in this manner, I was deceived then. [17]

122 YAUGANDHARĀYAṆA—My master. I have indeed offended you by separating the queen (from you). My master will please forgive me for that. *(Falls at his feet)*

---

118 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ – ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ!

119 ವಾಸವದತ್ತಾ—ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ!

120 ರಾಜ-ಓಹೋ! ಇವನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ! ಇವಳು ವಾಸವದತ್ತೆ!

121 ಅವಳು ಪುನಃ ನನ್ನಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವುದೆಂದರೆ ಇದೇನು ಸತ್ಯವೋ, ಸ್ವಪ್ನವೋ! ಆಗೊಂದುಸಲ ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ ಇವಳಿಂದ ವಂಚಿತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. [೧೭]

122 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಸ್ವಾಮಿಯೆ, ದೇವಿಯನ್ನು (ನಿನ್ನಿಂದ) ದೂರ ಮಾಡಿ ನಾನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ತಪ್ಪಿತಸ್ಥನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಅದನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯು ಮನ್ನಿಸಬೇಕು. (ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನ ಕಾಲಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ)

123 राजा—(उत्थाय) यौगन्धरायणो भवान् ननु ।

124 मिथ्योन्मादैश्च युद्धैश्च शास्त्रदृष्टैश्च मन्त्रितैः ।
भवद्यत्नैः खलु वयं मज्जमानाः समुद्धृताः ॥ १८ ॥

125 यौगन्धरायणः—स्वामिभाग्यानामनुगन्तारो वयम् ।

126 पद्मावती— अहो आर्या खल्वियम् ! आर्ये, सखीजनसमुदाचारेणाज्ञानन्त्यातिक्रान्तः समुदाचारः । तच्छीर्षेण प्रसादयामि ।

---

123 THE KING–(*Raising him up*) You are Yaugandharāyaṇa, to be sure.

124 We, who were being drowned amidst adversity, have been saved by your efforts such as feigned madness and battles sanctioned by authoritative works and designed by the ministers. [18]

125 YAUGANDHARĀYAṆA—We are only followers of the fortunes of our master.

126 PADMĀVATĪ—Oh! This is verily the worthy lady Vāsavadattā! Worthy lady, by according to you the treatment due to a friend, the proper decorum has been overstepped by me. Therefore, I propitiate you with (a bow of) my head.

---

123 ರಾಜ—(ಕೈಹಿಡಿದೆತ್ತಿ) ನೀನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲವೆ?

124 ಸುಳ್ಳುಸುಳ್ಳಾದ ಹುಚ್ಚುತನಗಳಿಂದಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣೀತವಾದ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದಲೂ ನೀನು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲವೇ ಮುಳುಗಿಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ನಾನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟೆ! [೧೮]

125 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವವರು ನಾವು.

126 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಓಹೋ! ಆರ್ಯೆಯೇ ಅಲ್ಲವೆ ಇವಳು! ಆರ್ಯೆ, ಸಖೀಜನರ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಶಿಷ್ಟಾಚಾರ ಮೀರಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಲೆಬಾಗಿ (ಕ್ಷಮೆ) ಬೇಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗು.

अम्महे, अय्या खु इअं ! अय्ये, सहीजणसमुदाआरेण अजाणन्तीए
दिक्कन्दो समुदाआरो । ता सीसेण पसादेमि ।]

127 **वासवदत्ता**— (पद्मावतीमुत्थाप्य) उत्तिष्ठोत्तिष्ठाविधवे, उत्तिष्ठ ।
र्थिस्त्वं नाम शरीरमपराध्यति । [उट्ठेहि उट्ठेहि अविहवे, उट्ठेहि । अत्थि-
अं णाम सरीरं अवरज्झइ ।]

128 **पद्मावती**—अनुगृहीतास्मि । [अणुग्गहिदह्मि ।]

129 **राजा**— वयस्य यौगन्धरायण, देव्यपनये का कृता ते बुद्धिः ।

130 **यौगन्धरायणः**—कौशाम्बीमात्रं परिपालयामीति ।

131 **राजा**—अथ पद्मावत्या हस्ते किं न्यासकारणम् ?

---

127 VĀSAVADATTĀ—*(Raising Padmāvatī)* Rise, rise up,) lady blessed with a husband, rise. The bodily form, hich is the only possession of a suppliant, is verily at fault.

128 PADMĀVATI—I am beholden to you.

129 THE KING— My friend Yaugandharāyaṇa, what was our object in removing the queen away (from me) ?

130 YAUGANDHARĀYAṆA—That I should save Kausāmbī olely.

131 THE KING—And what was the reason for depositing her) in the hands of Padmāvatī ?

---

127 ವಾಸವದತ್ತಾ-(ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಕೈಹಿಡಿದೆತ್ತಿ) ಏಳು, ಸುಮಂಗಲಿಯೆ, ಳು. ಅರ್ಥಿಯ ಸ್ವತ್ತಾದ ಈ ಶರೀರ ತಾನೆ ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿರುವುದು?

128 ಪದ್ಮಾವತೀ—ಅನುಗೃಹೀತಳಾದೆ.

129 ರಾಜ—ವಯಸ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, ದೇವಿಯನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿ ದುದರಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಉದ್ದೇಶವೇನಿತ್ತು?

130 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಕೌಶಾಂಬಿಯನ್ನಾದರೂ ರಕ್ಷಿಸೋಣವೆಂದು.

131 ರಾಜ — ಆಮೇಲೆ, ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸವಾಗಿಟ್ಟುದಕ್ಕೆ ಾರಣ?

132 यौगन्धरायणः — पुष्पकभद्रादिभिरादेशिकैरादिष्टा स्वामिनो देवी भविष्यतीति ।

133 राजा—इदमपि रुमण्वता ज्ञातम् ?

134 यौगन्धरायणः—स्वामिन्, सर्वैरपि ज्ञातम् ।

135 राजा—अहो, शठः खलु रुमण्वान् !

136 यौगन्धरायणः — स्वामिन्, देव्याः कुशलनिवेदनार्थमद्यैव प्रतिनिवर्ततामत्रभवान् रैभ्योऽत्रभवती च ।

137 राजा—न न । सर्व एव वयं यास्यामो देव्या पद्मावत्या सह ।

---

132 YAUGANDHARĀYAṆA — It was predicted by Puṣpaka-bhadra and other fore-tellers that she will be the queen of your lordship.

133 THE KING—Was this too known to Rumaṇvān ?

134 YAUGANDHARĀYAṆA–My master, it was known to all.

135 THE KING—Oh, how wicked Rumaṇvān has been !

136 YAUGANDHARĀYAṆA — Master, let the honoured Raibhya and this worthy lady return this very day in order to report the well-being of the queen (Vāsavadattā).

137 THE KING—No, no. All of us will go, with queen Padmāvatī.

---

132 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಪುಷ್ಪಕ ಭದ್ರಾದಿ ದೈವಜ್ಞರಿಂದ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಿಯಾಗುವಳೆಂದು ಭವಿಷ್ಯ ನುಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂಬುದು.

133 ರಾಜ—ಇದೂ ರುಮಣ್ವಂತನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತೆ ?

134 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಸ್ವಾಮಿಯೆ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿತ್ತು.

135 ರಾಜ—ಆಹಾ! ರುಮಣ್ವಂತನು ಅದೆಷ್ಟು ಶಠ!

136 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಸ್ವಾಮಿನ್, ದೇವಿಯ ಕುಶಲವನ್ನು ಅರಿಕೆ ಮಾಡಲು ಈ ಪೂಜ್ಯ ರೈಭ್ಯನೂ ಆರ್ಯೆಯೂ ಇಂದೇ ಹಿಂದಿರುಗಲಿ.

137 ರಾಜ—ಅಲ್ಲ, ಹಾಗಲ್ಲ. ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಹೋಗೋಣ, ದೇವಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯೂ ಸಹ.

138 यौगन्धरायणः— यदाज्ञापयति स्वामी ।

139 (भरतवाक्यम्)

140 इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाम् ।
महीमेकातपत्राङ्कां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ १९ ॥

(निष्क्रान्तास्सर्वे)

इति षष्ठोऽङ्कः

स्वप्नवासवदत्तमवसितम्

---

138 YAUGANDHARĀYAṆA—As my master commands.

139 *(Epilogue)*

140 May our lion-like king govern the earth which extends to the oceans, which is (adorned) with the ear-rings of Himālaya and Vindhya, and which has the emblem of the solitary (imperial) umbrella. [19]

(Exeunt Omnes)

End of the Sixth Act

HERE ENDS THE SVAPNAVĀSAVADATTAM

---

138 ಯೌಗಂಧರಾಯಣ—ಸ್ವಾಮಿಯ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ.

139 (ಭರತವಾಕ್ಯ)

140 ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತಗಳನ್ನು (ಕರ್ಣ) ಕುಂಡಲಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಏಕಚ್ಛತ್ರದ ಚಿಹ್ನೆಯಿಂದ ಅಂಕಿತವಾದ, ಈ ಸಾಗರಾಂತವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು (ನಮ್ಮ) ರಾಜಸಿಂಹನು ಆಳಲಿ. [೧೯]

(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ಇದು ಆರನೆಯ ಅಂಕ

ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ಮುಗಿಯಿತು

INDEX OF VERSES

QUOTABLE LINES IN THE TEXT

GRAMMATICAL IRREGULARITIES

Irregular Sandhi—

स्मराम्यवन्त्याधिपतेः सुतायाः v [55]

Use of Parasmai for Atmanepada—

आपृच्छामि भवन्तौ i [182]

साधुजनहस्तगतैषा नोत्कण्ठिष्यति i [128]

Use of Atmane for Parasmaipada—

अपरिचयात्तु न श्लिष्यते मे मनसि i [98]

काले काले छिद्यते रुह्यते च vi [67]

Conjugational—

धरते खलु वासवदत्ता v [87]

अतः कस्मिन्प्रदेशे विश्रमयिष्ये i [72]

Change ef gender—

महार्णवाभे युधि नाशयामि v [103]

Irregular compounds—

एवं लोकस्तुल्यधर्मो वनानां vi [67]

Irregular syntax—

आर्यपुत्रेण इहागत्येमां कुसुमसमृद्धिं दृष्ट्वा सम्मानिता भवेयम् iv [29]

दुःखं त्यक्तुं बद्धमूलोऽनुरागः iv [125]

स्मृत्वा स्मृत्वा याति दुःखं नवत्वम् iv [125]

विनयात् अपेतपुरुषः i [11]

आर्ये, मेदानीमन्यत् चिन्तयित्वा iii [10]

मा मा भूयोऽवच्चित्य iv [27]

मेदानीं भवाननर्थं चिन्तयित्वा v [99]

मेदानीं भर्ता अतिमात्रं सन्तप्य vi [65]

[*Note*—The use of मा with क्त्वा or तुमुन् is irregular]

METRICAL ANALYSIS

अनुष्टुप्—[29] i 2, 7, 10; iv 5, 7, 8, 9; v 6, 7, 8, 9, 10, 11; vi 3, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19.

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।
गुरु षष्ठं च पादानां चतुर्णां स्यादनुष्टुभि ॥

वसन्ततिलका—[11] i 4, 6, 11; iv 2; v 1, 2, 3; vi 2, 4, 5, 15. उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः ।

शार्दूलविक्रीडितम्—[6] i 3, 8, 12; iv 1; v 4, 12.
सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम् ।

आर्या—[3] i 1; iv 3, 4.
यस्याः पादे प्रथमे द्वादशमात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।
अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पञ्चदश सार्या ॥

शालिनी—[3] i 13; iv 6; vi 10.
शालिन्युक्ता म्तौ तगौ गोब्धिलोकैः ।

पुष्पिताग्रा—[2] i 5; vi 1.
अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ।

शिखरिणी—[2] i 14, 16.
रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी ।

उपजातिः—[1] v 5.

A combination of इन्द्रवज्रा — स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ।
and उपेन्द्रवज्रा — उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ ।

उपेन्द्रवज्रा—[1] v 13 उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ ।

वैश्वदेवी—[1] i 9 बाणाश्वैश्छिन्ना वैश्वदेवी ममौ यौ ।

हरिणी—[1] vi 8 नसमरसला गः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता ।

(57 stanzas in all in 11 different metres)

DRAMATIC TERMS

नान्दी — नन्दन्ति देवा अत्र, इति नान्दी । Thus Nāndi is the praise of a deity at the commencement of any rite or observance. In dramas, it is the benedictory verse or verses recited at the very beginning.

Def. देवद्विजनृपादीनामाशीर्वचनपूर्विका ।
नन्दन्ति देवता यस्यां तस्मान्नान्दीति कीर्तिता ॥

प्रस्तावना (स्थापना or **आमुखम्)**—Prologue.

This is a dialogue at the very commencement of the play between the stage-manager and the Naṭi or some other actor. A musical entertainment is also a part of this prologue. The purpose of this prologue is to attract the attention of the audience and then to acquaint them with the qualifications of the author of the play and also to introduce the main incidents of the play.

Def. नटी विदूषको वापि पारिपार्श्वक एव वा ।
सूत्रधारेण सहिताः सल्लापं यत्र कुर्वते ॥
चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः ।
आमुखं तत् तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि सा ॥
उद्धात्यकः कथोद्धातः प्रयोगातिशयस्तथा ।
प्रवर्तकावलगिते पञ्च प्रस्तावनाभिदः ॥

This Prologue is of five kinds—

१) उद्धात्यकः— पदानि त्वगतार्थानि तदर्थगतये नराः ।
योजयन्ति पदैरन्यैः स **उद्धात्यक** उच्यते ॥

२) कथोद्धातः— सूत्रधारस्य वाक्यं वा समादायार्थमस्य वा ।
भवेत्पात्रप्रवेशश्चेत् **कथोद्धातः** स उच्यते ॥

३) प्रयोगातिशयः— यदि प्रयोग एकस्मिन् प्रयोगोऽन्यः प्रयुज्यते ।
तेन पात्रप्रवेशश्चेत् **प्रयोगातिशयस्तदा** ॥

४) प्रवर्तकम्— कालं प्रवृत्तमाश्रित्य सूत्रधृग्यत्र वर्णयेत् ।
तदाश्रयश्च पात्रस्य प्रवेशस्तत् **प्रवर्तकम्** ॥

५) अवलगितम् — यत्रैकत्र समावेशात् कार्यमन्यत् प्रसाध्यते ।
प्रयोगे खलु तज्ज्ञेयं नाम्नाऽवलगितं बुधैः ॥

३) **पताकास्थानकम्**—The intimation of an episodical incident in a drama, when, instead of the thing thought of or expected, another of the same character is brought in by some unexpected circumstance.

Def. यत्रार्थे चिन्तितेऽन्यस्मिंस्तल्लिङ्गोऽन्यः प्रयुज्यते ।
आगन्तुकेन भावेन **पताकास्थानकं** तु तत् ॥

Four kinds— १) सहसैवार्थसम्पत्तिर्गुणवत्युपचारतः ।
पताकास्थानकमिदं प्रथमं परिकीर्तितम् ॥
२) वचः सातिशयश्लिष्टं नानाबन्धसमाश्रयम् ।
पताकास्थानकमिदं द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥
३) अर्थोपक्षेपकं यत् तु लीनं सविनयं भवेत् ।
श्लिष्टं प्रत्युत्तरोपेतं तृतीयमिदमुच्यते ॥
४) द्व्यर्थो वचनविन्यासः सुश्लिष्टः काव्ययोजितः ।
प्रधानार्थान्तरापेक्षी पताकास्थानकं परम् ॥

४) **विष्कम्भकः**— An interlude between the acts of a drama and performed by one or more characters, middling or inferior, who connect the story of the drama and the subdivisions of the plot by briefly explaining to the audience what has occured in the intervals of the acts, or what is likely to happen later on. [V.S.A]

This Viṣkambhaka is of two kinds — pure and mixed. It is pure or *Suddha-viṣkambhaka* if the characters taking part in it are middling (*Madhyamapātras*) and hence speaking Sanskrit. It is mixed or *Miśra-viṣkambhaka* if some of the characters are *nīca* or low and some *madhyama* or middling.

Def. वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः ।
संक्षिप्तार्थस्तु **विष्कम्भ** आदावङ्कस्य दर्शितः ॥
मध्येन मध्यमाभ्यां वा पात्राभ्यां संप्रयोजितः ।
शुद्धः स्यात् स तु सङ्कीर्णो नीचमध्यमकल्पितः ॥

५) प्रवेशकः—'The introducer', an interlude acted by the inferior characters (such as servants, buffoons etc.), for the purpose of acquainting the audience with events not represented on the stage, but a knowledge of which is essential for the proper understanding of what follows. In other respects it is like the Viṣkambhaka; but, it never occurs at the beginning of the first act, or at the end of the last act.

Def. प्रवेशकोऽनुदात्तोक्त्या नीचपात्रप्रयोजितः ।
अङ्कद्वयान्तर्विज्ञेयः शेषं विष्कम्भके यथा ॥

६) पञ्च सन्धयः—Five divisions or joints in a drama, viz., मुखम्, प्रतिमुखम्, गर्भः, विमर्शः or अवमर्शः, निर्वहणम् or उपसंहारः ।

७) पञ्च अर्थप्रकृतयः— Five leading 'sources' of the grand object in a drama, viz., बीजम्, बिन्दुः, पताका, प्रकरी, कार्यम् ।

८) पञ्च कार्यावस्थाः—Five states of the *denoument*.

१) आरम्भः	भवेदारम्भ औत्सुक्यं यन्मुख्यफलसिद्धये ।
२) प्रयत्नः	प्रयत्नस्तु फलावाप्तौ व्यापारोऽतित्वरान्वितः ।
३) प्राप्त्याशा or प्रत्याशा	उपायापायशङ्काभ्यां प्राप्त्याशा प्राप्तिसंभवः ।
४) नियताप्तिः	अपायाभावतः प्राप्तिर्नियताप्तिस्तु निश्चिता ।
५) फलागमः or फलयोगः	सावस्था फलयोगः स्याद्यः समग्रफलोदयः ॥

[Sanskrit Dramas are of two kinds *Rūpakas & Uparūpakas.*

Rūpakas are of ten kinds — 1) Nāṭaka 2) Prakaraṇa 3) Bhāṇa 4) Prahasana 5) Dima 6) Vyāyoga 7) Samavākāra 8) Vīthi 9) Aṅka 10) Īhāmṛga.

Uparūpakas are of eighteen kinds — 1) Nāṭikā 2) Troṭaka 3) Goṣṭhī 4) Saṭṭaka 5) Nāṭyarāsaka 6) Prasthāna 7) Ullāpya 8) Kāvya 9) Preṅkhaṇa 10) Rāsaka 11) Samlāpaka 12) S'rigadita 13) S'ilpaka 14) Vilāsita 15) Durmallikā 16) Prakaraṇī 17) Hallis'a 18) Bhāṇikā.]

NOTES

ACT I

स्वप्नवासवदत्तम् — This drama bears three different titles as found in the colophons of different manuscripts of the play. They are (1) स्वप्ननाटकम् (स्वप्नप्रधानं नाटकम्) (2) स्वप्नवासवदत्ता (स्वप्ने दृष्टा वासवदत्ता, स्वप्नवासवदत्ता; तत्प्रतिपादके नाटके तच्छब्दोपचार:) (3) स्वप्नवासवदत्तम् (this form is not quite grammatical). Prof. Gore derives the title thus — 'स्वप्नदृष्टा वासवदत्ता, स्वप्नवासवदत्ता। स्वप्नवासवदत्तामधिकृत्य कृतं नाटकं स्वप्नवासवदत्तम्। स्वप्नवासवदत्ता+अण् suffix is according to 'अधिकृत्य कृते ग्रन्थे'— Pāṇini 4-3-87. This is the main sūtra on the authority of which the titles of literary works in Sanskrit are explained. But, by the application of this sūtra the form should have really been स्वाप्नवासवदत्तम्. The initial change of अ to आ is, however, prevented by Kātyāyana's vārtika लुबाख्यायिकाभ्यो बहुलम् on the same sūtra and by taking the word आख्यायिका in the vārtika to mean loosely Ākhyāyikā and such other works. The titles of कुमारसम्भवम्, उत्तररामचरितम् etc. are similarly explained. Prof. S. Ray offers the following derivation — स्वप्नश्च वासवदत्ता च gives a द्वन्द्व compound which is taken in the singular (समाहारैकत्व) by the maxim 'सर्वो द्वन्द्वो विभाषया एकवद्भवतीति वाच्यम्'. When singular (समाहार) it is in the neuter by the rule 'स नपुंसकम्' giving the form स्वप्नवासवदत्तम् in the sense of 'the dream and Vāsavadattā'. By transference this is applied to the drama the subject matter of which is 'the dream and Vāsavadattā'.

नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः—'*At the end* of the Nāndī, *then* enters the Sūtradhāra'. Note the repetition of the same

sense in अन्ते and ततः. All the plays of Bhāsa open with this very stage-direction, except the Madhyama-vyāyoga which has simply ततः प्रविशति सूत्रधारः. Evidently Nāndī can not be taken as the s'loka which comes after this direction. It must refer to the preliminary music before the Sūtradhāra enters the stage. Thus according to T. Ganapati Sastri—नन्दिः आनन्दः तस्याः इयं नान्दी। गीतवाद्यवादनादिरूपा क्रिया which forms the last item of the pūrvaraṅga. Hence नान्द्यन्ते = पूर्वरङ्गान्ते। In these dramas, as also in the South Indian Mss. of several other plays, the stage direction makes it clear that the Sūtradhāra recites the invocation; while in other plays, the s'loka (usually called the Nāndī) is introduced first in a bald manner and then the stage-direction नान्द्यन्ते सूत्रधारः is given indicating the entry of the stage-director afterwards. In Bhāsa's dramas, the Nāndī having been over behind the curtain, the Sūtradhāra enters the stage at the outset and recites the benediction. Hence they are known as सूत्रधारकृतारम्भाः. Cf.—सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः।

सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥—हर्षचरितम्

The Sāhityadarpaṇa defines Nāndī thus—

आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात् प्रयुज्यते।
देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता।

Nāndī also means a trumpet or drum. Hence Dr. Lakshman Sarup thinks that Bhāsa's plays commence after the beating of the drum.

[2] सूत्रधारः— सूत्रं (नाट्यानुष्ठानं) धारयति (प्रवर्तयति) इति। Cf.— नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्सबीजकम्। रङ्गदैवतपूजाकृत्सूत्रधार उदीरितः। Strictly speaking, the Sūtradhāra has to recite the benediction and retire. It is the Sthāpaka who should come on the stage next and perform the introductory function. Cf.—

पूर्वरङ्गं विधायैव सूत्रधारो निवर्तते । प्रविश्य स्थापकस्तद्वत् काव्यमास्थापयेत् ततः ॥ This accounts for the introduction being called *Sthāpanā*'.

[2] उदये यः नवः इन्दुः; तेन सवर्णौ — उदयनवेन्दुसवर्णौ । आसवेन दत्तं आ (समन्तात्) बलं याभ्यां तौ; or आसवेन दत्तं अबलं याभ्यां तौ or दत्तः आसवः यस्यै सा आसवदत्ता, आसवदत्ता अबला याभ्यां तौ— आसवदत्ताबलौ । पद्मायाः (लक्ष्म्याः) अवतीर्णेन (अवतारेण) पूर्णौ— पद्मावतीर्णपूर्णौ । अवतीर्ण (past passive participle of अव+तॄ) is used as an abstract noun here. Cf. नपुंसके भावे क्तः — Pāṇini 3-3-114. वसन्तकम्रौ — वसन्त इव कम्रौ (कम्र is from कम्+र by Pāṇini 3-2-167 as in नम्र, हिंस्र etc.) This benedictory s'loka introduces the names of four characters of the play, viz., उदयन, वासवदत्ता, पद्मावती and वसन्तक by *paronomasia* (मुद्रालङ्कार), a figure of speech which is employed by Bhāsa in three other plays, viz., Pratijñāyaugandharāyaṇa, Pañcarātra and Pratimānāṭakam. This figure is a शब्दालङ्कार and is defined as 'सूच्यार्थसूचनं मुद्रा प्रकृतार्थपरैः पदैः ।'

[3] एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि........अङ्ग पश्यामि—आर्यः a gentleman, a good man. Cf.—कर्तव्यमाचरन् कार्यमकर्तव्यमनाचरन्। तिष्ठति प्रकृताचारे स वा 'आर्य' इति स्मृतः ॥ प्रशस्याः आर्याः आर्यमिश्राः or आर्याश्च ते मिश्राश्च । Cf. 'पूज्ये मिश्रपदं नित्यं बहुवचनान्तम्'— Jagaddhara in Mālatīmādhava I. These [3-5] sentences occur verbatim in as many as eight plays of the Trivandrum group, viz., दूतघटोत्कचम्, कर्णभारम्, पञ्चरात्रम्, मध्यमव्यायोगः, अभिषेकः, बालचरितम्, दूतवाक्यम् and ऊरुभङ्गम् which fact goes to indicate that all these works may be of the same author.

[4] नेपथ्ये — कुशीलवकुटुम्बस्य स्थलं नेपथ्यमुच्यते । नेपथ्यम् is the green room. 'नेपथ्यं तु प्रसाधने रङ्गभूमौ वेषभेदे'—Haima. निनः (नेत्रस्य) पश्यं नेपथ्यम् । उत्सरोत्सरतार्याः उत्सरत— These words are

uttered now behind the curtain. The same words shall be repeated by the two Bhaṭas who are introduced immediately after the Sthāpanā.

[6] मगधानां राजा मगधराजः तस्य । राजन् becomes राज at the end of a compound by the rule 'राजाहः सखिभ्यष्टच्'—Pāṇini 5-4-91. This Magadha corresponds to Southern Bihār. गिरिव्रज was its ancient capital. But, Bimbisāra built राजगृह (Rajgir in the Gaya district) and made it his capital later. कन्या refers to princess Padmāvatī, the unmarried sister of Dars'aka, the then ruler of Magadha.

[7] स्थापना-Prologue or Introduction. While other dramatists use the term प्रस्तावना, Bhāsa uses स्थापना in 11 out of his 13 plays. In KB, it is called प्रस्तावना while in Bāla, there is no such expression in the Mss. आमुखम्, प्रस्तावना & स्थापना are synonyms. The type of prologue employed here, as well as in the other dramas of this group are technically called प्रयोगातिशय, because of the sudden introduction of a new actor. For other varieties, see definitions under 'Dramatic Terms' (page 152). In this play SV and six other plays, viz., Pañca, MV, DV, DG, KB and Bāla, the Sūtradhāra alone appears in the Sthāpanā; in four, viz., Pratijñā, Avi, Cāru and Pratimā, he appears with the Naṭī; and in two, viz., Abhi and Ūru, he appears with a पारिपार्श्विक.

[8] See [4] above.

[9] परिव्राजकः—परित्यज्य सर्वं व्रजति इति । यौगन्धरायणः—युगन्धरस्य अपत्यं पुमान् (नडादिभ्यः फक्—Pāṇini 4-1-99). युगन्धर was the chief minister of सहस्रानीक, father of Vatsarāja. अवन्त्यां जाता—आवन्तिका । तत्र जातः इति ठक्—Pāṇini 3-3-25.

[11] धीर—self-possessed. Cf. विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः—Kumārasambhava I 59. अपेतपुरुषः—अपेतश्चासौ पुरुषश्च । This is a सापेक्षसमास as its sense will not

be complete without विनयात्। भाग्यैश्चलैर्विस्मितः—Bhāsa is very fond of using this term विस्मित in the sense of arrogant. Cf. विहगवाहनमात्रविस्मितो दूतः—DV; गान्धारविषयविस्मितशकुने—Pañca. ग्रामीकरोति — अग्रामं (तपोवनं) ग्रामं करोति । This is technically a च्वि formation. Apparently Yaugandharāyaṇa is protesting against the behaviour of Padmāvatī's guards.

14 Better if the line is read thus—आर्ये, नहि; एवं वक्तुकामा 'अहमपि नाम etc.

17 एष विषयः—एष परिभवविषयः। भुक्तोज्झितः पूर्वं भुक्तः पश्चात् उज्झितः। Yaugandharāyaṇa refers to the earlier dignity of Vāsavadattā, first as princess of Avanti and then as queen of Udayana.

18 Yaugandharāyaṇa points out to Vāsavadattā that her present state is a temporary one and that she is sure to return to her past dignified state. Ups and downs of fortune are quite common in this world. With चक्रारपङ्क्तिरिव etc. compare कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा, नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण—Megha ii 49; चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च—Hitopades'a; भाग्यानीव मनुष्याणामुन्नमन्ति नमन्ति च—Pañcarātra I 13 & सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम्। पर्यायेनोपनमन्ते नरं नेमिवरा इव ॥—महाभारते. 'The wheel of life is ever on the ground. While one side is up, the other side is on the ground'—Plutarch.

20 काञ्चुकीयः = कञ्चुकिन्। Def.— अन्तःपुरचरो वृद्धो विप्रो गुणगणान्वितः। सर्वकार्यार्थकुशलः कञ्चुकीत्यभिधीयते ॥ The Kāñcukīya is introduced by Bhāsa in four other plays, viz., Pratimā, Abhi, Pañca and Bālacarita.

21 मनस्विनः—Noble-minded; प्रशस्तं मनो येषां ते।

24 सविज्ञानम्—विशेषेण ज्ञानेन सहितम्; with descrimination, sympathetic. दर्शनम्=1) observation 2) features.

[28] श्लिष्यते — The root श्लिष् is transitive and Parasmai. It has been used irregularly here in the intransitive and Ātmanepada.

[29] गुरुभिरभिहितनाम० --whose name is uttered only by his elders. Cf. —आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च। श्रेयस्कामी न गृह्णीयात् ज्येष्ठापत्यकलत्रयोः। दर्शक was the king of Magadha and a contemporary of Udayana. He belonged to the S'is'unāga dynasty aud was the son and successor of king Ajātas'atru whose reign ended in 475 B.C.'

[30] एतत्=not to hinder the pious duties of ascetics. कुलव्रतम्-- family vow. Cf. गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम्— Raghuvams'a III 70

[31] आदेशिकैः— by astrologers. This testifies to the belief prevailing in astrological predictions in those days.

[33] दारिका may be derived from the causal form of दृ — दारयति शोकेन पितृहृदयम् असौ। Cf. दारिका हृदयदारिका पितुः।

[36] तापसी — This lady is evidently some one other than the queen mother.

[44] प्रद्योत is another name of महासेन, father of Vāsavadattā. He had two sons named गोपालक and पालक. The Kathāsaritsāgara says that Pradyota was the king of मगध. दूतसंपात etc. — This as well as the question of the Hermit woman 'इमां कश्चित् राजा न वरयति ?' speak of the custom of the royal families in those days to send messengers to seek the hands of a princess in marriage.

[45] आत्मीया — See how Vāsavadattā's भगिनिकास्नेह for Padmāvati has now deaeloped into आत्मीयता.

[47] किं दृष्टो etc. — Feeling bashful at the topic of her own marriage Padmāvatī tries to change it by making this inquiry. आन्मानमनुग्रहीतुं has been used here in the sense of मामनुग्राहयितुम्।

[48] धर्मार्थमर्थेन etc. is amplified in the latter half of st. 8.

[54] स्वसा—The Kathāsaritsāgara states that she was given out to be the daughter of Yaugandharāyaṇa. प्रोषितभर्तृका—this is defined as 'नानाकार्यवशाद्यस्या दूरदेशं गतः पतिः। सा मनोभवदुःखार्ता भवेत् प्रोषितभर्तृका ॥—Sāhityadarpaṇa III 84.

[56] हम् ! इह मां — This observation (within herself) of Vāsavadattā suggests that she was not at all fully aware of the plans of Yaugandharāyaṇa. Why, she was not even in the know of the prediction that Padmāvatī would be married to her own husband. That is why, on hearing about her, she feels a [33]sisterly affection for her, merely because she is a राजदारिका, while Yaugandharāyaṇa says भर्तृदाराभिलाषित्वात् अस्यां मे महती स्वता। All the same she has placed good faith in Yaugandharāyaṇa.

[57] व्यपाश्रयणा (from वि+अप+आ+श्रि+णिच् स्वार्थे+युच् भावे)= आश्रयविषयिका प्रार्थना। Cf. व्यपश्रयिष्ये तावद्भवन्तम्— Pañca i [95, 96] and MV p 6.

[58] दातुम् is an अव्ययकृत् and भावे by the maxim अव्ययकृतो भावे। Hence the word means दानम्।

[59] Note the high ideal of Padmāvatī for which she wins the approbation of those present there.

[63] The vocative भद्रे refers to the maid. Cf.[43], while Padmāvatī is addressed as जाते [40]. Otherwise जीवतु will have to be जीव।

[66] आत्मीयेदानीं etc.—the same feeling as of Vāsavadattā for her. Thus both develop a sort of affection mutually, such that their later relationship as co-wives would not annoy any of them.

[68] विश्वासस्थानं etc. — Yaugandharāyaṇa feels sure that Padmāvatī would bear testimony to the virtuous character of Vāsavadattā, if need be, later on when he would restore her to the king.

[70] Construe—यैः (सिद्धैः) नरपतेः विपत्तिः प्रथमं दृष्टा, तैः (सिद्धैः) पद्मावती नरपतेः महिषी भवित्री इति प्रदिष्टा । तत्प्रत्यात् इदं कृतम् । सुपरीक्षितानि सिद्धवाक्यानि उत्क्रम्य विधिः न गच्छति हि ॥ That even ministers acted on the predictions of fore-tellers, is a clear proof of the implicit faith of people in Astrology during the times of Bhāsa. With stanza 11 d, नहि सिद्धवाक्यानि etc., cf. 'ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति ॥'—Uttararāmacarita.

[71] ब्रह्मचारी — A student learning the Vedas. ब्रह्म वेदः; तदध्ययनार्थं व्रतमपि उपचारात् ब्रह्म; or ब्रह्म is तपः or ज्ञानम् । ब्रह्म चरति अवश्यं — ब्रह्मचारी (Pāṇini 3–3–170). This student of Lāvāṇaka is introduced (1) to acquaint Yaugandharāyaṇa and others with the events subsequent to the fire accident at Lāvāṇaka; (2) to present a picture of the tender-heartedness of Vatsarāja and the depth of his love for his queen Vāsavadattā reported to have died in the accident, such that Padmāvatī may entertain the idea of marrying him; and (3) to console Vāsavadattā by informing her that her husband is under the proper care of Rumaṇvān and other ministers.

[73] Different characteristic marks are mentioned from which it could be inferred that a hermitage must be closeby. बहूनि (उटजानि) आश्रयः यस्य सः बह्वाश्रयः goes with धूमः । Smoke rose up simultaneously from several huts as fire was kindled at one and the same time there.

[74] एष जनः etc —The chamberlain and the other attendants of the princess. अये स्त्रीजनः—the princess, her women attendants and Vāsavadattā.

[75] A hermitage is a place common to all men and women alike irrespective of their rank. This observation of the Kāñcukīya incidentally makes Vāsavadattā realise the environment in which she is placed. So she exclaims [76] हम् !

loudly. Padmāvatī, who is smart, at once interprets it in [77] as due to her desire to avoid the sight of strangers.

[81] The Brahmacārin's native place is Rājagṛha. He was living in Lāvāṇaka to specialise in श्रुति—Vedic learning. Note that the Lāvāṇaka is the village where the fire incident had occurred in which Vāsavadattā and Yaugandharāyaṇa were believed to have died.

[82] Vāsavadattā is reminded of the past. Hence her sorrow of separation from her husband is now नवीकृत = renewed.

[83] अथ=किं or कच्चित् here. Note how well Yaugandharāyaṇa elicits from the student first hand information as to what had happened there after he had left together with Vasavadattā.

[86] व्यसनं=calamity. The irony here is that the student is relating the calamity to the very persons who were believed to have perished in it.

[93] अभ्यवपत्तुकामः—desiring to get near, i.e., rescue (her).

[98] सानुक्रोशत्वम्—tender feeling. This quality of Vatsarāja is repeatedly stressed by using invariably this very term, which is exclusively Bhāsa's. Cf. [101-105] *infra*, with reference to Vāsavadattā also.

[110] तादृशाः=वत्सराजसदृशाः । चक्रवाकाः — The Cakravāka pair is regarded as unable to bear separation from each other and hence the standard of connubial love. स्त्रीविशेषैः वियुक्ताः—persons such as Rāma and Aja separated from their distinguished wives, Sītā and Indumatī, for instance. With धन्या सा स्त्री etc., cf. प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता ।—Kumāra V 1 With भर्तृस्नेहात् etc., cf. उपरताप्यनुपरता etc. VI [66] *infra* and न खलु स उपरतो यस्य वल्लभो जनः स्मरति । — Mālatīmādhava V.

[113] This stanza speaks of Rumaṇvān's extreme loyalty and sincere service to his master. For परिवहन् there is a *v.l.* परिहरन् in line 2.

[116] अयं भारः is मम भारः; my task or responsibility is with liesure. It is not continuous प्रसक्त, i.e., allowing no liesure or interval, as in the case of Rumaṇvān, whose physical attendance on the king is an absolute necessity.

[118] हसितं, पर्युषितं, कुपितं etc. are used here in an impersonal sense. निष्क्रान्ते राजनि — After the king left Lāvāṇaka, the village became devoid of all charm, like the sky (at night) from which stars and the moon have disappeared.

[119-20] These observations of the Tāpasī and Ceṭī have a very desirable effect on Padmāvatī and make her wish within herself that the king married again and took her as his second wife.

[122] आपृच्छामि should be आपृच्छे as the root प्रच्छ् with the upasarga आ is Ātmane in this sense.

[126] उत्कण्ठिष्यते (will feel uneasy)—3rd singular of उत्कण्ठ् in the 2nd future Ātmanepada. But in [127] there is उत्कण्ठिष्यति in the parasmai.

[138] This stanza gives a very vivid description of the evening at sun-set, particularly in a hermitage. With the 2nd half, cf. सन्ध्यामृष्टावशिष्टस्वकर....दिक्चक्रमर्कः। — रत्नावली iii 5.

ACT II

[2] किं भणसि ?—'एषा...क्रीडति' इति ? is what is technically called आकाशभाषित, speech into the air, pretending to hear a reply to a question addressed to one not on the stage and re-uttering it for the benefit of the audiedce. कन्दुकेन क्रीडति — It is to this क्रीडा perhaps that Abhinavagupta refers to as in this play. See Introduction, page xlii. परिश्रान्तरमणीय etc. परिश्रमरमणीय etc.

[3] प्रवेशकः—Interlude. For definition etc., see pp. 154 f.

[5] हला — a term of address in the case of a सखी। Cf. ण्डे हञ्जे हलाह्वाने नीचां चेटीं सखीं प्रति । —Amara.

[7] There is a pun on अधिकसञ्जातरागौ हस्तौ and परकीयौ। 1) your two hands with much redness arisen appear to be s if they are of some one else (and not yours) (2) with uch love arisen, your hands appear as if they belong to nother, i.e., your husband, as his property. Vāsavadatta eliberately employs the pun here to refer to the impending arriage of Padmāvati.

[8] क्रीडतु क्रीडतु । निर्वर्त्यतां तावत् etc. —from the mouth of e चेटी who is obviously a कन्या is significant because when e period of maiden-hood comes to a close with her marri- ge, a girl looses her independence of action. She will have be subordinate to her parents-in-law. Cf. नैतत् सुलभं श्वशुरकुले—Pratijñā ii. For the same idea in other poets, see ādambari—'साहं पितृकुले......अविदितस्नेहशोकायासमनोहरं शैशव- तीतवती । & Kumārasambhava I 29—'रेमे मुहुर्मध्यगता सखीनां डारसं निर्विशतीव बाल्ये ॥

[9] निध्यायसि — look intently. Padmāvati thinks that āsavadattā's looking at her so intently was to make fun of er for something.

[10] Vāsavadattā explains to Padmāvati that her looking tently at her was due to her appearing extremely lovely at day; अधिकमद्य शोभसे । and then again punningly says भित इव ते वरमुखं पश्यामि । वरमुखं = (1) excellent face (2) वरस्य मुखं = the face of your bridegroom. This is to make n of Padmāvati in clear words, as the same in [7] above as not caught by her.

[10-12] See how what is intended for a fun leads to a sirable talk about Padmāvati's marriage. भविष्यन्महासेनवधु O would be daughter-in-law of Mahāsena. Vāsavadattā is

under the impression that Padmāvatī would marry Mahāsena's son (i.e., her own brother) as was referred to in I [44].

[18] marks the commencement of an interesting conversation in a natural way. It reveals Padmāvatī's love for Vatsarāja and that she has been betrothed already to him.

[19] सानुक्रोश इति—see note on I [93] *supra.*

[20] अयमपि जनः—referring to herself. उन्मादितः — refers to her being almost mad afer him for his सानुक्रोशता ।

[22] नहि नहि दर्शनीय एव— This statement of Vāsavadattā is out of her extreme love for her husband who was really handsome. She could not bear anyone saying that he was ugly. So she uttered inadvertently these words which would make any one feel that she had seen him. Hence Padmāvatī's question —'How do you know ?'— in [23], when only Vāsavadattā realises her mistake.

[24] समुदाचारः—bounds of propriety. Bhāsa generally uses this term in this very sense in his other plays also. Vāsavadattā's resourcefulness is note-worthy in her ready reply to Padmāvatī.

[25] सौभाग्यं is literally 'being fortunate or blessed.' Here it means handsomeness.

[30] Vāsavadattā cannot believe that Udayana would agree to marry any woman after the death of his first wife if he were left to himself. Hence this question. The Nurse's reply is disappointing to her and hence her exclamation 'अत्याहितम् !' inadvertently.

[34] Note how cleverly Vāsavadattā hides her inadvertance. But her inquisitiveness in knowing the truth is great; hence she asks again in [35] 'Did he woo her of his own accord ?' She is satisfied only when she learns that Padmāvatī was almost forced on him and exclaims in [38] 'Then my lord is not at fault.'

[31] कौतुकमङ्गलम्— the tying of the प्रतिसर on the left and right wrists of the bride and bridegroom respectively prior to their actual marriage. The term कौतुक may also mean 'marriage' in view of the word 'कौतुकमालिका' used in the sense of wedding garland in III [6]. भट्टिनी refers to king Dars'aka's wife. According to Amara, this term refers only to an uncrowned queen of a king, while a crowned queen is termed देवी. Cf.—देवी कृताभिषेकायामितरासु च भट्टिनी। But in Sanskrit plays, this term is loosely applied to all the wives of a king inclusive of the crowned queen. Cf. — भट्टिनी द्विजभार्यायां नाट्योक्त्या राजयोषिति ॥

ACT III

[2] आमोद=merriment, rejoicing. प्रमदवनम्— a garden exclusively for the use of the ladies of the harem. भागधेयनिर्वृत्तं — भागधेयेन (दैवेन) निर्वृत्तं (जनितं); brought on by fate. The दुःख is described in आर्यपुत्रोऽपि नाम etc. Her unbearable misery is that her own husband has now become one belonging to another. The cakravāka female does not bear the separation from its mate. Here Vāsavadattā has to bear not only the separation from her husband but also his becoming now the husband of another woman. All the same, what is holding her on is the fact that she will be able to see him.

[4] Corresponding to चिन्ताशून्यहृदया आवन्तिका there is नीहारप्रतिहता चन्द्रलेखा। The simile is to be confined to that much only. अमण्डितभद्रकं वेषं धारयन्ती—wearing a dress which is भद्रक (graceful) even though not adorned (अमण्डित) with ornaments. Cf. किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्? — S'akuntala I 20 and सर्वशोभनीयं सुरूपं नाम। —Pratimā I [42]. प्रियङ्गु — a creeper called फलिनी or श्यामा। It is of an attractive darkish colour and is described in the kāvyas as having the

gracefulness of a woman's body. See Ṛtusamhāra iii 18 and Meghasandeśa ii 44.

[8] Read ' महाकुल.........गुम्फत्वार्या ' as one sentence shifting इति of the 1st to the end of the 2nd sentence. Otherwise, we have to treat them as broken sentences uttered by an ordinary maid-servant. कौतुकमालिकां — see note on ii [39] *supra*. The wedding garland has to be wreathed by one with the three qualifications found in Vāsavadattā who was महाकुलप्रसूता, स्निग्धा and निपुणा। Udayana had learnt from the Nāgas the art of (1) wreathing garlands that would never fade and (2) drawing a *tilaka* that would ever remain fresh. According to Kathāsaritsāgara, Vāsavadattā, to whom these arts were imparted by Udayana, herself decked her with these two. Vide— अथ सन्नविवाहायाः पद्मावत्या मनस्विनी । अम्लानमालातिलकौ दिव्यौ भूयश्चकार सा ॥

[9] एतदपि— this too, i.e., plaiting the garland for the wedding of her own husband with another woman. Vāsavadattā is forced here to do what other women would have avoided.

[10] मा इदानीम् अन्यत् चिन्तयित्वा — here मा चिन्तयित्वा has heen used on the analogy of अलं चिन्तयित्वा । This is an archaic use and against Pāṇinian rules. Bhāsa employs such forms frequently. See *infra* IV [27], V [99] & VI [65].

[12] भर्तृदारिकायाः स्नेहेन ought to be grammatically भर्तृदारिकायां स्नेहेन ।

[14-16] Vāsavadattā is glad that her husband's handsomeness is praised. Mark her retort earlier in ii [21-22] when the Ceṭī casually asked यदि स राजा विरूपो भवेत् ? शरचापहीनः कामदेवः — It is usual that a man who is very handsome is thus described. See Ratnāvali I—प्रत्यक्ष एव भगवान् कुसुमायुधः ।

[23] The stage-direction वर्जयित्वा has a v.l. आवर्ज्य which is better as it means 'emptying' while वर्जयित्वा is 'keeping aside.'

[23-29] Mark the belief in the miraculous power of herbs to bring about desirable events in the lives of human beings and also the ready wit of Vāsavadattā in avoiding to plait the सपत्नीमर्दन as it would bring about her own destruction.

[30] अविधवाभिः—by a bevy of women among whom there were no widows as their presence was considered inauspicious. See Kumārasambhava vii 12.

ACT IV

[1] विदूषकः (विशेषेण दूषयति सर्वान् इति)—The Jester in Sanskrit plays. He is usually a Brahmin but without even the normal qualifications of a Brahmin. He excites laughter by his quaint dress, ugly features and foolish talks. Being a boon companion of the king, he generally assists him in his love-intrigues. Therefore, he is also called a नर्मसचिव of the king in Sanskrit plays. Vasantaka is the name of the Vidūṣaka of this play. अनर्थसलिलावर्ते—The अनर्थ here is the king's loosing his wife first and then his kingdom also. सलिलावर्त is an eddy or whirlpool of water. उत्तरकुरु — a land of eternal bliss, situated to the north beyond the Himālayas according to Aitareya Brāhmaṇa viii 14. The Mahābhārata describes it as the 7th of the 9 divisions of the world situated to the north of Meru and south of Nīla mountains. Being a land of eternal enjoyment, it is regarded as the land of gods and apsarases. See Avimāraka IV also. The king and the Vidūṣaka were now as if in that land, but without the company of the apsarases. वातशोणितं = वातरक्तं, derangement of वात causing a vitiated state of blood which leads to acute gout. कल्यवर्त—early morning meal. For different meanings of कल्य

see Medini — कल्यं प्रभाते क्लीबं स्यात् कल्यो वाक्श्रुतिवर्जिते । सज्ज-नीरोगदक्षेषु कल्याणवचनेऽपि च । उपायवचनेऽपि स्यात्त्रिषु, मद्ये तु योषिति ॥

[4] कः कालः etc. cf. *supra* iii [4]

[11] अक्षिपरिवर्तः and कुक्षिपरिवर्तः । Mark the pun on परिवर्त —(1) revolving (2) derangement. The revolving of an only pupil of the eye is in the case of a crow and not the kokila. The Vidūṣaka is noted for such confused statements. See *infra*—अस्ति नगरं ब्रह्मदत्तं नाम...... V [57].

[14] प्रवेशकः—see note on II [3] [16] प्रमदवन— See *supra* iii [9]

[17] शेफालिका—*Nyctanthes arboutristes*; a small tree whose orange stemed white flowers are in clusters and full of sweet fragrance. प्रवालान्तरितैः — because of the orange coloured stems of the flowers.

[23] मनःशिला — red arsenic. पट्टक — flat crystals. अर्ध — halved or broken. [27] मा मा अवच्चित्य—see *supra* iii [10]

[31] ....उत्कण्ठिता भवेयम्— Mark how this indirect reply is an eloquent but dignified expression of her intense love for her husband. The Ceṭī admires this reply and remarks अभिजातं etc. in [33].

[32] दुष्करं खलु etc.—with this, cf. S'äkuntala iv and दुष्करं कृतवान् रामो हीनो यदनया प्रभुः । धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति ॥ —Rāmāyaṇa 5-15-53.

[36] reveals the girlish simplicity of Padmāvatī who feels that as the king loved her so very intensely, he could not have loved Vāsavadattā so much.

[37-39] Inadvertent reply of Vāsavadattā out of her partiality to her husband as in *supra* ii [22], but her ready wit saves her from being suspected.

[46-47] Note the dramatic irony in यद्येवं सत्यं भवेत् as immediately after this, the conversation between the king and the Vidūṣaka reveals the truth of this and of the statement of Padmāvatī in [46].

[49] बन्धुजीव=ಮಧ್ಯಾಹ್ನಮಲ್ಲಿಗೆ; ಗುಲಬಾಜದ ಹೂ; (ಬಂದುಗ) ಬಂದುಗೆ ಹೂ.

[51] पञ्चेषव:—Kāma is said to have five arrows of flowers. Cf. — अरविन्दमशोकं च चूतं च नवमल्लिका । नीलोत्पलं च पञ्चैते पञ्चबाणस्य सायका: ॥ Another kind of five arrows is also spoken of, viz., — उन्मादनस्तापनश्च शोषण: स्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्य पञ्चबाणाः प्रकीर्तिताः ॥ सशल्यमेव हृदयं — The five arrows shot at me are yet in my heart and not drawn out. When such is the case, how could Kāma hit me with a sixth arrow which he does not own at all? Kāma made me love Vāsavadattā with all my heart. Thus, all my love was for her. How is it then, that I am now again made to entertain love for Padmāvatī also? Cf. Ratnāvalī iii 3.

[52] असनकुसुम — These flowers are yellow in colour and hence the utpreksā व्याघ्रचर्म etc. सप्तच्छद (*Alstonia Scholares*) is so called because of its leaves being in bunches of seven. The juice of the tree is milky and of a very strong pungent odour. The tree blossoms in autumn. प्रसादितबलदेवबाहु—v.l. प्रसारितबलदेवबाहु is more desirable here, because the *long* row of cranes is comparable to the *extended* arm of Baladeva. Bhāsa seems to be fond of Balarāma. See the Nāndī verse of this very play referring to बलस्य भुजौ । Baladeva has a very significant role in the play Ūrubhaṅgam of Bhāsa.

[54] A poetic description of the flight of the long row of the white cranes in the clear sky of autumn. सप्तर्षिवंश—the great Bear; *Ursa Major*. The names of the sages constituting this maṇḍala are differently given in the Mahābhārata in two different places. — (१) मरीचिरङ्गिरसौ पुलस्त्य: पुलह: क्रतु: । वसिष्ठश्च महातेजास्ते हि चित्रशिखण्डिन: ॥ — S'āntiparvan 335-29. (२) कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च भरद्वाजोऽथ गौतम: । विश्वामित्रो जामदग्नि: साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥ —Anus'āsanaparvan 93-21. The row of cranes is changing its form while flying. First, it is straight, then

it is curved (*l* 2), then again straight and dividing as it were the expanse of the perfectly clear sky. This is an excellent instance of Bhāsa's poetic imagination.

[53-5] Here we have three different persons describing the same row of cranes in their own ways. अहो भर्ता—Before this the stage direction राजानं विलोक्य is needed.

[56] Although Padmāvatī is eager to meet her husband in that very part of the garden and show him the s'ephālikā flowers, she avoids to meet him out of consideration for Vāsavadattā. So noble-minded and self-sacrificing she is. The irony of the situation is that while Padmāvatī feels that Vāsavadattā avoids the sight of the king and the Vidūṣaka who are *para-puruṣas*, Vāsavadattā is really eager to behold the king though unobserved.

[58-60] Even the Vidūṣaka is a close observer of things.

[60-61] We feel that the stanza पादाक्रान्तानि ... सहसा गता ॥ printed as para [77] in page 70 fits in better here between paras [60] and [61]. Prof. Gajendragadkar reconstructs the text to fit this in at para [63] which is unwarranted according to us. See his elaborate note in this connection.

[62] Vāsavadattā had met Vasantaka for the first time, when Udayana, as a prisoner in the palace of Ujjaini, was teaching her to play on the vīṇā. Vasantaka then had disguised himself as a ḍiṇḍika and was the means of communication between the king and Yaugandharāyaṇa who arranged for their escape. So it is natural that the name Vasantaka should have reminded her of those days of her stay in Ujjaini.

[64] The Vidūṣaka first sits on the stone-slab and finds it hot. So, he at once rises up and proposes that they may go into the cool mādhavī bower.

[68] The resourcefulness of the Cetī is note-worthy.

[72] दास्या: पुत्रै: is the same as दासीपुत्रै:, a genitive *aluk* compound. The *aluk* is optional here. This is a term of abuse often employed by the Vidūṣaka.

[74] कल = अव्यक्तमधुर; sweet being indistinct. कान्तावियुक्ता:—by using the word कान्ता the king perhaps refers to Vāsavadattā and not to Padmāvatī whom he considers a दारा: | Cf.—....पुनरागतदारभार: *infra* V 1.

[77] See foot note on page 70 and note on [60-61] above. This verse was inserted here by Pandit Ganapati Sastri when he prepared the 2nd edition of the text, as the Mss. he had originally discovered and used did not contain it.

[82] This very reason is advanced by the Vidūṣaka and the king in [136] and [143] *infra* for the king's tears also.

[84] The fore-going conversation is an ingenious production of Bhāsa, a master dramatist. It is realistic and interesting. It also reveal seffectively that (1) the king's love for Vāsavadattā is still deep and unshaken even by his second marriage and that (2) Padmāvatī is a magnanimous princess not in the slight disturbed over the king's confession and that she is quite free from any jealousy as a सपत्नी.

[87] बहुमानसङ्कटे — The king is embarrassed because if he confessed that his love was greater for Vāsavadattā it would upset Padmāvatī and if he said the other way, it was going against his own conscience.

[92] Padmāvatī is very shrewd. The king's words clearly indicate that he loved Vāsavadattā the more. Otherwise, he need not have referred to the Vidūṣaka's being a flippant whereby he might communicate it to Padmāvatī and upset her. That is why she says एतावता etc. here and in para [96].

[102] This stanza presents a very clear picture of the state of the king's mind and heart. Padmāvatī has impressed him with her beauty, virtue and sweetness. But, she has not won his heart fixed firmly on Vāsavadattā. तावत्=1) but 2) fully.

[103] वेतनं = reward. Vāsavadattā's disguise has placed her in an advantageous position (1) to know how deep her husband's love for her is (2) to witness the noble attitude of Padmāvatī towards her and (3) to listen to what other people really felt and said about her. See [122] *infra*.

[104] अदाक्षिण्य:—devoid of even the elementary courtesy.

[114] Mark the humour in addressing him as महाब्राह्मण।

[116] Vāsavadattā says this to herself and not aloud. She perhaps intends to rebuke him for this, later on after her joining her husband.

[118-120] This is to conclude this conversation in a very natural way. [122] With this, compare [103] *supra*.

[123] Mark the wisdom in this utterance of the Vidūṣaka.

[126] Note the two ways in which the first half of this verse can be construed. See translation. प्राप्तानृण्या—the debt of love is paid off when tears are shed. With this compare 'पूरोत्पीडे तडागस्य परीवाहः प्रतिक्रिया। शोकक्षोभे च हृदयं प्रलापैरेव धार्यते ॥—Uttararāmacarita iii 29.

[130-31] प्रविशामि and प्रविश— the object is आर्यपुत्रदर्शनपथम्।

[134] The Vidūṣaka is taken aback at the unexpected presence of Padmāvatī and hence all this confusion at first. His ready wit is seen in his reply in [136].

[137] Padmāvatī admires the motive of the Vidūṣaka in giving out a false-hood as the cause of the king's tears. The king's दाक्षिण्यपरता was witnessed by her in his conversation with the Vidūṣaka just a few moments ago. Both did not like to wound the feelings of Padmāvatī at any cost. See [143] *infra also*. Vāsavadattā also puts forth the काशकुसुमरेणु as the plea for her tears in [89] above.

[143] This stanza is cited as from SV under व्याजोक्ति in Vāmana's Kāvyālaṅkāra sūtras with slight variation in reading.

[144] The king's motive in uttering a lie in [143] to Padmāvatī is made clear in the 1st line. The 2nd line gives out his impression of her disposition in particular and the nature of women in general. कामं=granted that. कातरः=timid. Padmāvatī may feel pained on hearing the truth.

[145] The Vidūṣaka cleverly puts an end to the embarrassing situation created by the unexpected appearance of Padmāvatī, by telling the king that it is time for him to join Dars'aka. Mark the wisdom in the utterance सत्कारेण etc. of the Vidūṣaka.

[147] गुणानां — of excellent deeds; virtuous or good acts. विज्ञातारः— those who realise or recognise (the good done to them).

ACT V

This Act is called the स्वप्नाङ्क. It is considered to be the best part of the play. Bhojadeva in his S'ṛṅgāraprakās'a says— 'स्वप्नवासवदत्ते पद्मावतीमस्वस्थां द्रष्टुं राजा समुद्रगृहकं गतः। पद्मावतीरहितं च तदवलोक्य तस्या एव शयने सुष्वाप। वासवदत्तां च स्वप्नवत् अस्वप्ने ददर्श। स्वप्नायमानश्च वासवदत्तामाबभाषे। स्वप्नशब्देन चेह स्वापो वा स्वप्नदर्शनं वा स्वप्नायितं वा विवक्षितम्। The dream-scene is so ingeneously presented that it is difficult to say whether the king saw Vāsavadattā '*in a dream*' or '*in a half wakeful and half sleepy state*' or '*as if in a dream.*' The dramatist's skill can be seen at every stage of the construction of the plot of this act.

[9-10] These two sentences कुत्र शयनीयं etc. and the reply समुद्रगृहके repeat themselves several times in this act. See *infra* [18-19]; [32-33]; [66-67]. समुद्रगृह is sometimes derived thus मुद्राभिः सहितं समुद्रं; समुद्रं गृहं समुद्रगृहम्। According to Hārāvalī — समुद्रगृहमित्युक्तं जलयन्त्रनिकेतनम्। In the Pratimā II, Das'aratha is mentioned as lying in a samudragṛha. Kālidāsa also

mentions a समुद्रगृह in his Malavikā IV. Perhaps, this is a small nice pavilion built in the midst of an artificial lake in a *pramada-vana*.

[24] The king is repeating what he has already said to the Vidūṣaka in paras [103] and [125]. See note on iv [103].

[31] The first half indicates that the king is gradually forgetting his former grief in the company of Padmāvatī who is (1) beautiful (2) of good qualities and (3) full of love. With this, cf. रूपशीलमाधुर्यैः in iv [103]. Unknowingly he has been developing an intense love for Padmāvatī now; that accounts for his fear in the 2nd half of the stanza. Cf. अतिस्नेहः पापशङ्की । — S'ākuntalā iv [144].

[39] काकोदरः =serpent; काकं (कुटिलगतिमत्) उदरं यस्य सः । Cf. कुण्डली गूढपाच्चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी—Amara. A garland of flowers festooned to the front door of the ocean-house had dropped down to the ground. In the gentle wind it made movements similar to those of a serpent. In the dim light of the pavilion the Vidūṣaka had mistaken it for a real serpent. See paras [40-42].

[42] तत्र भवती........भवेत्—same as iv [68]. So also v [44] & iv [59].

[46] Four reasons (one in each line of the stanza) are put forth to prove the statement [43] अनागतया भवितव्यम् । This shows how closely the king used to observe things and arrive at correct conclusions.

[47-55] In a very natural course, the king is reminded of Vāsavadattā, so that later on in [91] it might be argued that he had seen her only in a dream.

[55] प्रस्थानकाले—at the time of setting out to Kaus'āmbī with him. As she was leaving once for all every one of her relations, tears arose in her eyes and she clung to the bosom of her lover, whereupon the tears fell on his chest. सुताया स्मरामि—The root स्मृ governs the genitive of the object सुता,

as स्मृ is used in the sense of 'remember with regret.' अवन्त्याधिपते: ought to be अवन्त्या: अधिपते:; the visarga being elided it becomes only अवन्त्या अधिपते: and the two cannot undergo any further sandhi. Otherwise we have to explain it as अवन्त्या (instrumental sing.) + अधिपते: (becoming अवन्त्याधिपते:) as in धान्येन धनी (तृतीया हेत्वर्थे)।

[56] स्रस्तकोणेन — As Vāsavadattā used to be absorbed in gazing at the face of Udayana, even while learning to play on viṇā, her hand would slip away from the right spot (on the strings) of the viṇā and move only in the air. कोण may also mean the bow with which a stringed instrument is played on. Cf. 'कोणो वाद्यप्रभेदे स्याद् वीणादीनां च वादने। एकदेशे गृहादीनामश्रौ च लगुडेऽपि च।'—Medinī.

[57-63] This provides fun to the audience and at the same time gives an occasion for the king to go to sleep. The Vidūṣaka's going out to bring his blanket is quite realistic and clears the way for the next event to come off in the most natural course.

[69] Mark how the dramatist dispenses with the Ceṭī also such that Vāsavadattā and the king be only two persons left in the pavilion.

[70] अहो अकरुणा: ...... — cf. iii [9], where also Vāsavadattā accuses gods of their unkindness toher. अस्वस्थां पद्मावतीं etc.— Vāsavadattā enters the pavilion which is dimly lit. She has the least idea that some one other than Padmāvati may be lying on the bed. The king lying on the bed had obviously covered his body with a blanket and was turning towards the other side, such that a new entrant to the pavilion would not be able to see his face. More than these, Vāsavadattā is in a disturbed state of mind. Under these circumstances it is not at all strange that Vāsavadattā failed to notice that it was the king and not Padmāvatī who was

lying on the couch. Vāsavadattā is sorry that the ailing Padmāvatī is left alone there; she lies on the same bed finding that one half of it is left unoccupied as if to indicate to her that she should also lie down there. This is how a fine situation is created by the poet to present a very interesting scene (based mainly on Padmāvati's failure to recognise the person lying on the bed). किं नु खलु ...... मे हृदयम् — when Vāsavadattā sits on the couch she feels a kind of delight which she herself cannot account for. Such an experience is not unusual in this world. The minds of lovers work inwardly many a time unknown to the persons themselves. Cf. व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुः न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते । विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ —Uttararāmacarita vi 12.

[71] स्वप्नायते—स्वप्नः (स्वप्नवान्) इव आचरति; behaves like one dreaming; this is a denominative verb from स्वप्न ।

[74] दिष्ट्या....— Vāsavadattā feels much relieved on finding that the king is only dreaming. At the same time she is more than happy that the king remembers her even in a dream. नात्र कश्चिज्जनः etc.—the characteristic sentiment in a Hindū lady who, being bashful by nature, never looks straight at the face of her husband however intense her love may be for him or his attraction be for her. They delight their eyes and hearts by looking at the attractive features of their husbands either stealthly in an unnoticed way or when their husbands are with their eyes shut in sleep. Such a rare occasion had come of its own accord to Vāsavadattā when she could delight her eye and heart.

[76-84] Vāsavadattā's reply is in a low tone, such that his sleep may not be disturbed. The coherent conversation of a man in sleep (dreaming) with his beloved who is wakeful is a strange and rare experience ably introduced here to heighten the interest and the element of suspense in the scene.

[79] This indicates that the king is seeing Vāsavadattā who has not put on ornaments.

[81] The only occasion that Vāsavadattā was angry upon Udayana, according to Kathāsaritsāgara, is when he made love to a maid named Viracikā. The king remembers it and refers to it here.

[84] आर्यपुत्रस्य हस्तं etc.— As only the touch of a person would wake up a sleeping or dreaming person, Bhāsa has cleverly designed this such that the instinctive desire in वासवदत्ता at least to touch her husband may get fulfilled.

[85] The king has come back to wakefulness from his dreaming sleepy state. But as he leaves his bed suddenly in a hurry and rushes forward, no wonder he dashes against the door panel. This makes the king wonder whether his experience was real at all. भूतार्थः—reality. His मनोरथ was to find or see Vāsavadattā. He had realised it perhaps only in a dream he felt, as he could not catch hold of her. Yet his mind told him that it was a reality and not a dream. See [87] & [90] below.

[87] धरते (lives)—Bhāsa uses the root (which is उभयपदि) of the 1st conjugation in the Ātmane. Cf. हतेषु देहेषु गुणा धरन्ते—कर्णभारम् 17 and नष्टाः शरीरैः क्रतुभिर्धरन्ते—पञ्चरात्रम् I 23.

[88] अविधा etc.—This is a repetition of iv [118].

[91] उदकस्नान etc. —See [51] *supra*. This is an apt cause.

[91-93] The king is made once again to feel that he might have seen Vāsavadattā only in a dream.

[94] shows that the Vidūṣaka had chanced to meet Vāsavadattā several times there and had taken her to be a yakṣinī called Avantisundarī.

[9f] नेत्रविप्रोषिताञ्जनम् — The king mentions one change noticed in Vāsavadattā. Formerly when she was in his company she used to apply collyrium to her eyes invariably.

Now, she had not; because a lady separated from her husband should not attend to her personal decoration; therefore चारित्रमपि etc. See I 9.

[98] refers to the thrill experienced by him when Vāsavadattā lifted his hand and placed it on the couch. रोमहर्ष=the thrill of joy; horripilation or the bristling up of the hair due to joy. The king again gives out his conviction that he saw Vāsavadattā in reality. रोमाञ्च is one of the eight Sāttvikabhāvas. Cf. 'स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः। वैवर्ण्यमश्रु प्रलयं इत्यष्टौ सात्त्विकाः स्मृताः ॥ — Sāhityadarpaṇa III 135-6.

[99] मा ... चिन्तयित्वा — See note on III [10]

[100] The Kāñcukīya's unexpected entry which is mainly to conclude the scene, appears a little mechanical. But his announcement about the readiness of the army to march against Āruṇi prepares the ground for the conclusion also of the play in the next act. आर्यपुत्र —A kāñcukīya addressing the king by this term is strange. Only women are to address their husbands as 'आर्यपुत्र'. See 'सर्वस्त्रीभिः पतिर्वाच्य आर्यपुत्रेति यौवने।' and 'ऊढायां देवि दयिते पुमानाह प्रियां प्रति। आर्यपुत्र च जीवेश नाथ साप्याह वल्लभम् ॥' — नाटकलक्षणरत्नकोश 2254-5. This is only a convention, perhaps unknown to Bhāsa. The word literally means 'son of a respectable person; as such, it can well be applied to the king. आर्य is defined thus— 'कर्तव्यमाचरन् कार्यमकर्तव्यमनाचरन्। तिष्ठति प्रकृताचारे स वा आर्य इति स्मृतः। When a lady addresses her husband as आर्यपुत्र, the term आर्य refers to her father-in-law. For details about Āruṇi etc. see Intro. p. xxii. हस्ति+अश्व-रथ-पदातीनि form the चतुरङ्गबल। The same with मन्त्र and कोश form षडङ्गबल।

[101] Measures taken to secure victory in the impending battle are enumerated. पार्ष्णि (singular) is an unusual form. पार्ष्णि — heel; the rear part of the army or the rear guard.

त्रिपथगा— Ganges. It has three streams; the first is मन्दाकिनी in heaven, the second is भागीरथी on the earth and the third is भोगवती in the pātāla; hence त्रीन् पथो गच्छति इति त्रिपथगा। वात्साश्च हस्ते तव only indicates that his regaining the Vatsa country was a certainty.

[103] युधि—in the battle-field. महार्णवाभे—which is like the great ocean. आभा indicates the simile. निष्क्रान्ताः सर्वे—plural because there are on the stage three characters, viz., the king, the Vidūṣaka and the Kāñcukiya.

ACT VI

[1] This is the काञ्चुकीय of Mahāsena, father of वासवदत्ता।

[2-3] क इह भोः—with these words of a Kāñcukīya both the 6th act of Pratimā and the 3rd act of Abhiṣeka open. There also the reply is अहं विजया by the portress of the same name. प्रतीहारी—a portress; female door-keeper. Cf. द्वारि द्वाःस्थे प्रतीहारः प्रतीहार्यप्यनन्तरे— Amara. Vijayā is the name of the प्रतीहारी in Pratijñā, Pratimā, Abhiṣeka and Svapna. रैभ्यसगोत्रः —bearing the name Raibhya, or one of the same gotra as Raibhya. प्रतीहार—door, waiting place.

[5] देशयुतः कालः देशकालः; अप्रशस्तः देशकालः — अदेशकालः।

[7] सूर्यामुखप्रासाद is according to Ganapati Sastri 'a palace having an image of Sūryā (goddess presiding over a marriage) on its front wall.' He gives an alternative explanation also. —सूर्यायाः नवोढायाः अर्थात् पद्मावत्याः मुखप्रासादं प्रासादपुरोभागं गतेन। देवक्या सूर्यया सार्धं (भागवत स्कं १० अ १) इति श्लोकव्याख्यायां सूर्यया नवोढया इति श्रीधरः॥ Prof. Devadhar notices the reading सुयामुनप्रासाद ... which means 'palace commanding the view of Yamunā river.' This reading would be happy only if भर्तुः were dropped. Cf. Bṛhatkathāślokasaṅgraha 'अस्ति वत्सेषु

नगरी कौशाम्बी हृदयं भुवः। सन्निविष्टानुकालिन्दि तस्यामुदयनो नृपः ॥ —4–14. सुयामुनमथारुह्य पद्मरागनगारुणम् । —5-94. घोषवती is the name of Udayana's lute. It was with this lute that he used to captivate elephants and taught Vāsavadattā the art of playing on the vīṇā. According to Kathāsaritsāgara, Udayana had obtained this vīṇā from a nāga named Vasunemi for having saved his life. According to Bṛhatkathāśloka-saṅgraha it would send out melodious tunes when placed on one's lap although its strings were not touched. Compare अङ्कमारोपितायां च तन्त्र्यो यस्यामनाहताः । मधुरं निःस्वनेयुस्तां विद्यां घोषवतीमिति ॥— 5–141. For Bhāsa's own description of this lute, see Pratijñā II 2. It is significant that no mention of the Ghoṣavatī is made earlier in this play, even when Padmāvatī expressed her desire to learn vīṇā from her husband. Moreover, the river Narmadā is far away from both the Vatsa and Magadha countries. मोहं गतो भर्ता—cf. I [100]

[10] तदाश्रयमेव—वासवदत्ताप्रस्तावाश्रयमेव ।

[13] मिश्रविष्कम्भक—For definition etc., see page 153.

[15] अध्युषिता असि अरण्यवासम् is an example of cognate object as the English 'lived a life', 'dreamt a dream.' The objective वासम् is because of the root वस् with the upasarga अधि (उषिता is the *fem.* past passive participle of the root वस्) according to the rule 'उपान्वध्याङ्वसः'—Pāṇini 1–4–48.

[16-17] should be construed together — या त्वं तपस्विन्याः (वासवदत्तायाः) श्रोणीसमुद्वहन .... न स्मरसि । The entire stanza no. 2 is the object of न स्मरसि । तपस्विन्याः = अनुकम्पार्हायाः (वासवदत्तायाः) ।

[18] अल सन्तप्य — Here अलं is used in the sense of prohibition as in मा भूयोऽवचिन्त्य iv [37]. See note thereon and *infra* vi [65]. Mark that this incident of the recovery of the lost Ghoṣavatī puts the king in a desirable frame of mind to

receive the messengers of Vāsavadattā's parents and to be reunited with Vāsavadattā.

[30] This stanza is quoted in full by S'āradātanaya (12th cent. A.D.) in his Bhāvaprakās'a. See Intro. page xliii.

[32] Padmāvatī's nobility is admired by the king in [33]

[34-36] Note Padmāvatī's keen sense of the delicacy and propriety of the situation. The king views it in an entirely different perspective in [37]

[40] The first *pāda* occurs again as the last *pāda* in st. 15 *infra*. Udayana feels guilty of two things, viz., (1) abduction of Vāsavadattā from Ujjain (2) not having saved her in the Lāvaṇakā fire incident; (१) कन्या अपहृता (२) न रक्षिता सा ॥ भाग्यै: चलै: is used in the sense of 'by the adversity of fate.' [41] With this cf. [67] *infra* (st. 10)

[46] सम्बन्धि — a relative by matrimonial alliance. नृपसुता —Vāsavadattā, daughter of their king.

[51] उदय—rise. अस्तमय—fall. Pradyota was obviously a very powerful king. Prof. Devadhar has pointed out that, according to Majjhima Nikāya, Ajātas'atru refortified Rajagṛha fearing an invasion by Pradyota.

[54] एतत्—The king's showing his respect thus to receive Pradyota's message. वैदेहीपुत्रस्य— This no doubt refers to Udayana. But, it is not clear who this Vaidehī (princess of Videha) is. According to Kathāsaritsāgara, Udayana's mother was Mṛgāvatī, daughter of Kṛtavarman, king of Ayodhyā.

[57] नरेन्द्रश्री: — royal fortune. उत्साह is one of the three regal powers, viz., प्रभुशक्ति, उत्साहशक्ति and मन्त्रशक्ति । Energy or the spirit of enterprise is उत्साह without which no object can be gained.

[59] ननु यदुचितान् etc. indicates that Pradyota had helped him in regaining the Vatsa kingdom from Āruṇi.

[64] मम प्रवासदुःखार्ता refers perhaps to the bitter grief of Aṅgāravatī at Udayana's running away with Vāsavadattā from Ujjaini and her attempting to commit suicide by jumping down from the top of the palace. See Pratijñā iv [120]

[65] See note on iii [10] and vi [18]

[66] धारयतु has for its object आत्मानं (understood).

[67] With this cf. किं शक्यं रक्षितुं प्राप्तकाले [41] *supra.* रज्जुच्छेदे etc.—'while drawing water from a well' is understood. The idea is—none can prevent death and save a man at the hour of dying, just as no one can hold the pot from falling down into the well when the rope gives way. तुल्यः धर्मः यस्य सः—तुल्यधर्मा and not तुल्यधर्मः as we have in line 3 here. Cf. जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः; ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।—Gitā 2-27.

[69] With this, cf. गृहिणी सचिवः सखी मिथः प्रियशिष्या ललिता कलाविधौ । करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् ॥—Raghuvaṁs'a viii 67.

[70] Aṅgāravatī's message makes it clear that Vāsavadattā would have been given in marriage to Udayana by Pradyota himself, if he had waited a little. But he had run away wilh her on account of in his hastiness—आत्मनः चपलतया । Reference to the celebration of their marriage with their portraits is available in the Pratijñā iv [120]. Those portraits are sent now to Udayana and significantly euough they play an important role in the recognition of Āvantikā as Vāsavadattā, resulting in her reunion with her husband.

[73-76] On seeing the resemblance of the person in the portrait to Āvantikā, Padmāvatī is obliged to ascertain from her husband if the portrait really resembled Vāsavadattā. The reply, being in the affirmative, Padmāvatī further checks it up by looking into the portrait of the king; and then arises in her mind a feeling that Avantikā may be Vāsavadattā.

[81] The characters in Bhāsa's plays generally infer what is going on in the minds of others by looking at their faces. See Pratimā i [37, 49] and v [13]

[88] तदार्या पश्यतु —The आर्या here refers to Vāsavadattā's nurse. Before the nurse is taken to see Āvantikā, the Brahmin is introduced such that Vāsavadattā's identity may be revealed on the stage in the presence of all.

[96-97] Yaugandharāyaṇa appears here as a Brahmin. His identity also is to be revealed now. All his plans have been fully carried out. The lost kingdom is also regained. So, there is no object in either keeping Vāsavadattā separated from the king or in his own remaining incognito any longer. But, as a true servant of his master, Yaugandharāyaṇa is anxious as to how his past actions would be viewed by the king. Hence he says किं वक्ष्यतीति etc. See note on [40]

[100] श्रुतपूर्व इव स्वरः must be a स्वगतवाक्य ।

[102] साक्षिमत् etc. refers to the legal practice of the day that deposits should be returned in the presence of witnesses. अधिकरणं—a court; a tribunal; but here it means witnesses.

[116] With this, cf. Pratijñā ii [102]—'उत्सेकयत्येनं प्रकाशराजर्षिनामधेयो देवान्वयसमवायप्रविष्टो भारतो वंशः। दर्पयत्येनं दायाद्यागतो गान्धर्वो वेदः। विभ्रमयत्येनं वयस्सहजं रूपम्। विस्रम्भयत्येनं कथमप्युत्पन्नः अस्य पौरानुरागः॥ The qualifications mentioned in this stanza, are (1) his high birth (2) knowledge (3) pure conduct and (4) being an ācārya of kingly duty.

[117] यवनिका—curtain. This term in Sanskrit plays has led some to believe that Sanskrit drama is of Greek origin. But, in some dramas जवनिका is used instead of यवनिका in the same sense which shows that ज has changed to य in course of time. जवनिका is the same as जवनी and is derived from the root जू (to speed up). 'जवनीभिः' occurs in Ṛgveda 1–51–2. For other details regarding the Greek origin theory, see our 'Outlines of the Hist. of Classical Sanskrit Lit.' page 158 ff.

[126] The efforts of Yaugandharāyaṇa mentioned here relate to those detailed in the play Pratijñā.

[127] अविधवे — This term had no derogatory sense in the times of Bhāsa, Kālidāsa or even Bāṇa. See *supra* iii [30] and मेघदूत 96— भर्तुर्मित्रं प्रियमविधवे विद्धि etc. and Harṣacarita iv— तस्मिन् अविधवामय इव भवति राजलोके ...... आजगाम विवाहदिवसः।

[133] See *supra* i [31]. स्वामिनो देवी .... suggests that as Padmāvatī was sure to be married to the king, Vāsavadattā's stay with her would result in (1) Padmāvatī's bearing testimony to the character of Vāsavadattā (2) the growth of a friendship between the two such that their life even after knowing that they are rival wives of the same person may be happy and (3) Vāsavadattā's leading a fairly comfortable life in a palace, as a personal friend of Padmāvatī, till she was restored to her husband.

[135] शठः—This term is used not as an abuse, but in admiration of Rumaṇvān's utter silence all along.

[139] भरतस्य वाक्यम्— भरतवाक्यम्; the utterance of the actor. This is practically a valediction uttered by the chief actor in the role of the hero of the play. In later classical plays, prior to this stage-direction there is invariably a question— 'किं ते भूयः प्रियमुपाहारामि,' which the chief actor replies and concludes with the words 'तथापि इदमस्तु'। Bhāsa's epilogues are also brief like his prologues.

[140] This very stanza in full is the Bharatavākya of Bālacarita, while the last *pāda*, viz., 'राजसिंहः प्रशास्तु नः' occurs in the Bharatavākyas of Abhiṣekanāṭaka, Dūtavākya, Pañcarātra, Avimāraka and Pratijñā. राजसिंहः—It has not been possible to identify any king of this name. The word simply means 'lion-like king', or 'a lion among kings.'

ಭಾಸನನ್ನು ಕುರಿತ ತೊಡಕಿನ ಪ್ರಶ್ನೆ

ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ಪಂಡಿತ ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೯೧೨ನೆಯ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಂ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಅದೂ ಅದರೊಡನೆ ದೊರೆತ ಬೇರೆ ೧೨ ನಾಟಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ೧೩ ನಾಟಕಗಳು ಕಾಳಿದಾಸನಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದ ಭಾಸನಿಂದ ರಚಿತವಾದು ವೆಂದು ಸಾರಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಭಾಸನೊಬ್ಬ ಮಹಾಕವಿ; ಕಾಳಿದಾಸ, ಬಾಣ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಎಂಬಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಈ ರೀತಿ ಭಾಸಕೃತವೆನ್ನಲಾದ ಈ ೧೩ ನಾಟಕ ಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು—

೧) ಬೃಹತ್ಕಥೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದವು — ೧. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣಂ ೨. ಸ್ವಪ್ನನಾಟಕಂ[1] ೩. ಅವಿಮಾರಕಂ.

೨) ರಾಮಾಯಣದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದವು — ೪. ಪ್ರತಿಮಾ ನಾಟಕಂ ೫. ಅಭಿಷೇಕ ನಾಟಕಂ.

೩) ಮಹಾಭಾರತದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಬರೆದವು — ೬. ಮಧ್ಯಮ ವ್ಯಾಯೋಗಃ ೭. ಪಂಚರಾತ್ರಂ ೮. ದೂತವಾಕ್ಯಂ ೯. ದೂತಘಟೋತ್ಕಚಂ ೧೦. ಕರ್ಣ ಭಾರಂ ೧೧. ಊರುಭಂಗಂ.

೪) ಕೃಷ್ಣಕಥೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಬರೆದವು — ೧೨. ಬಾಲಚರಿತಂ.

೫) ಜಾನಪದ ಕಥೆಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಬರೆದವು— ೧೩. ಚಾರುದತ್ತಂ

ಈ ನಾಟಕಗಳ ಕರ್ತೃ ಯಾರೆಂಬುದು ಅವುಗಳೊಂದರಲ್ಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕೆಲವು ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟು (೧) ಅವೆ ಲ್ಲವೂ ಏಕಕರ್ತೃಕಗಳೆಂದೂ (೨) ಆ ಕರ್ತೃವು ಕಾಳಿದಾಸನಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಗಿ ಅವನ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದ ಭಾಸನೇ ಎಂದೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

೧. ಈ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳೂ ಏಕಕರ್ತೃಕ — ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕ ಗಳಲ್ಲೂ ಬಹುಮುಖವಾದ ಸಾಮ್ಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲವೂ 'ನಾಂದ್ಯಂತೇ ತತಃ ಪ್ರವಿಶತಿ ಸೂತ್ರಧಾರಃ' ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

---

1. ಇದನ್ನೇ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದು.

ಆಮೇಲೆ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಪ್ರಾರ್ಥನಾಶ್ಲೋಕ (ನಾಂದೀ?) ಹೇಳಿ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಳಿದಾಸಾದಿ ಕವಿಗಳ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ನಾಂದೀ ಶ್ಲೋಕವೂ ಆಮೇಲೆ 'ತತಃ ಪ್ರವಿಶತಿ ಸೂತ್ರಧಾರಃ' ಎಂಬ ರಂಗ ಸೂಚನೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕದ ಹೆಸರು, ಕವಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಆಶ್ರಯದಾತನ ಹೆಸರು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆದರೆ ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವೊಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. 'ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಸ್ಥಾಪನೆ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನಾಟಕಗಳ ಭರತವಾಕ್ಯಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ. ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಶೈಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇವೆ. 'ಪತಾಕಾಸ್ಥಾನ'ವೂ ನಾಂದೀ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರವೂ ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನ ನೀಚಪಾತ್ರಗಳೂ, ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಭಾವಗಳೂ ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯಲ್ಲದೆ, ಒಂದು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಂದ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ಪದಸಮೂಹ ಮತ್ತು ಶ್ಲೋಕ ಅಥವಾ ಶ್ಲೋಕಭಾಗಗಳು ಉಳಿದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಭರತನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಲ್ಲ. ಮರಣ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳೂ ನೀರನ್ನು ತರಿಸಿ ಆಚಮನಾದಿ ಮಾಡುವುದೂ ರಂಗಸ್ಥಲದ ಮೇಲೆಯೇ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಎಷ್ಟೋಕಡೆ ರಂಗಸೂಚನೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ತುಂಬ ತ್ವರೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಹ ನಿಷ್ಕ್ರಮ್ಯ, ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಮುಂತಾದ ರಂಗಸೂಚನೆ ಪ್ರಾಯಃ ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ನಾಟಕದ ಹೆಸರು ಆಯಾ ನಾಟಕದ ಸಮಾಪ್ತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟು ಬಗೆಯ ಸಾಮ್ಯಗಳು ಈ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳೂ ಒಬ್ಬ ಕವಿಯಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾದುವೆಂಬುದು ಯಾರಿಗೇ ಆಗಲಿ ತೋರುವುದು ಸಹಜ.

೨. ಭಾಸನೇ ಈ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದವನು — ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳೂ ಏಕಕರ್ತೃಕಗಳೆಂದಮೇಲೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿ ಇಂಥವನೆಂಬುದು ಇತ್ಯರ್ಥವಾದರೆ, ಅವನೇ ಮಿಕ್ಕ

ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದವನೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ. ಆದ್ದರಿಂದ, ರಾಜಶೇಖರನು (ಸುಮಾರು ೧೦ ನೇ ಶತಮಾನ) ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಸ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಯಾದ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತುಂಬ ಉಪಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಸನಾಟಕಚಕ್ರೇಽಪಿ ಚ್ಛೇಕೈಃ ಕ್ಷಿಪ್ತೇ ಪರೀಕ್ಷಿತುಂ।
ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಸ್ಯ ದಾಹಕೋಽಭೂನ್ನ ಪಾವಕಃ॥

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಕವಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ನಾಟಕಚಕ್ರವೆಂದರೆ ಈ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ಅಂತಹ ನಾಟಕ ಚಕ್ರದಲ್ಲೇ ಸೇರಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತವೂ ಈ ೧೩ ರಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಕರ್ತೃ ಭಾಸನೇ ಎಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಏಕಕರ್ತೃಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಈ ೧೩ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವನೂ ಭಾಸನೇ ಎಂದೂ ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ, ಬಾಣಮಹಾಕವಿಯು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೬೨೦) ಹರ್ಷಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳ ಸ್ಥೂಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

[2]ಸೂತ್ರಧಾರಕೃತಾರಂಭೈರ್ನಾಟಕೈರ್ಬಹುಭೂಮಿಕೈಃ।
ಸಪತಾಕೈರ್ಯಶೋ ಲೇಭೇ ಭಾಸೋ ದೇವಕುಲೈರಿವ॥

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮೂರು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಈ ೧೩ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಇವು ಭಾಸನಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾದುವು.

ಈಗ ಈ ಭಾಸ ಯಾರು? ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಮಾಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿರುವ (ಅವನಿಗಿಂತ) ಪ್ರಾಚೀನನಾದ ಕವಿಯೇ? ಅಥವಾ ಅರ್ವಾಚೀನನೇ? — ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಏಳುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಭರತನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಗಳು ಅನ್ವಯಿಸದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಭಾಸನು ಪಾಣಿನಿ, ಭರತ

---

2. ಸೂತ್ರಧಾರನಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬಹುಭೂಮಿಕೆಗಳಿಂದಲೂ ಪತಾಕಾಸ್ಥಾನಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ನಾಟಕಗಳ ಮೂಲಕ ಭಾಸನು, ಸೂತ್ರಧಾರನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅನೇಕ ಭೂಮಿಕೆಗಳಿಂದಲೂ ಧ್ವಜಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ, (ಶಾಶ್ವತವಾದ) ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು.

ಇವರಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೇ ಇರಬೇಕು. ಭಾಸನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವಂತಹ ಆರ್ಷ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹೆಚ್ಚು; ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದಪೂರಣಗಳಾದ ಚ, ತು, ಹಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲೇ ಇವೆ; ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಶ್ಲೋಕ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ; ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾವ್ಯಗಳಂತೆ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಳಸಿಲ್ಲ;—ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈ ಕವಿ ವ್ಯಾಸ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳ ಸಮಕಾಲೀನನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವರಿಗಿಂತ ತುಂಬ ದೂರದವನಲ್ಲ ವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ- ಜೋನರಾಜನು ಜಯಾಂಕನ (೧೨ನೇ ಶತಮಾನ) ಪೃಥ್ವೀರಾಜವಿಜಯದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ 'ಸೋಗ್ನಿರಪಿ ಭಾಸಮುನೇಃ ಕಾವ್ಯಂ........' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಭಾಸನನ್ನು ಮುನಿ ಎಂದಿರುವುದು ಪ್ರಾಯಃ ಭಾಸನ ಪ್ರಾಚೀನತೆಗೆ ಉಪಷ್ಟಂಭಕವಾಗಿದೆ ಯೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ೧೩ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಭಾವಗಳೂ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಕಾಳಿದಾಸ, ಅಶ್ವಘೋಷ, ಶೂದ್ರಕ, ವಿಶಾಖದತ್ತ ಮುಂತಾದವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡು ಕಾಣಬರುತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಭಾಸನು ಕಾಳಿದಾಸಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೇ ಇರಬೇಕು.

೩. ಈ ನಾಟಕ ಚಕ್ರ ರಚಿಸಿದವನು ಭಾಸನೆ, ಅಲ್ಲವೆ ಎಂಬ ವಿವಾದ— ಈ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳೂ ಏಕಕರ್ತೃಕ ಮತ್ತು ಈ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದವನು 'ಭಾಸ'ನೇ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಪಂಡಿತ ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ನಡೆಸಿ, 'ಈ ನಾಟಕಗಳು ಏಕಕರ್ತೃಕ' ಎಂಬಂಶವನ್ನು ಪ್ರಾಯಃ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೂ 'ಅವುಗಳನ್ನು ಬರೆದವನು ಭಾಸ' ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವರು ಶ್ರೀಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮತವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದರು; ಕೆಲವರು ವಿರೋಧಿಸಿದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಇದೊಂದು ವಾದ-ವಿವಾದದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹುಟ್ಟಿತು—

೧. ಈ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳೂ ಭಾಸರಚಿತವಾದುವು.

೨. ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದೂ ಭಾಸರಚಿತವಲ್ಲ.

೩. ಇವು ಭಾಸರಚಿತ ನಾಟಕಗಳೆನ್ನಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳು ಇನ್ನೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಇವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು ಇಂತಹವನೇ ಎಂದು ಈಗಲೇ ಹೇಳಲಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಈ ನಾಟಕಗಳು ಭಾಸರಚಿತವಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ವಾದಮಾಡುವವರು ಹೇಳುವ ಕಾರಣಗಳು ಇವು.—ಬಾಣನು 'ಸೂತ್ರಧಾರಕೃತಾರಂಭೈಃ........' ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ದಕ್ಷಿಣದೇಶದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆಯಾಗಿ, ಅವು ನಿರ್ಣಾಯಕವಾಗಲಾರವು. ರಾಮಚಂದ್ರಕೃತ ನಾಟ್ಯದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಭಾಸನ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜನು ಶೇಫಾಲಿಕಾ ಮಂಟಪದ ಶಿಲಾತಲವನ್ನು ನೋಡಿ ಹೇಳುವ

ಪಾದಾಕ್ರಾಂತಾನಿ ಪುಷ್ಪಾಣಿ ಸೋಷ್ಮ ಚೇದಂ ಶಿಲಾತಲಂ ।
ನೂನಂ ಕಾಚಿದಿಹಾಸೀನಾ ಮಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಹಸಾ ಗತಾ ॥

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶೇಫಾಲಿಕಾ ಮಂಟಪದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ; ಈ ಶ್ಲೋಕವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ಭಾಸಕೃತ ನಾಟಕವಲ್ಲ ಅದು ಅನ್ಯಕೃತವಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ಭಾಸಕೃತವಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದ ನಾಟಕಗಳೂ ಭಾಸಕೃತವಲ್ಲ.

ಈ ರೀತಿ ಬಲವಾದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಾರಣವಾದ ವಾದವಿವಾದ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಮಾರ್ಗಾವಲಂಬಿಗಳಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೂರನೆಯ ಪಕ್ಷವೊಂದು ತಲೆಯೆತ್ತಿ ಯಾವುದೊಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೂ ಬರಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿತು.

ಹೀಗಾಗಿ ಇಂದಿನವರೆಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಯಾವ ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೂ ಬರಲಾಗದೆ ಈ ಮೂರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ವಾದವಿವಾದ ಬಗೆಹರಿಯದೆ, ಯಾವ ಸಿದ್ಧಾಂತವೂ ಆಗದೆ, ಈ ನಾಟಕಗಳ ಕರ್ತೃತ್ವವಿಚಾರ ಜಟಿಲವಾದ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ಭಾಸನ ಕಾಲ

ಕಾಳಿದಾಸನು ಭಾಸನನ್ನು ತನಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನನೆಂದು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಣ ಅವನ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಳಿದಾಸ-ಬಾಣರಿಗಿಂತ ಭಾಸ ಹಿಂದಿನವನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಭಾಸನು ತನ್ನ ಪ್ರತಿಮಾ ಮತ್ತು ಅಭಿಷೇಕ ನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದಲೂ ದೂತವಾಕ್ಯ ಮುಂತಾದ ಏಕಾಂಕನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತುವನ್ನು ವ್ಯಾಸನ ಮಹಾಭಾರತದಿಂದಲೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ವ್ಯಾಸ

ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನವನೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಷ್ಟು ಖಚಿತವಾದ ಎಲ್ಲೆಗಳು ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರೂ ಭಾಸನ ಕಾಲ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲವಿನ್ನೂ ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧ ನೇ ಶತಮಾನದವನೆಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟರೆ, ಕ್ರಿ.ಶ ೬ ನೇ ಶತಮಾನದವನೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾಸ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳ ಕಾಲವೂ ಹಾಗೆಯೇ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾಲ ಕೀತ್‌ರವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪ ನೇ ಶತಮಾನವಾದರೆ, ಜಾಕೋಬಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೫ ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಬಾಣನ ಕಾಲ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಖಚಿತವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಸ ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನವನೆಂದಂತಾಯಿತು.

ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ (v^{46},v^{47}) ಭಾಸನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋಹತ್ಯೆ ಇನ್ನೂ ನಿಂತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ಪ್ರಾರಂಭದ ವೇಳೆಗೇ ಗೋಹತ್ಯೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಂತುಹೋಗಿತ್ತೆಂದು ಡಾ. D. R. ಭಂಡಾರ್‌ಕರ್‌ರವರು ಪ್ರಮಾಣಗಳೊಡನೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜನರ ಮನೋಭಾವದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಪರಿವರ್ತನೆಗೆ ಭೌದ್ಧ ಜೈನತತ್ವಗಳಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತವಾದ ವೃಷಲ ಸಂಪ್ರದಾಯವೇ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಸ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಹರಡುವುದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆಯೇ (ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪ ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆಯೇ) ಇದ್ದಿರಬೇಕು.

ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳು ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳೆಂಬುದು ಭಾಸನ ಮತ. ಅವಕಾಶ ದೊರೆತಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಅವನು ಇದನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚರಾತ್ರ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಕರ್ಣನಾಡುವ 'ಏತೇ ಸಕೋಶಾಃ ಪುರುಷಾಃ ಸರಾಷ್ಟ್ರಾಃ ನಷ್ಟಾಃ ಶರೀರೈಃ ಕ್ರತುಭಿರ್ಧರಂತೇ' (—ಪಂಚರಾತ್ರ i ೨೫) ಮತ್ತು 'ಶಿಕ್ಷಾ ಕ್ಷಯಂ ಗಚ್ಛತಿ ಕಾಲಪರ್ಯಯಾತ್....ಹುತಂ ಚ ದತ್ತಂ ಚ ತಥೈವ ತಿಷ್ಠತಿ' (—ಕರ್ಣಭಾರ i ೨೨) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಯಜ್ಞಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಯಜ್ಞಫಲ' ನಾಟಕದಲ್ಲಂತು ರಾಮಾದಿಗಳ ಜನನವು ದಶರಥನು

ಆಚರಿಸಿದ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿ ಯಾಗದ ಫಲ; ರಾಮನ ಅಸ್ತ್ರಸಂಪಾದನೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಯಾಗದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಫಲ; ರಾಮಾದಿಗಳ ವಿವಾಹ ಜನಕನು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದ ಫಲ; ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಯಜ್ಞಫಲ' ಎಂಬ ಮಾತು ನಾಟಕದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕೇಳಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಭಾಸನಿಗಿದ್ದ ಈ ಅಪಾರ ಗೌರವ ಅವನ ಕಾಲದ ಜನರ ಮನೋಭಾವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಯೆನ್ನಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ, ಜನರು ಬೌದ್ಧಮತದ ಕಡೆ ವಾಲುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾಸನಿದ್ದಿರಬೇಕು.

ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ವ್ಯಾಸವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ, ಭಾಸ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೬ ನೇ ಶತಮಾನದವನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಬಾಣನ ಶ್ಲೋಕದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಭಾಸ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ ನೇ ಶತಮಾನದವನೆನ್ನುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಗಿಂತ ಭಾಸ ಹಿಂದಿನವನೆಂಬುದು ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮತ. ಆದರೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಸನನ್ನು ಪಾಣಿನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನವನೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಳಿದಾಸನಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದಿನವನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಭಾಸನ ಕಾಲವೂ ಇತ್ಯರ್ಥವಾಗದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.[3]

---

3. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯರೀತ್ಯಾ ಭಾಸನ ಕಾಲ —

ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಹರಪ್ರಸಾದಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪುಸಲ್ಕರ್.... ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೬ನೇ ಶತಮಾನ
ಜಾಗೀರ್‌ದಾರ್, ಕುಲಕರ್ಣಿ .... ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೩ನೇ ಶತಮಾನ
ಜಯಸ್ವಾಲ್, ಚೌಧುರಿ, ಧ್ರುವ .... ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨-೧ನೇ ಶತಮಾನ
ಕೋನೋ, ಸುರಪ್, ವೆಲ್ಲರ್ .... ಕ್ರಿ.ಶ. ೨ನೇ ಶತಮಾನ
ಕೀತ್, ಜಾಲಿ, ಜಾಕೋಬಿ, ಬಾನರ್ಜಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ಭಂಡಾರ್‌ಕರ್.... ಕ್ರಿ.ಶ. ೩ನೇ ಶತಮಾನ
ಲಿಸ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಂಟರ್‌ನಿಟ್ಸ್ .... ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೇ ಶತಮಾನ
ಶಂಕರ್ .... ಕ್ರಿ ಶ. ೫-೬ನೇ ಶತಮಾನ
ದೇವಧರ್, ಬಾರ್ನೆಟ್, ಹೀರಾನಂದಶಾಸ್ತ್ರಿ, ನೆರುರ್‌ಕರ್, ಪಿಶರೋಟಿ.... ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೇ ಶತಮಾನ
ಕಾಣೆ .... ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ನೇ ಶತಮಾನ
ರಾಮಾವತಾರಶರ್ಮ .... ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೇ ಶತಮಾನ
ರಂಗಚಾರ್ಯ ರೆಡ್ಡಿ .... ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನ

ಸೂಚನೆ— ಪ್ರೊ. ಮೆಗ್ಡಾನಲ್‌ರವರು ಭಾಸನ ಕಾಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಲ್ಲ.

ಭಾಸ ವಿರಚಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳೂ ಭಾಸಕೃತವೆಂದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ೧೯೪೧ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ [1]ಯಜ್ಞಫಲವೆಂಬ ರಾಮಾಯಣದ ಬಾಲಕಾಂಡದ ಕಥೆಯ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದ ಏಳು ಅಂಕಗಳ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಭಾಸನದೆಂದೇ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಶಾರ್ಙ್ಗಧರಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಐದು, ಸುಭಾಷಿತಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು, ಸದುಕ್ತಿಕರ್ಣಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಮೂರು, ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು,—ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ೧೩ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸುಭಾಷಿತ ಸಂಗ್ರಹಕಾರರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವು ಭಾಸಕೃತವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅವೊಂದೂ ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಂತು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಸರಚಿತವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಅನಂತಶಯನದ ೧೩ ರೂಪಕಗಳೂ, ಗೊಂಡಾಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಯಜ್ಞಫಲವೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ರೂಪಕಗಳೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೇ ಇಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಇವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇವು ಭಾಸಕೃತವಾದ ಮೂಲ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹಗಳು ಮಾತ್ರ; ಕೇರಳದ ನಟರಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೀಗೆ ರೂಪಾಂತರಿತವಾದುವು ಎಂದು ಕೆಲವರು ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಪಾತ್ರಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ದೂತವಾಕ್ಯ, ಕರ್ಣಭಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರವೇ ಇಲ್ಲ. ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬೃಹನ್ನಳೆ ವಸ್ತುತಃ ಅರ್ಜುನನೇ. ಪಂಚರಾತ್ರದ ಕಥಾವಸ್ತುವಿಗೂ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಗೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲ. ಭಾಸನ ಪಂಚರಾತ್ರರೀತ್ಯಾ ಮಹಾಭಾರತದ ಯುದ್ಧವೇ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಒಂದೊಂದು ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಭಾಸನ ಕೈವಾಡ ಪರಿಪೂರವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ನಾಟಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಳಿದಾಸಾದಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ನಾಟಕಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವರೂಪತಃ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಭಾವಪುಷ್ಟಿ, ರಚನಾಕೌಶಲ ಕಲಾನೈಪುಣ್ಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯವಾಗಿವೆ.

---

1. ಅಜ್ಞಾತಕರ್ತೃಕವಾದ ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಕಾಥೆಯವಾಡದ ಗೊಂಡಾಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಜೀವರಾಮ ಕಾಳಿದಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಇದೂ ಭಾಸಕೃತವೆಂದೇ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ

ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ನಾಟಕವು ಒಂದು ರಸಘಟ್ಟಿ. ಭಾಸರಚಿತರೂಪಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ನಾಟಕದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಂತಿರುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ ನಾಟಕವೂ ಭಾಸರಚಿತವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇದರಷ್ಟು ಸುಂದರವಾದುದೆನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳೂ ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನನ ಕಥೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನ ಕೌಶಾಂಬಿಯ ರಾಜ. ಅವನಿಗೂ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಮಹಾಸೇನನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಮಹಾರಾಜನಿಗೂ ಬದ್ಧದ್ವೇಷ. ಆದರೂ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆ ವತ್ಸರಾಜನೇ ತನ್ನ ಮಗಳು ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಸರಿಯಾದ ವರನೆಂಬ ಭಾವನೆ. ಆದರೆ ಶತ್ರುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಉಪಾಯದಿಂದ ಕೃತಕಗಜವೊಂದರ ಮೂಲಕ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತನ್ನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲೇ ಬಂದಿಯಾಗಿಟ್ಟು ಅವನೇ ತನ್ನ ಮಗಳಿಗೆ ವೀಣೆಯ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ನೆಪದಿಂದ ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಅನುರಾಗ ಅಂಕುರಿಸಿತೆಂದರೆ ಅವರ ಮದುವೆ ಆದಹಾಗೆಯೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಆಶಯ. ಆದರಂತೆಯೇ ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರಕ್ತರಾಗುವುದಲ್ಲದೆ, ವತ್ಸರಾಜನು ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಅಸಾಧಾರಣ ಚಾತುರ್ಯ ಸಾಹಸಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಿಂದ ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ಪಲಾಯನಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರದ್ಯೋತನೂ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಈ ರೀತಿ ಕೈಗೂಡಿದುದರಿಂದ ಅವರಿಬ್ಬರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅವರ ವಿವಾಹವನ್ನು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಿಷ್ಟು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣದ ಕಥಾವಸ್ತುವಿನ ಸಂಗ್ರಹ.

ವತ್ಸರಾಜನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದಮೇಲೆ ಸದಾ ವಾಸವದತ್ತಾಲೋಲನಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಿರ್ವಾಹದ ಕಡೆ ಗಮನ ಕೊಡದಿದ್ದುದರಿಂದ ನೆರೆಯ ರಾಜನಾದ ಆರುಣಿಯು ವತ್ಸರಾಜನ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡುಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನೆದುರಿಸಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಸೈನ್ಯಸಂಪತ್ತು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಮಗಧರಾಜನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಆರುಣಿಯನ್ನು ಜಯಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿದ್ದುದ

ರಿಂದಲೂ ವತ್ಸರಾಜನ ರಾಜತಂತ್ರನಿಪುಣನಾದ ಮಂತ್ರಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಒಂದು ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಸಂಚನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಾನೆ. ವತ್ಸರಾಜನ ವಿಷಯಲೋಲುಪತೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ರಾಜಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುವುದು, ಮಗಧರಾಜನ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದನೆ, ಆ ಮೂಲಕ ಕೈತಪ್ಪಿ ಹೋಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು — ಇದೇ ಅವನ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಮಗಧರಾಜನ ಸ್ನೇಹಸಂಪಾದನೆಯತ್ತ ತನ್ನ ಪೂರ್ಣಗಮನ ಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವತ್ಸರಾಜನ ರಾಜ್ಯನಾಶವನ್ನು ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೈವಜ್ಞರಾಗಿದ್ದ ಪುಷ್ಪಕಭದ್ರಾದಿಗಳು ಮಗಧರಾಜನ ತಂಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯು ವತ್ಸರಾಜನ ಪತ್ನಿಯಾಗುವಳೆಂದೂ ಭವಿಷ್ಯ ನುಡಿದಿದ್ದರು. ಇದರ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ವತ್ಸರಾಜನು ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದನು. ಆದರೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ವತ್ಸರಾಜನೂ ಇದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಗಧರಾಜನೂ ಹೆಣ್ಣಿನಮೇಲೆ ಹೆಣ್ಣು ಕೊಡುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಗಂಡನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ವಾಸವದತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅವನಿಂದ ಅಗಲಿರಬೇಕೆಂದು ಅವಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಹೇಳಿ, ಅವಳ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ, ವತ್ಸರಾಜನು ಬೇಟೆಯ ನೆಪದಿಂದ ಮಗಧರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಸಮೀಪವಾಗಿದ್ದ ಲಾವಣಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ತಂಗುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತು ಅವನು ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಜಬಿಡಾರಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಹತ್ತಿದಂತೆಯೂ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯು ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವಳನ್ನು ಉಳಿಸಲು ಹೋಗಿ ತಾನೂ ಅವಳೂ ಇಬ್ಬರೂ ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿಯಾದಂತೆಯೂ ಅದೆಲ್ಲ ನಿಜವೇ ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ನಂಬುವಂತೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಏರ್ಪಡಿಸಿ, ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಂತ್ರಿ ರುಮಣ್ವಂತನನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ಬಿಟ್ಟು, ತಾನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪರಿವ್ರಾಜಕನ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಆವಂತಿಕೆಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತನ್ನ ತಂಗಿಯ ವೇಷವನ್ನು ಹಾಕಿ ಅವಳೊಡನೆ ಮಗಧರಾಜ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ನಾಟಕ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಗಧರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತಪೋವನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಮಗಧರಾಜನ ತಾಯಿ ವಾನಪ್ರಸ್ಥೆಯಾಗಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳನ್ನು ಕಾಣುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಮಗಧರಾಜಪುತ್ರಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಸಪರಿವಾರಳಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಅರ

ಮನೆಯ ನಡವಳಿಕೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲೂ ಭಟರು 'ಉತ್ಸರತ, ಉತ್ಸರತ' ಎಂದು ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ದಾರಿ ತೋರುತ್ತಾ, ಜನ ನೆರೆದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವರನ್ನು ಒತ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ತಪೋವನದಲ್ಲೂ ಹೀಗುಂಟೆ? ಚಂಚಲವಾದ ಭಾಗ್ಯಗಳಿಂದ ಉಬ್ಬಿ ತಪೋವನವನ್ನೂ ಗ್ರಾಮವನ್ನಾಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಇವರು ಯಾರಿರಬಹುದು' ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಗೇ ಬರುತ್ತಿರುವ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ತನ್ನೊಳಗೇ ಅಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ರಾಜಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನನುಭವಿಸಿದವಳು. ಜನ ತನ್ನನ್ನೂ ಒತ್ತರಿಸುತ್ತಾರೋ ಏನೋ ಎಂದು ವ್ಯಗ್ರಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಕಾಂಚುಕೀಯನೊಬ್ಬ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ವನವಾಸಿಗಳನ್ನು ಒತ್ತರಿಸಕೂಡದೆಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಅವನೊಡನೆ ಮಾತಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿಗೆ ಮಗಧರಾಜ ದರ್ಶಕನ ತಂಗಿ ಧರ್ಮಪ್ರಿಯೆಯಾದ ಪದ್ಮಾವತಿ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಮಹಾದೇವಿಯನ್ನು ಕಾಣಲು ಬಂದಿರುವಳೆಂಬುದನ್ನರಿತು, ಪುಷ್ಪಕ ಭದ್ರಾದಿಗಳ ಭವಿಷ್ಯವಾಣಿಯನ್ನೂ ನೆನೆದು, ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಿಯಾಗುವವಳನ್ನು ಕಾಣುವ ಸುಯೋಗ ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಒದಗಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂತೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವಳೂ ರಾಜದಾರಿಕೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಕೇಳಿದ ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಭಗಿನಿಕಾಸ್ನೇಹ ಅಂಕುರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯೇ ಸಪರಿವಾರಳಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳ ಉನ್ನತ ಕುಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ರೂಪವನ್ನೂ ಈಗ ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡು ವಾಸವದತ್ತೆ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಮುಂದೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ತಾಪಸಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ತಾಪಸಿ ಅವಳನ್ನು ಹರಿಸಿ 'ಒಳಕ್ಕೆ ಬಾ; ತಪೋವನ ಅತಿಥಿಜನರಿಗೆ ಸ್ವಗೃಹ' ಎನ್ನಲು, ಪದ್ಮಾವತಿಯು 'ಈ ಬಹುಮಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಅನುಗೃಹೀತಳಾದೆ' ಎಂದು ವಿನಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳ ಈ ವಿನೀತ ವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿ 'ರೂಪಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಮಾತೂ ಎಷ್ಟು ಮಧುರ!' ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ ವಾಸವದತ್ತೆ.

ಪದ್ಮಾವತಿ ಮುಂದೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸವತಿಯಾಗುವವಳು. ಅವಳ ಬಗ್ಗೆ ಮೊದಲು ಕೇಳಿ, ಆಮೇಲೆ ಅವಳನ್ನು ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡು, ಈಗ ಅವಳ ಮಾತನ್ನಾಲಿಸಿ ಅವಳ ಬಗ್ಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆ ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಸದ್ಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ನೈಜವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಸ ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಮದುವೆಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿನ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು ಕಂಡು ತಾಪಸಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಚೇಟಿಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ — 'ಇವಳನ್ನು ವರಿಸಲು ಯಾವ

ರಾಜಕುಮಾರನೂ ಇನ್ನೂ ಬಂದಿಲ್ಲವೆ ?' ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ರಾಜ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಗನಿಗಾಗಿ ದೂತನು ಬಂದು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಚೇಟಿ ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾಸವದತ್ತೆ 'ಇನ್ನು ನನ್ನ ತಮ್ಮನ ಹೆಂಡತಿಯೇ ಆಗಿಬಿಟ್ಟಳಲ್ಲ' ಎಂದು ಆತ್ಮೀಯ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಹಿಗ್ಗುತ್ತಾಳೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ತಪೋವನದಂತಹ ಪುಣ್ಯಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಏನಾದರೂ ದಾನಮಾಡಿ ಪುಣ್ಯಭಾಗಿನಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಪದ್ಮಾವತಿ ಅಲ್ಲಿ 'ಯಾರಿಗೆ ಏನು ಅಪೇಕ್ಷೆ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಕಾಂಚುಕೀಯನಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಮುಂದಾಗಿ ಬಂದು — 'ಈ ನನ್ನ ತಂಗಿ ಪ್ರೋಷಿತಭರ್ತೃಕೆ; ಇವಳನ್ನು ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯ ರಾಜಕುಮಾರಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂಬುದು ನನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. 'ಏನನ್ನಾದರೂ ಕೊಟ್ಟುಬಿಡಬಹುದು. ನ್ಯಾಸರಕ್ಷೆ ತುಂಬ ಕಷ್ಟ' ಎಂದು ಕಾಂಚುಕೀಯ ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪದ್ಮಾವತಿ 'ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಹಿಂದೆಗೆಯುವುದೇ ? ಒಪ್ಪಿಕೊ' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. 'ಸತ್ಯವಾದಿನಿ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ನೂರು ಕಾಲ ಬದುಕಿರಲಿ' ಎಂದು ಚೇಟಿಯೂ ತಾಪಸಿಯೂ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಹರಸುತ್ತಾರೆ. ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆ, ಸತ್ಯಪರತೆಗಳನ್ನು ಕಂಡು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಭಾಸ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸದೆ ನಮ್ಮ ಊಹೆಗೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು 'ವತ್ಸೆ, ರಾಜಕುಮಾರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗು' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗಿನ ದುಗುಡ ಅವಳೊಬ್ಬಳಿಗೇ ಗೊತ್ತು. ಅವಳ ಮನದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅದನ್ನು ಕಂಡವನೋ ಎಂಬಂತೆ ಭಾಸ ಅವಳ ಬಾಯಲ್ಲಿ 'ಬೇರೇನು ಗತಿ ? ಮಂದಭಾಗಿನಿ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಆತ್ಮಗತವಾಗಿ ನುಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪ ! ಪದ್ಮಾವತಿಗೇನು ಗೊತ್ತು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ವಿಚಾರ. ಅವಳಿನ್ನೂ ಮುಗ್ಧೆ; ಕೃತ್ರಿಮವರಿಯದ ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯ ಎಳೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಹುಡುಗಿ. ಆದರೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸವಾಗಿ ಬಂದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು 'ಈಗ ನನಗಿವಳು ಆತ್ಮೀಯೆ' ಎಂದು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾಳೆ. ತಾಪಸಿಯ ದೃಷ್ಟಿ ಈಗ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಕಡೆ ತಿರುಗುತ್ತದೆ. ಅವಳ ಉಜ್ಜ್ವಲ ಘನತೆವೆತ್ತ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಕಂಡು 'ಇವಳೂ ರಾಜದಾರಿಕೆಯಿರಬೇಕೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಚೇಟಿಯೂ 'ಅಹಮಪ್ಯನುಭೂತಸುಖೇತಿ ತರ್ಕಯಾಮಿ' ಎಂದು ಅದನ್ನೇ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಕಾಣಬೇಕಾದುದು ಭಾಸನ ಅಸಾಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಗುವುದನ್ನು ಹೊಳೆಯುವುದನ್ನು

ತಾನು ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡಂತೆ ಒಂದೆರಡೇ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ, ಅದೂ ಅವರವರ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ, ಸಹಜವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಸೂಚ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಕೌಶಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ತನ್ನ ಧ್ಯೇಯ ಸಾಧನೆಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಮಾರ್ಗ ಕ್ರಮಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ದೈವಜ್ಞರು ನುಡಿದಿದ್ದ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ನಂಬಿ, ಪದ್ಮಾವತಿಯು ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಮುಂದೆ ಮದುವೆಯಾದ ಮೇಲೆ ರಾಜ್ಯವು ಪುನಃ ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಳಿಕ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ತಿರುಗಿ ಒಪ್ಪಿಸುವಾಗ ಅವಳ ಶುದ್ಧಚಾರಿತ್ರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿರುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ತಾನಾಗಿ ದೊರೆತ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಹೀಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು, ತನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ದೈವ ಅಷ್ಟು ದೂರ ಸಹಕರಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮಾಧಾನಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಘಟ್ಟವೇನೋ ನಿಜ. ಆದರೆ ಭಾಸ ಈ ಅಂಕವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೇ ಮುಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆತನಿಗೆ ಮುಂದಿನ ದೃಷ್ಟಿ. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ ಪದ್ಮಾವತಿಗೂ ವತ್ಸರಾಜನ ಮೇಲೆ ಪ್ರೇಮ ಅಂಕುರಿಸುವಂತಹ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಬಿಡಬೇಕೆಂಬುದು ಆತನ ಧ್ಯೇಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯು ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಅದೇ ತಪೋವನಕ್ಕೆ ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯ. ತಪೋವನವೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯು ಬಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಆವನು ನೋಡುವುದು ನಗರವಾಸಿಗಳನ್ನು; ಅದರಲ್ಲೂ ರಾಜಪರಿವಾರವನ್ನು ! ಆದರೆ ತಪಸ್ವಿಜನರೂ ಇದ್ದಾರೆ ಅಂದುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆಗಂತುಕನ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗಿನ ವಿಚಾರಧಾರೆಯನ್ನು ಅರಿತು ಕಾಂಚುಕೀಯ ಅವನನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾ 'ಸರ್ವಜನಸಾಧಾರಣಮಾಶ್ರಮಪದಂ ನಾಮ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರೆದುರಿಗೆ ಎಂದೂ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ ವಾಸವದತ್ತೆ ಮೊದಲು ಏನು ಹೇಳಲೂ ಮಾಡಲೂ ತೋಚದೆ 'ಹಂ!' ಎಂದು ಉದ್ಗರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇನ್ನೂ ಅವಿವಾಹಿತ ಬಾಲೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠೆ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮನಗಂಡು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ— 'ಆರ್ಯೆ ಪರಪುರುಷರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ನನ್ನಲ್ಲಿಟ್ಟ ನ್ಯಾಸವನ್ನು ನಾನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪರಿಪಾಲಿಸಬೇಕು' ಎಂದು.

ಆಗಂತುಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯನ್ನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ —'ನೀನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದೀ ? ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕು ? ನಿನ್ನ ಊರು ಯಾವುದು ?'

'ರಾಜಗೃಹದವನು; ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಲಾವಾಣಕದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದೆ'. ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಯಾವ ಪಾತ್ರವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಸಂಭಾಷಣೆ ಕೇಳಿ ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿನಮೇಲಾಗುವ ಪರಿಣಾಮುಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಭಾಸ ಅವಳ ಆತ್ಮಗತ ವಾಕ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಲಾವಾಣಕದ ಹೆಸರು ಕೇಳಿ ನನ್ನ ಸಂತಾಪ ಪುನಃ ಹೊಸದಾದಂತಿದೆ' ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ ವಾಸವದತ್ತೆ. ಪಾಪ! ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮಾತು ಕೇಳಿ, ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದ ಪತ್ನೀಪ್ರಾಣನಾದ ತನ್ನ ಗಂಡನನ್ನು ಅವನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನೆಗೆಂದು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ಬಂದವಳು. ತನ್ನ ಅಗಲಿಕೆಯಿಂದ ಅವನು ಎಷ್ಟು ದುಃಖಿಸುತ್ತಾನೋ ಏನಾಗಿಬಿಡುತ್ತಾನೋ ಎಂಬ ಕಳವಳದಲ್ಲಿ ಮೌನವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಹಿಸಲು ಸಿದ್ಧಳಾಗಿರುವವಳು. ಅಂತಹವಳು ಲಾವಣಕದ ಹೆಸರು ಕೇಳಿ ಸಂತಪಿಸುವುದು ಸಹಜವೇ! ಮಾತು ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಲ್ಲಿ ಅತಿ ದಾರುಣವಾದ ದುರ್ಘಟನೆಯೊಂದು ಸಂಭವಿಸಿತು'
'ಅಂದರೆ?'
'ಉದಯನನೆಂಬೊಬ್ಬ ರಾಜ ಅಲ್ಲಿದ್ದ'
'ಕೇಳಿಬಲ್ಲೆ. ಏನು ಅವನ ವಿಷಯ?'
'ಅವನಿಗೆ ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯೆಂಬ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಪ್ರೇಮ.'
'ಇರಬೇಕಾದ್ದೇ. ಆಮೇಲೆ?'

'ಅವನೊಂದು ದಿನ ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಊರಿಗೆ ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದು ಅವಳು ಸುಟ್ಟು ಹೋದಳು.' ಈ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮುಂದೆ ಸಾಗುವ ರೀತಿ ನೋಡಿ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಏನೂ ತಿಳಿಯದವನಂತೆ, ನಿರ್ಲಿಪ್ತನಾಗಿ, ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗಿನ ಭಾವನೆಯೊಂದನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಹೊರಗೆಡಹದೆ ಸಹಜವಾಗಿ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ ಸಾಧಾರಣ ದಾರಿಹೋಕನೊಬ್ಬನಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದೂ, ವಾಸವದತ್ತೆಯು ತಾನು ಲಾವಾಣಕ ಬಿಟ್ಟು ಬಂದ ಮೇಲೇನಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ವಿಶೇಷ ಕುತೂಹಲವಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಹೊರತೋರದೆ ಮೌನವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತಾನು ಸತ್ತು ಹೋದಂತೆ ಇತರರು ನಂಬಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿ ಬದುಕಿಯೇ ಇರುವ ತನ್ನನ್ನು ಮಂದಭಾಗಿನಿಯೆಂದು ಹಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಒಳಗೊಳಗೇ ಸಂತಪಿಸುವುದೂ, ಈ ಲಾವಾಣಕ ವೃತ್ತಾಂತ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ತಾನಾಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ವತ್ಸರಾಜನಮೇಲೆ ಮೊದಲು ಅನುಕಂಪ, ಬಳಿಕ ಅಭಿಮಾನ, ನಂತರ ಪ್ರೇಮ ಅಂಕುರಿತವಾಗುವುದೂ — ಎಲ್ಲವೂ ಎಷ್ಟು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಒಂದರೊಡ

ನೊಂದು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆಯೆಂಬುದು ಎಂತಹವರಿಗೇ ಆಗಲಿ ಮನವರಿಕೆಯಾಗದಿರದು. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಮುಂದು ವರೆದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

'ಆಗ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನುಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೆಂಬ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಅದೇ ಬೆಂಕಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ'.

'ನಿಜವಾಗಿಯೂ! ಆಮೇಲೆ?' ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಈ ಅಲಿಪ್ತರೀತಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲಾಗಿರಬಹುದಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಪ್ರೇಕ್ಷಕ-ವಾಚಕರ ಊಹೆಗೇ ಭಾಸ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

'ಆಮೇಲೆ, ರಾಜ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವರಿಬ್ಬರ ವಿಯೋಗದಿಂದ ಸಂತಪ್ತನಾಗಿ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಪ್ರಾಣ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದ ರಲ್ಲಿರಲು ಮಂತ್ರಿಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಯಾಸಪಟ್ಟು ಅದನ್ನು ತಡೆದರು.' ಈಗ ವಾಸವ ದತ್ತೆಗೆ ದುಃಖದಲ್ಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಾಧಾನ, ತನ್ನ ಬಗೆಗೆ ತನ್ನ ಪತಿಯ ಸಾನು ಕ್ರೋಶತೆ ತನ್ನ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಂತೆಯೇ ಇರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿ.

'ಬಳಿಕ, ಅವಳು ಧರಿಸಿದ್ದ ದಗ್ಧಶೇಷಗಳಾಗಿದ್ದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ರಾಜ ಮೂರ್ಛಿತನಾದ.'

ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಎಲ್ಲರೂ 'ಹಾ!' ಎಂದು ದುಃಖಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ವಾಸವ ದತ್ತೆಗೋ ದುಃಖ ಒಂದು ಕಡೆ. ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಪತಿಗೆ ತನ್ನ ಮೇಲಿದ್ದ ಪ್ರೇಮದ ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಹಿಗ್ಗು ಒಂದು ಕಡೆ. ತಮ್ಮ ಈ ಸಂತಾಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ, ಸ್ವಾಮಿಯ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಅವನು ಪಡುತ್ತಿರುವ ನಿಃಸ್ವಾರ್ಥಶ್ರಮಗಳನ್ನರಿತಿದ್ದ ಅವಳಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಅನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ, ಬಿಡುವುದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ, ಎಂಬಂತಹ ಇಕ್ಕಟ್ಟು. 'ಸಕಾಮ ಇದಾನೀಂ ಆರ್ಯಯೌಗಂಧರಾಯಣೋ ಭವತು' ಎಂದು ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿ ತನ್ನೊಳಗೇ ಅಂದುಕೊಂಡು, ದುಃಖವನ್ನು ನುಂಗಿಕೊಳ್ಳಲಾರದೆ ಅತ್ತುಬಿಡು ತ್ತಾಳೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಚೇಟಿ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ರೋದಿತಿ ಖಲ್ವಿಯಮಾರ್ಯಾ' ಎಂದು. ಪದ್ಮಾವತಿಯೂ ವತ್ಸರಾಜನ ಕರುಣಪೂರ್ಣ ಕಥೆ ಕೇಳಿ ಒಳಗೇ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕೋ ಏನೋ, ವಾಸವದತ್ತೆ ಅತ್ತಳೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಅತ್ತುದರಿಂದ ಅವಳ ಬಗ್ಗೆ ಯಾರು ಯಾರಿಗೆ ಸಂದೇಹ ಬಂದುಬಿಡುತ್ತೋ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಳವಳ. ಆದರೆ, ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯೇ 'ಅವಳು ಕೋಮಲ ಸ್ವಭಾವದವಳಿರಬೇಕು' ಎಂದು ದು ಅವನಿಗೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿ

ಕೊಟ್ಟಂತಾಗಿ, 'ಹೌದು, ಹೌದು, ನನ್ನ ತಂಗಿ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಕೋಮಲ ಹೃದಯೆ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಕಥೆ ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

'ಆಮೇಲೆ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಬಂತು'

ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ಆದ ಸಮಾಧಾನ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟಲ್ಲ. ಅವಳೇ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ.—'ಸದ್ಯ ಬದುಕಿದನಲ್ಲ! ಮೂರ್ಛೆ ಹೋದನೆಂದು ಕೇಳಿ ನನ್ನ ಹೃದಯ ಶೂನ್ಯಪ್ರಾಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತ್ತು.' ಕಥೆ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ—'ಆಮೇಲೆ ರಾಜ ದುಃಖದಿಂದ ಬರಿಯ ನೆಲದಮೇಲೆ ಹೊರಳಾಡಿ, ತಟ್ಟನೆದ್ದು, ಹಾ ಅವಂತಿರಾಜ ಪುತ್ರಿ! ಹಾ ಪ್ರಿಯೆ! ಹಾ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯೆ! ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಏನೇನೋ ಬಹಳ ಪ್ರಲಾಪಿಸಿದನು. ಹೆಚ್ಚೇಕೆ! ಈಗ ಅವನಷ್ಟು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಚಕ್ರವಾಕಗಳೂ ಇರಲಾರವು. ಯಾವಳನ್ನು ಪತಿ ಇಷ್ಟು ಪ್ರೀತಿಸಿದ್ದಾನೋ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯೇ ಧನ್ಯೆ. ಅವಳು ದಗ್ಧಳಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಭರ್ತೃಸ್ನೇಹದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದಗ್ಧಳೇ ಸರಿ.' ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿ ರುಮಣ್ವಂತನು ಅನ್ನನೀರು ಬಿಟ್ಟು ರಾಜನ ಬಳಿಯೇ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆಯೇ ವಾಸವದತ್ತೆಗೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೂ ಸಮಾಧಾನ. ಅವನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ—

'ಈಗ ರಾಜನು ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆಯೆ?'

'ನನಗದು ತಿಳಿಯದು. ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ನಗುತ್ತಿದ್ದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಮಾತಾಡುತ್ತಿದ್ದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ಕುಳಿತಿದ್ದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಕೋಪಗೊಂಡಿದ್ದ; ಇಲ್ಲಿ ಅವಳೊಡನೆ ಮಲಗಿದ್ದೆ—ಎಂದು ಅವನು ವಿಲಪಿಸುತ್ತಿರಲು ಮಂತ್ರಿಗಳು ಬಹಳ ಯತ್ನಿಸಿ ಆ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋದರು. ರಾಜನು ಹೋದಮೇಲೆ ಆ ಗ್ರಾಮವೂ ನಕ್ಷತ್ರ ಚಂದ್ರ ಒಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಆಕಾಶದಂತೆ ಅರಮಣೀಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತು. ನಾನೂ ಬಂದುಬಿಟ್ಟೆ.'

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಕಥೆ ಮುಗಿಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ ಪಾತ್ರದಿಂದ ಭಾಸನಿಗೂ ಇನ್ನೇನೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ಅವನ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಥೆ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದವರ ಮಾತು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತು ಸಹಜವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ತಾಪಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ಆಗಂತುಕನೂ ಹೀಗೆ ಹೊಗಳಬೇಕಾದರೆ ಆ ರಾಜ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತಮಗುಣವುಳ್ಳವನಾಗಿರಬೇಕು.' ಚೇಟಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ಬೇರಾವ (ಪುಣ್ಯವತಿ) ಸ್ತ್ರೀ ಅವನ ಕೈಹಿಡಿಯುವಳೋ?' ಪದ್ಮಾವತಿಯು ವತ್ಸರಾಜನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಬೆರಗಾಗಿ ಅವನ ಕೈ ಹಿಡಿಯುವವಳೇ ಪುಣ್ಯವತಿ ಎಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಇವರಿಬ್ಬರ ಮಾತು ಅವಳಿಗೆ

ಕೇಳಿಬಂದು 'ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಇವರೂ ಯೋಚಿಸುತ್ತಾರಲ್ಲ!' ಅಂದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ 'ನಾನೇ ಅವನ ಕೈ ಹಿಡಿಯುವಂತಾದರೆ?'— ಎಂದೂ ಅವಳು ಭಾವಿಸಿದ್ದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಅಸಹಜತೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ನಮ್ಮ ಊಹೆಗೇ ಭಾಸ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಅವನ ಕುಶಲತೆ. ನಮ್ಮನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆಯೇ ನಡಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೇ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟಗುಣ.

ಇಷ್ಟುಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಾಯಂಕಾಲವಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಉಳಿದವರೂ ತಮ್ಮ ಬಿಡಾರಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಈ ಅಂಕದ ಕಥೆಯ ವಸ್ತುರಚನೆ, ಸಂವಿಧಾನಕೌಶಲ, ಕಥೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿರುವ ರೀತಿ, ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಯ ವರ್ಣನೆ, ಮಾನವರ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದೊಳಗಿನ ಭಾವನಾತರಂಗಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣ,-ಒಂದೊಂದೇ ಸಾಕು, ನಾಟಕ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಸನಿಗಿರುವ ಅಸಾಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನಿದರ್ಶಿಸಲು.

* * *

ಭಾಸನು ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳೇ ಇಲ್ಲದ, ಬರೀ ಪುರುಷಪಾತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಕರ್ಣಭಾರ, ದೂತವಾಕ್ಯ, ಪಂಚರಾತ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸದೊಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದವನು. ಈಗ ಪುರಷಪಾತ್ರಗಳೇ ಇಲ್ಲದ ಬರೀ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳಿರುವ ನಾಟಕ ಹೇಗಿರುತ್ತದೆಂಬುದರ ದಿಗ್ದರ್ಶನಮಾಡಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋ ಎಂಬಂತೆ ಅವನು ಈ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಅಂಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ, 'ಇದೂ ಚೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಇದೆಯಲ್ಲ!' ಎಂದು ನಮ್ಮ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪುರುಷನಾದ ಭಾಸ ಪುರುಷರ ಹೃದಯಗಳ ಭಾವಾಭಿನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೃದಯಚಿತ್ರಣವನ್ನೂ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬಲ್ಲ ಕುಶಲಿಯೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಾವು ತಾವೇ ಇದ್ದಾಗ ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ, ಆಗ ಅವರ ಯೋಚನಾತರಂಗಗಳು ಹೇಗೆ ಎದ್ದು ಯಾವ ಕಡೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ನೈಜವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಈ ಎರಡೂ ಅಂಕಗಳು ನಿದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ.

ಮಗಧರಾಜಕುಮಾರಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಅರಮನೆಯ ಪ್ರಮದವನದಲ್ಲಿ ಮಾಧವೀಲತಾಮಂಟಪದ ಬಳಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಚೆಂಡಾಟ ಆಡುತ್ತಿದ್ದು, ದಣಿದು, 'ಈಗ ಆಟ ಇಷ್ಟಕ್ಕೇ ಸಾಕು' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಬಹಳಹೊತ್ತು ಚೆಂಡಾಡಿದ್ದುದರಿಂದ ಕೆಂಪಗಾಗಿದ್ದ ಅವಳ ಕೈಯನ್ನು ನೋಡಿ ವಾಸವದತ್ತೆ 'ಬಹಳಹೊತ್ತು ಚೆಂಡಾಡಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ರಾಗ (ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ, ಅನುರಾಗ) ಮೂಡಿದ ನಿನ್ನ ಕೈಗಳು ಪರಕೀಯವೆಂಬಂತಾಗಿಬಿಟ್ಟಿವೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಅವಳ ಶ್ಲೇಷೆ ಅಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಚೇಟಿಯು 'ಕನ್ಯಾಭಾವ ರಮಣೀಯವಾದ ಕಾಲ; ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ಸಂತೋಷವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಲಿ' ಅನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ತನ್ನ ಮಾತಿನ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸದಿದ್ದುದರಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆ ಅವರನ್ನು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾಳೆ. ಅದು ಮಾತ್ರ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ಇದೇನು ಪರಿಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡುತ್ತೀ?'

'ಇಲ್ಲ. ಈ ದಿನ ನೀನು ತುಂಬ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಸುಂದರ (ವರ-ವರನ) ಮುಖವನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.' ಈಗ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಶ್ಲೇಷೆ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸುಮ್ಮನೆ ಹೋಗು, ನನ್ನನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡಬೇಡ.'

'ಇದೋ ಸುಮ್ಮನಾದೆ, ಮಹಾಸೇನನ ಸೊಸೆಯಾಗುವವಳೆ!'-ಈ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಇದ್ದರೂ ಅವಳ ಮದುವೆ ವಿಚಾರಕ ಮಾತುಕತೆ ಎತ್ತ ಸಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ಕುತೂಹಲವೂ ಇದೆ. ಮದುವೆಯಾಗುವವಳ ಆಪ್ತರೇ ಅಲ್ಲಿರುವವರೆಲ್ಲರೂ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಆತಂಕವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪದ್ಮಾವತಿಯೇ ಸಹಜವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ-'ಯಾರು ಈ ಮಹಾಸೇನ?' ಎಂದು. ಅವನ ಮಗಳಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೇ ತಾನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಿರುವುದೆಂಬ ಅರಿವಿಲ್ಲದೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಪುತ್ರೀಸಹಜ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಹೊರತೋರದೆ, ಪ್ರದ್ಯೋತ ರಾಜನಿಗೆ 'ಮಹಾಸೇನ' ಎಂಬ ಬಿರುದು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಚೇಟಿಯು ಮಧ್ಯೆ ಬಾಯಿಹಾಕಿ, ಆ ಸಂಬಂಧ ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನನ್ನು ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿದ್ದಾಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಒಳಗೊಳಗೇ ಆಘಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚೇಟಿಯೋ 'ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗಾಗಿ' ಎಂದು ಕಾರಣ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ ವಾಸವದತ್ತೆ ಪುನಃ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.—

'ಏತಕ್ಕಾಗಿ?'

'ಕೋಮಲಹೃದಯನೆಂದು (ಸಾನುಕ್ರೋಶ ಇತಿ)'

ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಹಿಂದಿನ ನೆನಪು ಬರುತ್ತದೆ. ತಾನೂ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉನ್ಮಾದಿತಳಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಚೇಟಿಯ ಕುತೂಹಲ ವಿಚಿತ್ರ. 'ಅವನು ಸುರೂಪಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೆ?' ಎಂದು ತಾನೇ ಆವಾಹನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಪತಿಯ ಮೇಲಣ ಅಭಿಮಾನ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟಲ್ಲ. ಅವಳಿಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ದೋಷವೇ ಇಲ್ಲ. ಅವನಂತಹ ಆದರ್ಶಪುರುಷ ಬೇರೊಬ್ಬ ಇಲ್ಲ, ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಗುಣದಲ್ಲಿ, ಪ್ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ. ಚೇಟಿಯ ಮಾತು ಕೇಳಿ, ತನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯ ಅರಿವೇ ಇಲ್ಲದೆ, 'ಛೆ, ಛೆ, ಅವನು ತುಂಬ ಸುಂದರ' ಎಂದುಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. ಕೂಡಲೇ ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯಿಂದ 'ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಜನ ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಕೇಳಿ ಬಲ್ಲೆ' ಎಂದು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಕಪಟವನ್ನರಿಯದ ಮುಗ್ಧೆ ಪದ್ಮಾವತಿ 'ಅದೂ ನಿಜವೇ. ಸೌಭಾಗ್ಯ ಸರ್ವಜನ ಮನೋಭಿರಾಮವಾದದ್ದೇ ಸರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಒಳಗೊಳಗೇ ತನಗಾದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೊರತೋರದೆ ಗಂಭೀರವಾಗಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಧಾತ್ರಿಯು ಬಂದು ರಾಜಕುಮಾರಿಯ ಮದುವೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಈಗ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕುತೂಹಲ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ. ಅವಳು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ

'ಯಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು?'

'ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನನಿಗೆ'

'ಹಾಗಾದರೆ ಆ ರಾಜ ಕ್ಷೇಮವಾಗಿದ್ದಾನೆಯೆ?' ಎರಡನೆಯ ಮದುವೆಗೆ ಅವನು ಒಪ್ಪುವುದೆಂದರೆ ಅವನಿಗೇನೋ ಆಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬುದು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಭಯ.

'ಕ್ಷೇಮವಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ; ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ.'

ವಾಸವದತ್ತೆ ಮೈಮರೆತು, ವತ್ಸರಾಜ ಮಾಡಿದ್ದು ತಪ್ಪೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಹೇಳಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. 'ತುಂಬ ಅನ್ಯಾಯ!'

'ಅದೇಕೆ?' ಧಾತ್ರಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ, ಚೇಟಿ, ಮತ್ತಿತರರಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಕೇಳಬೇಕೆನ್ನಿಸಿರಬೇಕು.

'ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಆಗ ಅಷ್ಟು ಹೊತ್ತು ಗೋಳಾಡಿ ಈಗ ಉದಾಸೀನನಾದನಲ್ಲಾ ಎಂದು' ಬೇಗ ಸಮಾಧಾನ ಹೊಂದುವುದು ಮಹಾಪುರುಷರ ಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಧಾತ್ರಿ ವತ್ಸರಾಜನ 'ಔದಾಸೀನ್ಯ'ಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡಲು, ವಾಸವದತ್ತೆ ಪುನಃ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ಅವನೇ ವರಿಸಿದನೆ?'

'ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಬಂದಿರಲು, ಅವನ ಮನೆತನ, ವಿದ್ಯೆ, ವಯಸ್ಸು, ರೂಪಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಮಹಾರಾಜನೇ ಒತ್ತಾಯದಿಂದ ಕೊಟ್ಟ.' ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿದ ಮೇಲೆಯೇ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ.

ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಚೇಟಿಯೊಬ್ಬಳು ಬಂದು ಅಂದೇ ಸುಮುಹೂರ್ತವೆಂದೂ ಮದುವೆಗೆ ಪೂರ್ವಾಂಗವಾದ ಪ್ರತಿಸರಬಂಧ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದೂ ಅವಸರ ಪಡಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅರಮನೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವ ದತ್ತೆಯ ಆಗಿನ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಭಾಸ ಅವಳ ಬಾಯಲ್ಲೇ ಹೇಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.–
'ಇವಳು ತ್ವರೆಗೊಳಿಸಿದಂತೆಲ್ಲಾ ನನ್ನ ಹೃದಯವನ್ನು ಅಂಧಕಾರಮಯವಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ!'

ಹೀಗೆ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ ಹಿತಮಿತವಾದ ಬರೀ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಂಭಾಷಣೆ ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾದರೂ ರಸಭಾವನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ವಾದ ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ.

* * *

ಎರಡನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಆಂತರಿಕ ಸಂತೋಷವನ್ನೂ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ದುಗುಡವನ್ನೂ ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೇ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಭಾಸ ಈಗ ಮೂರನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಬ್ಬಳ ಪಾಲಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬಂದಿದ್ದ ದುಃಖವನ್ನೂ, ಆ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಅವಳು ವ್ಯವಹರಿಸಿದ ರೀತಿಯನ್ನೂ, ಇತರರ ಸಡಗರ ಸಂಭ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಸೊಗಸಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮದುವೆಯ ಸಂತೋಷದ ಸಡಗರ ಅರಮನೆಯೊಳಗೆ. ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಬಿಟ್ಟು ವಾಸವದತ್ತೆ ಪ್ರಮದವನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಒಬ್ಬಂಟಿಗಳಾಗಿ ಕುಳಿತು ತನ್ನ ಹಣೆಯಬರಹದ ದುಃಖವನ್ನು ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನೇ ತೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.—

'ನನ್ನವನೇ ಆಗಿದ್ದ ಆರ್ಯಪುತ್ರನೂ ಈಗ ಬೇರೊಬ್ಬಳವನಾಗಿಬಿಟ್ಟನಲ್ಲ! ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ ಕೂಡ ಪ್ರಾಣ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮಂದಭಾಗಿನಿ ಯಾದ ನಾನು ಆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾರೆ. ಆರ್ಯಪುತ್ರನನ್ನು ಕಣ್ತುಂಬ ನೋಡಬಹುದಾದ ಅವಕಾಶವಿರುವಾಗ ಜೀವಿಸಿಯೇ ಇರುತ್ತೇನೆ.' ಸ್ವಲ್ಪಹೊತ್ತು ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮೆಲಕುಹಾಕಲೂ ಅವಳ ದುರ್ವಿಧಿ ಅವಕಾಶಕೊಡ ಲೊಲ್ಲದೋ ಎಂಬಂತೆ ಒಬ್ಬ ಚೇಟಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಗೇ ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಪ್ರೋಷಿತ ಭರ್ತೃಕೆಯಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಅವಳಿಗೆ ಏನೋ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕನಿಕರ. ದೂರದಿಂದಲೇ ಅವಳ ದೈನ್ಯಾವಸ್ಥೆ ಯನ್ನು ಕಂಡು ಮರುಗುತ್ತಾಳೆ. ಪ್ರಿಯಂಗುಲತೆಯ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟೆಯಮೇಲೆ

ಕುಳಿತು, ಮಂಜುಮುಚ್ಚಿದ ಚಂದ್ರಲೇಖೆಯಂತೆ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಶೂನ್ಯ ಹೃದಯಳಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ, ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ (ಸಖಿಯ ಮದುವೆಯೆಂದು) ಮಂಗಳಕರವಾದ ಉಡುಗೆ ತೊಟ್ಟಿದ್ದ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ 'ಎಷ್ಟು ಹುಡುಕಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು?' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ.

'ಏತಕ್ಕಾಗಿ?'—ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ವಾಸವದತ್ತೆ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.

'ನೀನು ಮಹಾಕುಲಪ್ರಸೂತೆ, ಸ್ನೇಹಮಯಿ, ನಿಪುಣೆಯಂತೆ; ಭಟ್ಟಿನಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವರಣಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಡು.'

'ಯಾರಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಬೇಕು? (ವರನಿಗಾಗಿಯೋ, ವಧುವಿಗಾಗಿಯೋ?)'

'ನಮ್ಮ ರಾಜಕುಮಾರಿಗಾಗಿ.'

'ಇದನ್ನೂ ನಾನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂತೆ? ದೇವರು ಎಷ್ಟು ನಿಷ್ಕರುಣಿ!' ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಕೊರಗುತ್ತಾ ಸುಮ್ಮನೆಯೇ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಚೇಟಿ ಪುನಃ 'ಈಗ ಏನೋ ಯೋಚನೆಮಾಡುತ್ತ ಹೊತ್ತುಮಾಡಬೇಡ. ಅಳಿಯ ಆಗಲೇ ಮಂಗಳಸ್ನಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬೇಗ ಕಟ್ಟಿಕೊಡು' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ—

'ಅಳಿಯನನ್ನು ನೋಡಿದಿಯಾ?'

'ಓಹೋ! ನಮ್ಮ ರಾಜಕುಮಾರಿಯ ಗಂಡನಾಗುವವನು. ಅಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ ಕುತೂಹಲ ಬೇರೆ.'

'ಹೇಗಿದ್ದಾನೆ?'

'ಇಂತಹವನನ್ನು ಹಿಂದೆಂದೂ ನಾನು ಕಂಡಿದ್ದಿಲ್ಲ.'—ಚೇಟಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಈ ಮಾತು ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆ ವಿವರವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ—

'ನೋಡಲು ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೇ, ಹೇಳು.'

'ಬಾಣ ಬಿಲ್ಲು ಇಲ್ಲದ ಕಾಮದೇವನೇ ಎನ್ನಬಹುದು.'—ತನ್ನ ಗಂಡನ ಬಗೆಗೆ ಈ ವರ್ಣನೆ ಕೇಳಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ತಾನೂ ಅವನನ್ನು ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡಂತೆ ಒಳಗೊಳಗೇ ತೃಪ್ತಿಯಾಗಿರಬೇಕಲ್ಲವೆ! ಚೇಟಿ ಬೇಗ ಮಾಲೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಅವಸರಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾ ಹೂಗಳೊಡನೆ ಇದ್ದ ಎರಡು ಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು 'ಇದೇನು?' ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.

'ಅವಿಧವಾಕರಣ ಎಂಬ ಮೂಲಿಕೆ'

ಅನ್ವರ್ಥವಾದ ಆ ಹೆಸರನ್ನು ಕೇಳಿ 'ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಟ್ಟಬೇಕು, ನನ

ಗಾಗಿಯೂ ಪದ್ಮಾವತಿಗಾಗಿಯೂ' ಎಂದುಕೊಂಡು, ಮತ್ತೊಂದು ಮೂಲಿಕೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.

'ಸಪತ್ನೀಮರ್ದನ'

'ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ!' ವೈಮರೆತು ವಾಸವದತ್ತೆ ಹೀಗನ್ನುವಾಗ ಅವಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರೆ ಸಪತ್ನಿಯಾದ ತನಗೇ ತೊಂದರೆ ಯಾದೀತೆಂಬುದು. ಚೇಟಿಗೆ ಇದು ಅರ್ಥವಾಗದೆ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.—

'ಏತಕ್ಕಾಗಿ'

'ಅವನ ಮೊದಲ ಹೆಂಡತಿ ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದಾಳಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂದು.'

ಇಬ್ಬರು ಹೆಂಗಸರು ಸೇರಿದರೆ ಕೇಳಬೇಕೆ! ಮಾತು ಹೇಗೆ ಹೇಗೋ ಬೆಳೆಯುತ್ತಲೇ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಕಾಲದ ಅರಿವೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ. ಮದುವೆಯ ಮುಹೂರ್ತ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರಲು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಚೇಟಿ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಹುಡುಕಿ ಕೊಂಡು ಬಂದು ಮಾಲೆಯನ್ನು ಬೇಗ ಕಟ್ಟಿಸಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೊದಲನೆಯ ಚೇಟಿಯೊಡನೆ ಮದುವೆಯ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಯೂ 'ಆರ್ಯಪುತ್ರನೂ ಬೇರೆಯವಳವನಾಗಿಬಿಟ್ಟನಲ್ಲ!' ಎಂಬ ಒಂದೇ ದುಗುಡದಿಂದ 'ನಿದ್ದೆ ಯಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆಯೆ ನೋಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ತನ್ನ ಬಿಡಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರನೆಯ ಅಂಕ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೂರು ಅಂಕಗಳೂ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಕಥೆಯೇ. ಪದ್ಮಾವತಿ ಒಂದು ಫಲಕದ ಹಾಗೆ; ಆ ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಚಿತ್ರ ವಾಸವದತ್ತೆಯದು. ಭಾಸನ ಚಿತ್ರರಚನಾಕೌಶಲ ಅನ್ಯಾದೃಶವಾದುದು. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಆಧಾರ ಮಾತ್ರ; ಅದೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲಕದಂತೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಚಿತ್ರವೇ ಆದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಳೆ ಕೊಡುವುದು ಅದರ ಆಧಾರ ಫಲಕವೇ!

* * *

ಈ ನಾಟಕದ ನಾಯಕಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಬಾರದಿರುವ ಅಂಕಗಳಿವೆ. ನಾಯಕನೆನಿಸಿದ ವತ್ಸರಾಜನೂ ಬಾರದ ಅಂಕಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ವಾಸವದತ್ತೆ ಬಾರದ ಅಂಕವಿಲ್ಲ. ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ನಾವು ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಕಾಣುವುದು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲೇ.

ಇದೇನು ಮೂರು ಅಂಕಗಳು ಮುಗಿದರೂ ಕಥಾನಾಯಕನ ಸುಳಿವೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು ಭಾವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ, ಇದೋ ಈ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ನಾಯಕನಾದ ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನ ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋ ಎಂಬಂತೆ ನಾಯಕನ ಪ್ರಿಯಸಖನಾದ ವಿದೂಷಕನೇ ಮೊದಲು ನಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಬಂದು ಚೇಟಿಯೊಡನೆ ಮಾತಾಡುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಾಸ್ಯಮಯ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ತಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹಾಸ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇವರಿಬ್ಬರ ಸಂಭಾಷಣಾರೂಪವಾದ ಪ್ರವೇಶಕವೂ ಎರಡನೆಯ ಅಂಕದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರವೇಶಕದಂತೆಯೇ ನಿರರ್ಥಕವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪದ್ಮಾವತಿ – ಉದಯನರ ಮದುವೆ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನೆರವೇರಿದ ಮೇಲೂ ಉದಯನ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಮಗಧರಾಜನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಪದ್ಮಾವತೀ-ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ಸ್ನೇಹ ಎಂದಿನಂತೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಒಂದು ದಿನ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಮದವನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅರಳಿದ ಶೇಫಾಲಿಕಾ ಕುಸುಮಗಳ ಸೊಬಗನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿ ಬೆರಗಾಗುತ್ತಾರೆ. ಹೋಳಾದ ಮಣಿ ಶಿಲೆಯ ಹರಳುಗಳಂತಿದ್ದ ಶೇಫಾಲಿಕಾಕುಸುಮಗಳನ್ನು ಚೇಟಿ ತನ್ನ ಬೊಗಸೆ ತುಂಬ ಕುಯ್ದುತಂದು ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ತೋರಿಸಿ 'ಇನ್ನೂ ಕುಯ್ಯಲೇ?' ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪದ್ಮಾವತಿ

'ಬೇಡ, ಬೇಡ; ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಈ ಕುಸುಮ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ ನಾನು ಸಮ್ಮಾನಿತಳಾದೇನು.'

'ಸಖಿ, ನಿನ್ನ ಪತಿ ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೆ?' ಇದಕ್ಕೆ ಕಪಟವರಿಯದ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ನೇರವಾದ ಉತ್ತರ—'ಆರ್ಯೆ, ನಾನರಿಯೆ. ಆರ್ಯಪುತ್ರನನ್ನಗಲಿದಾಗ ಉತ್ಕಂಠಿತಳಾಗಿರುತ್ತೇನೆ.'

'ಇವಳೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ನಾನು ದುಷ್ಕರವಾದುವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.' ಎಂದು ವಾಸವದತ್ತೆ ತನ್ನೊಳಗೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡರೆ, ಚೇಟಿ 'ರಾಜಕುಮಾರಿ ಎಷ್ಟು ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗಂಡ ತನಗೆ ಪ್ರಿಯನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾಳೆ!' ಎಂದು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಋಜುಸ್ವಭಾವದ ಪದ್ಮಾವತಿಗೇ ಒಂದು ಸಂದೇಹ. ಅದನ್ನವಳೇ ಎಲ್ಲರೆದುರಿಗೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾಳೆ—'ಆರ್ಯಪುತ್ರ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಇದ್ದನೇ ಎಂಬುದೇ ನನಗೆ ಸಂದೇಹವಾಗಿದೆ' ಎಂದು. ವಾಸವದತ್ತೆ ತಟ್ಟನೆ ಹೇಳಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ—

'ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇದ್ದ.' ಪದ್ಮಾವತಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ನೀನು ಹೇಗೆ ಬಲ್ಲೆ?' ಎಂದು. ಗಂಡನ ಮೇಲಣ ಪಕ್ಷಪಾತದಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮರೆತು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು ತಪ್ಪಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದಕೂಡಲೇ ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಸಂದೇಹ ಬಾರದಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ಅವನ ಪ್ರೀತಿ ಅಲ್ಪವಾಗಿದ್ದರೆ ಅವಳು ಸ್ವಜನರನ್ನು ತೊರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.' ಮೂರು ಜನ ಹೆಂಗಸರು ಸೇರಿ ಮಾತಿಗೆ ಆರಂಭಿಸಿದಾಗ ಅದು ಯಾವ ಕಡೆ ಹೇಗೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗದು. ಚೇಟಿ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ನೀನೂ ವೀಣೆ ಕಲಿಯುವುದಾಗಿ ನಿನ್ನ ಪತಿಗೆ ಹೇಳು'

ಪದ್ಮಾ—ನಾನು ಹೇಳಿ ಆಯಿತು.

ವಾಸವ—ಅದಕ್ಕೆ ಏನು ಉತ್ತರ ಬಂತು?

ಪದ್ಮಾ—ಏನೂ ಹೇಳದೆ, ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಟ್ಟು ಸುಮ್ಮನಾಗಿಬಿಟ್ಟ.

ವಾಸವ—ಅದರಿಂದ ನೀನು ಊಹಿಸುವುದೇನು?

ಪದ್ಮಾ—ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ನೆನೆದು, ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದಿಂದ ನನ್ನೆದುರಿಗೆ ಅಳಲಿಲ್ಲ, ಎಂದು. ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಎಷ್ಟೋ ಸಮಾಧಾನ. 'ಇದು ನಿಜವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ನಾನೆಷ್ಟು ಧನ್ಯ!' ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.

ಈ ವೇಳೆಗೆ ವಿದೂಷಕನೊಡನೆ ಉದಯನನೂ ಅದೇ ಪ್ರಮದವನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಪದ್ಮಾವತಿಯಿಂದ ಕ್ಷಣಕಾಲದ ಅಗಲಿಕೆಯೂ ಅವನಿಗೆ ಸಹಿಸಲು ಕಷ್ಟಕರವಾಗಿದೆ. ವಿದೂಷಕ ಪದ್ಮಾವತಿಯೆಲ್ಲಿರಬಹುದೆಂದು ಹುಡುಕಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಾರಸಪಂಕ್ತಿ ಉದ್ದಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಹೋಗುವುದನ್ನು ವಿದೂಷಕನೂ ರಾಜನೂ ಗಮನಿಸಿ ಬೆರಗಾಗುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆಯ ಕಡೆ ಅಲ್ಲೇ ಇದ್ದ ಚೇಟಿಯೂ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಗಮನವನ್ನು ಅತ್ತ ಸೆಳೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಆಕಡೆ ತಿರುಗಿದಾಗ ಉದಯನನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಗಂಡನನ್ನೇ ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ಈಗ ಇಕ್ಕಟ್ಟು. ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಾರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಗಂಡನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದೇ? ಅಥವಾ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನು ತನ್ನನ್ನೇ ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವಾಗಲೂ ಅವನನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸಖಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದುಬಿಡುವುದೇ? ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಬಿಟ್ಟುಹೋದರೆ, ಮೊದಲಿನಿಂದ ಪರಪುರುಷರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರೋಷಿತಭರ್ತೃಕೆಯಾಗ ಅವಳು ಅಲ್ಲಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ? ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಲೋಚಿಸಿ

ವಾಸವದತ್ತೆಗಾಗಿ ಅವಳೊಡನೆಯೇ ಇದ್ದು ಬಿಡುವುದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಅಲ್ಲೇ ಇದ್ದ ಲತಾಮಂಟಪದೊಳಗೆ ಮರೆಯಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಇತ್ತ ವಿದೂಷಕ ಶೇಫಾಲಿಕಾಗುಚ್ಛಗಳು ಕುಯ್ದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಹೊರಟುಹೋಗಿರಬೇಕೆಂದು ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹೂಗಳ ಸೊಬಗನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ನೋಡಿ ಆನಂದಿಸಿ ಅಲ್ಲೇ ಇದ್ದ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು, ಅದು ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಕಾದಿದ್ದುದರಿಂದ ಲತಾಮಂಟಪದೊಳಗೇ ಹೋಗೋಣವೆಂಬ ವಿದೂಷಕನ ಸಲಹೆಯಮೇಲೆ ರಾಜನೂ ಅತ್ತ ಸಾಗುತ್ತಾನೆ. 'ಮುಂದೇನು, ಹೀಗಾದರೆ?' ಎಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಕುತೂಹಲ ಇತ್ತ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅತ್ತ ಪದ್ಮಾವತಿ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ 'ಇನ್ನೇನು ಗತಿ ಹೀಗಾದರೆ?' ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಚೇಟಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನಮತಿ. ಲತಾಮಂಟಪದ ದ್ವಾರದಬಳಿ ಇದ್ದ ಒಂದು ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲಿದ್ದ ದುಂಬಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಗಾಬರಿಯಿಂದ ಹಾರಾಡುವಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ವಿದೂಷಕ ಅವಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಹೊರಗಡೆಯೇ ರಾಜನೊಡನೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. 'ಸದ್ಯ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಅಲ್ಲೇ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನಲ್ಲ!' ಎಂದು ಪದ್ಮಾವತಿ ಸಮಾಧಾನ ಪಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಉದಯನನನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುತುಂಬ ನೋಡಿದ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ 'ಸದ್ಯ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಸ್ವಸ್ಥಶರೀರದಿಂದಿದ್ದಾನಲ್ಲ!' ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವಾದರೂ ಕಣ್ಣುಗಳು ಕಂಬನಿಗೂಡುತ್ತವೆ. ಚೇಟಿ ಅದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ, 'ದುಂಬಿಗಳ ಹಾರಾಟದಿಂದ ಕಾಶಪುಷ್ಪಗಳ ಧೂಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಹೀಗಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಸುಳ್ಳು ಕಾರಣ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಂಬುವ ಸರಳಮನಸ್ಸಿನ ಪದ್ಮಾವತಿ ಅದನ್ನೂ ನಂಬುತ್ತಾಳೆ.

ವಿದೂಷಕ ಉದಯನ ಇವರಿಬ್ಬರ ನಡುವೆ ನಿರಾತಂಕವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಏಕಾಂತವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಮೌನವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವುದಕ್ಕಾಗುತ್ತದೆಯೇ? ವಿದೂಷಕ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ, ಸರಿಯಾದ ಪೀಠಿಕೆ ಹಾಕಿ—

'ನಿನಗೆ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚು ಇಷ್ಟ? ಆಗಿನ ವಾಸವದತ್ತೆಯೋ, ಈಗಿನ ಪದ್ಮಾವತಿಯೋ?'

'ಇಂತಹ ಬಹುಮಾನಸಂಕಟದಲ್ಲೇಕೆ ನನ್ನನ್ನು ಸಿಕ್ಕಿಸುತ್ತೀ?'

'ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಹೇಳಯ್ಯ, ಒಬ್ಬಳು ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದಾಳೆ, ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ.'

'ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ; ನಾನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಬಾಯಾಳಿ.'—ಉದಯನ ಏನು

ಹೇಳುತ್ತಾನೋ ಎಂದು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾದಿದ್ದ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ಈ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಅವನ ಹೃದಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ವಾಸವ ದತ್ತೆಯ ಮನೋಭಾವ ಹೇಗಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನಂತು ಭಾಸ ವಾಚಕ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಊಹೆಗೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ವಿದೂಷಕನ ನಿರ್ಬಂಧ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. 'ನಿಜ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ನಮ್ಮ ಸ್ನೇಹದ ಮೇಲೆ ಆಣೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿ, ವಿದೂಷಕ ಉದಯನನ ಬಾಯಿಂದ ಉತ್ತರ ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೆ—

'ರೂಪ ಶೀಲ ಮಾಧುರ್ಯಗಳಿಂದ ಪದ್ಮಾವತಿಯೇನೋ ನನಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಗೆ ಯಾದವಳೇ! ಆದರೂ ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನವಳು ಸೆಳೆದು ಕೊಳ್ಳಲಾರಳು.'

ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸಮಾಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾರವೇ ಇಲ್ಲ. 'ನನ್ನ ಈ ಪರಿಖೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲೂ ಬಹಳ ಗುಣವಿದೆ' ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಬಗೆಗೆ ಉದಯನನಾಡಿದ ಮಾತು ಚೇಟಿಗೆ ಹಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಯನನನ್ನು 'ಅದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರ' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಉದಯನನನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿ 'ಈಗಲೂ ಆರ್ಯೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಸದಾಕ್ಷಿಣ್ಯನೇ ಅಲ್ಲವೆ?' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಈ ಮಾತು ತುಂಬ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಗಿ 'ನಿನ್ನ ಕುಲೋನ್ನತಿಗೆ ತಕ್ಕ ಮಾತು' ಎಂದು ಅಭಿನಂದಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಈಗ ರಾಜನ ಸರದಿ. ವಿದೂಷಕನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ—'ನೀನು ಹೇಳು; ನಿನಗೆ ಯಾರು ಇಷ್ಟ—ಆಗಿನ ವಾಸವದತ್ತೆಯೋ? ಈಗಿನ ಪದ್ಮಾವತಿಯೋ?'

ವಿದೂಷಕನೂ ಮೊದಲು ಉತ್ತರ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜನ ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೂ ಮಣಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಕೊನೆಗೆ 'ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಸ್ವಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಹೇಳುವುದಾಗಲಿ' ಎಂದಾಗ ವಿದೂಷಕ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—"ಹಾಗಾದರೆ ಈಗ ಹೇಳು ತ್ತೇನೆ; ಕೇಳು. ನನಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆ ಇಷ್ಟ. ದೇವಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ತರುಣಿ, ಸುಂದರಿ, ಕೋಪವಿಲ್ಲದವಳು, ನಿರಹಂಕಾರಿ, ಮಧುರಭಾಷಿಣಿ, ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರೆ. ಇನ್ನೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಗುಣವೆಂದರೆ, ರಸವತ್ತಾದ ಭೋಜನದೊಡನೆ 'ಆರ್ಯವಸಂತಕ ಎಲ್ಲಿಹೋಗಿದ್ದನೋ!' ಎಂದು ನನ್ನನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡು ಬರುತ್ತಾಳೆ."

ವಿದೂಷಕನ ಈ ಮಾತು ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಮುಗುಳ್ನಗೆ ಮೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಘೊಳ್ಳೆಂದು ನಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಭಾಸನ ಹಾಸ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ವಾಸವದತ್ತೆಯೂ 'ವಸಂತಕ, ಇದು ನೆನಪಿರಲಿ' ಎಂದು ತನ್ನೊಳಗೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ರಾಜನೂ ಹಳೆಯ ನೆನಪಿನ ಗುಂಗಿನಲ್ಲಿ 'ಇರಲಿ, ವಸಂತಕ, ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೇವಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ವಿದೂಷಕ ರಾಜನ ಮರೆವನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡಲೋ ಎಂಬಂತೆ 'ಅಯ್ಯೋ ವಾಸವದತ್ತೆಯೆ! ಎಲ್ಲಿಯ ವಾಸವದತ್ತೆ? ಅವಳೆಂದೋ ಸತ್ತುಹೋದಳಲ್ಲವೆ?' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ರಸಮಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸಾಗಿದ್ದ ಸಂಭಾಷಣೆ ತಟ್ಟನೆ ನಿಂತುಹೋಗಿ, ರಾಜನಿಗೆ ಆಗಿನ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಅರಿವು ಮರಳಿ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿನ ವಾತಾವರಣವೇ ಬದಲಾಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ 'ಎಂತಹ ರಮಣೀಯವಾದ ಕಥಾಯೋಗ ಇವನಿಂದ ತಪ್ಪಿಹೋಯಿತಲ್ಲ!' ಎಂದು ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮರುಗುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ 'ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕೇಳುವ ಈ ಬಗೆಯ ಮಾತು ಅದೆಷ್ಟು ಪ್ರಿಯ!' ಎಂದು ಒಳಗೇ ಹಿಗ್ಗುತ್ತಾಳೆ. 'ಬದ್ಧಮೂಲವಾದ ಅನುರಾಗ ತೊರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ನೆನೆದಂತೆಲ್ಲಾ ದುಃಖ ಹೊಸಹೊಸದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿಸಿ ಹರಿಸಿ ಮನಸ್ಸು ಹಗುರಾಗಬೇಕು.' ಎಂದು ಉದಯನನೂ ತನ್ನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿದೂಷಕನಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಮುಖವೆಲ್ಲ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ತೊಯ್ದಿರುವುದನ್ನು ವಿದೂಷಕ ಕಂಡು ಮುಖ ತೊಳೆಯಲೆಂದು ನೀರು ತರಲು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಉದಯನನೂ ಮುಖ ತಗ್ಗಿಸಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸಮಯ ಸಾಧಿಸಿ 'ಈಗ ಹೊರಟು ಹೋಗೋಣ' ಎಂದು ಪದ್ಮಾವತಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ನೀನು ಇಲ್ಲೇ ನಿಲ್ಲು. ಉತ್ಕಂಠಿತನಾಗಿರುವ ಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ನಾನು ಮಾತ್ರ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ. ಇರುವುದಕ್ಕೂ ಮನಸ್ಸು, ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ಹೊರಟುಹೋಗಬೇಕೆಂದೂ ಮನಸ್ಸು. ಆದರೆ ಈಗ ಹಿಂದಿನಂತಹ ಇಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಹಾಗಾದರೆ ನಾನು ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಲೆ?' ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಅವಳ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು, ಉದಯನನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮರೆಯಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಅಷ್ಟುಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿದೂಷಕನೂ ನಳಿನೀ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ನೀರುತಂದು ನೋಡುತ್ತಾನೆ,—ಉದಯನನ ಬಳಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ! 'ಇದೇನು ವಸಂತಕ?' ಎಂದು ಕೇಳಿಯೂ ಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. ವಿದೂಷಕನಿಗೋ ಗಾಬರಿ. ಇದು ಇದು, ಇದು ಇದು ಎಂದು ಮೊದಲು ತಡವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಗಾಳಿಗೆ ತೂರಿಬಂದ ಕಾಶಪುಷ್ಪದ ಧೂಳು ಬಿದ್ದು ಪ್ರಭುವಿನ ಮುಖ ಕಂಬನಿಗೊಂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ

ತೊಳೆಯಲು ಈ ನೀರು ತೆಗೆದುಕೊ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ನಿಜಸ್ಥಿತಿ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಪದ್ಮಾವತಿ 'ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರನಾದ ಪ್ರಭುವಿನ ಪರಿಜನರೂ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರರೇ' ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ 'ಆರ್ಯಪುತ್ರನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ' ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ರಾಜನಿಗೂ ಗಾಬರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದೂಷಕನ ಸಲಹೆಯ ಮೇಲೆ ಅವನೂ ಕಾಶಪುಷ್ಪದ ಧೂಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಕಾರಣವನ್ನೇ ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ, ಅಂತರಂಗವಾಗಿ 'ಹೊಸದಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ಹುಡುಗಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡಾಳು. ಇವಳೇನೋ ಧೀರಸ್ವಭಾವದವಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಕಾತರಗೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ವಭಾವ' ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮದವನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನೆಮ್ಮದಿ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರಬೇಕು? ವಿದೂಷಕ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—'ಅಪರಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಗಧರಾಜನನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತರು ಕಾಣಲು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ನೀನೂ ಅಲ್ಲಿರುವುದು ಉಚಿತ. ಸತ್ಕಾರವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಸತ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡರೇನೇ ಪ್ರೀತಿ ಬೆಳೆಯುವುದು.' ರಾಜನೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ತೆರಳುತ್ತಾ 'ಉಪಕಾರ_ಸತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ಮಾಡುವವರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಇದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಮನಗಾಣುವವರು ವಿರಳ' ಎಂದು ವಿದೂಷಕನ ಮಾತನ್ನೇ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

'ರಮಣೀಯವಾದ ಕಥಾಯೋಗ'ವುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ ಈ ರೀತಿ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಲತಾಮಂಟಪದೊಳಗಿರುವ ಪ್ರೇಮಿಗಳ ಸಲ್ಲಾಪವನ್ನು ಹೊರಗಿರುವವರು ಹೊಂಚು ಕೇಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಇಂತಹ ಮಧುರ ಕಥಾಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ. ಅವೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಯಃ ಭಾಸನ ಈ ಕಥಾಸಂವಿಧಾನದ ಅನುಕರಣಗಳೆಂದರೂ ತಪ್ಪಾಗದು. ನಾಟಕವು ನಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು, ಮನಸ್ಸಿನ ಒಳತೋಟಿಯನ್ನು, ಮಾನವ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ರಸಮಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕೈಗನ್ನಡಿಯೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಕಥೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಲೇ ಹೋಗಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಧಿಯಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಭಾಸನ ಈ ನಾಟಕದ ನಾಲ್ಕು ಐದನೆಯ ಅಂಕಗಳು ನಿದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ.

* * *

ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ನಾಟಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ 'ರಮಣೀಯ ಕಥಾಯೋಗ'ಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಐದನೆಯ ಅಂಕ ವಿರಹಿಪ್ರೇಮಿಗಳ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾನುಭವವೊಂದನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ರಮಣೀಯವಾದ ಸಂವಿಧಾನ ಕೌಶಲಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಭಾಸನಿಗೇ ಈ ಅಂಕ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು.

ಇದನ್ನು ಅವನೇ ಸ್ವಪ್ನಾಂಕವೆಂದು ಕರೆದನೋ ಇತ್ತೀಚಿನವರು ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರಿಟ್ಟರೋ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಇದು ಮಾತ್ರ ನಿಜ. ಸ್ವಪ್ನಾಂಕ ಈ ನಾಟಕದ ಕೆನೆಯಿದ್ದಂತೆ ನಾಟಕ ನೋಡಿದಮೇಲೂ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಳಿಯದೆ ಯಾವಜ್ಜೀವ ನಿಲ್ಲುವಂತಹುದು ಇದರಲ್ಲಿನ 'ಸ್ವಪ್ನ'. ಆ 'ಸ್ವಪ್ನ' ವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಅನುಭವಿಸಿದ ಉದಯನ ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ವಿಚಾರ ಹೇಳಬೇಕೆ? ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೇ ನಾಟಕಕ್ಕೆ 'ಸ್ವಪ್ನನಾಟಕ' 'ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತನಾಟಕ' ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥವೂ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವೂ ಆದ ಹೆಸರನ್ನು ಭಾಸನೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆಂಬುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ.

ಈ ಸ್ವಪ್ನಾಂಕವನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಅಭಿನಯಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಈ ಅಂಕದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಪ್ರವೇಶಕ ಅಳವಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಚೇಟಿ ಪದ್ಮಿನಿಕೆ ಅವಸರವಸರವಾಗಿ ಮಧುರಿಕೆಯೆಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಚೇಟಿಯನ್ನು ಕರೆದು 'ಭರ್ತೃದಾರಿಕೆ ತುಂಬ ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ, ಬೇಗ ಹೋಗಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ತಿಳಿಸು. ಈ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದೊಡನೆ ಅವಳೇ ಬಂದುಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. ರಮಣೀಯವಾದ ಕಥೆ ಹೇಳಿ ನೋವು ಸಹ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಸಮುದ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಗೆ ಹಾಸಿದೆ' ಎಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಮಧುಕರಿಕೆ ಅತ್ತ ಹೋದಮೇಲೆ ಪದ್ಮಿನಿಕೆ 'ವಿದೂಷಕನನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಮಾಡಲಿ?' ಎಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು 'ಇದೇನು ಪದ್ಮಿನಿಕಾ? ಇಲ್ಲಿ?' ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ಪೀಡಿತಳಾಗಿರುವಳೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಮುದ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಯ್ಯೆ ರಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನೂ ಪ್ರಭುವಿಗೆ (ಉದಯನನಿಗೆ) ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿ, ತಲೆಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಮುಲಾಮನ್ನು ತರಲು ಪದ್ಮಿನಿಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾಳೆ.

ಉದಯನನು, ಎರಡನೆಯ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದರೂ, ತನ್ನ ಮೊದಲ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಅವಂತಿರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನೂ ಅವಳ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಅವಳು ಸತ್ತುಹೋದ ಬಗೆಯನ್ನೂ ನೆನೆಯುತ್ತಾ ಚಿಂತಾಕ್ರಾಂತನಾಗಿರುವಾಗಲೇ ವಿದೂಷಕ ಬಂದು ಪದ್ಮಾವತಿ ಶೀರ್ಷವೇದನೆಯಿಂದ ದುಃಖಿತಳಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲೇ ಪತ್ನೀವಿಯೋಗದಿಂದ ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾಗಿದ್ದವನು, ಆ ಗಾಯವೇ ಇನ್ನೂ ಮಾಸಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಿಯೆಯಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಹಳೆಯ ಶೋಕ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಂದವಾಗಿತ್ತೊ ಎನ್ನುವಂತಿದ್ದಾಗ, ಈ ಸಮಾಚಾರ ಕೇಳಿ 'ಈ ಹೆಂಡತಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ

ಹೋಗಿಬಿಡುವಳೋ?' ಎಂದು ಹೆದರುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಹೆಂಡತಿ ವಾಸವದತ್ತೆ ಶ್ಲಾಘ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅನುರೂಪೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೆಯ ಹೆಂಡತಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ರೂಪಸಂಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸುಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದವಳು. ಇವಳನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದೋ ಎಂದು ಗಾಬರಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಮುದ್ರಗೃಹಕದಲ್ಲಿ (ಅವಳ) ಶಯ್ಯೆ ರಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನರಿತು ವಿದೂಷಕನನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನೆಟ್ಟಗೆ ಅಲ್ಲಿಗೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಉದಯನ ಸಮುದ್ರಗೃಹ ತಲಪುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕತ್ತಲಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಒಳಗೆ ಸಣ್ಣ ದೀಪ ಮಾತ್ರ ಉರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಆದರ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲ ತೋರಣದ ಮಾಲೆ ಅಲ್ಲೇ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಗಾಳಿಗೆ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ವಿದೂಷಕ ಕಂಡು ಹಾವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆದರೆ ರಾಜ ನಿಜಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಅರಿವುಮಾಡಿಕೊಡಲು ಇಬ್ಬರೂ ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ವಿದೂಷಕ ಸುತ್ತನೋಡಿ 'ಪದ್ಮಾವತಿ ಬಂದು ಹೊರಟುಹೋಗಿರಬೇಕು' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ರಾಜ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—'ಇಲ್ಲ; ಇನ್ನೂ ಬಂದೇ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ; ನೋಡು ಹಾಸುಗೆ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಕುಗ್ಗಿಲ್ಲ; ಹೇಗೆ ಹಾಸಿತ್ತೋ ಹಾಗೆ ಸಮನಾಗಿದೆ. ಮೇಲುಹೊದಿಕೆಯೂ ಕದಲಿಸಿಲ್ಲ. ತಲೆದಿಂಬು ಮುದುಡಿಹೋಗಿಲ್ಲ; ತಲೆನೋವಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಔಷಧಗಳಿಂದ ಮಾಸದೆ ನಿರ್ಮಲವಾಗಿದೆ. ರೋಗದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿವಿಲೋಭನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಅಲಂಕಾರವೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ರೋಗದಿಂದ ಹಾಸುಗೆ ಹಿಡಿದವರು ಇಷ್ಟು ಬೇಗ ಹೊರಟು ಹೋಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ.'

'ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಇದೇ ಹಾಸುಗೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅವಳ ಬರುವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸು.'

'ಆಗಲಿ. (ಅಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು) ಮಿತ್ರ, ನಿದ್ದೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಯಾವುದಾದರೂ ಕಥೆ ಹೇಳಯ್ಯ.' ವಿದೂಷಕನು ಹೇಳುವ ಕಥೆ ಮತ್ತಿನ್ನೇನು? 'ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಅಂತ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಅಲ್ಲಿ ತುಂಬ ರಮಣೀಯವಾದ 'ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ' ಗಳು......'ರಾಜನು 'ಉಜ್ಜಯಿನಿಯೇ?' ಎಂದು ದುಃಖ ಮರುಕಳಿಸಿದವನಾಗಿ, ವಾಸವದತ್ತೆ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಿಂದ ಹೊರಡುವಾಗ ಸ್ವಜನರನ್ನಗಲಲಾರದೆ ತನ್ನ ಎದೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಮುಖವಿಟ್ಟು ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿಸಿದ ಕರುಣಪೂರ್ಣ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನೂ, ತಾನು ಅವಳಿಗೆ ವೀಣೆಪಾಠ ಕಲಿಸುವಾಗ ವೀಣೆಯ ತಂತಿಯಮೇಲೆ ಗಮನವೇ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾ ವೀಣೆ ನುಡಿಸುವಂತೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕೈಬೆರಳು ಆಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ ನೆನೆಯುತ್ತಾನೆ. ವಿದೂಷಕ ಬೇರೊಂದು ಕಥೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು 'ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ ಎಂಬ ಒಂದು ನಗರ, ಅಲ್ಲಿ ಕಾಂಪಿಲ್ಯನೆಂಬ ರಾಜ'

ಎಂದು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಜ ಅದನ್ನು 'ಕಾಂಪಿಲ್ಯ ಎಂಬ ನಗರ, ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ ಎಂಬ ರಾಜ' ಎಂದು ತಿದ್ದುತ್ತಾನೆ. 'ಹಾಗೋ? ಸ್ವಲ್ಪ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ಇರು' ಎಂದು ವಿದೂಷಕ ಅದನ್ನೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ರಾಜ ಆ ಹಾಸುಗೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಮಲಗಿ ನಿದ್ದೆಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಾದಮೇಲೆ ವಿದೂಷಕ ಇದನ್ನು ಕಂಡು, ಅಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಚಳಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ತನಗಾಗಿ ಮೇಲುಹೊದಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ತರಲು ತನ್ನ ಬಿಡಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಆ ವೇಳೆಗೆ ಚೇಟಿಯೊಬ್ಬಳು ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಸಮುದ್ರಗೃಹದವರೆಗೆ ಕರೆತಂದು 'ನೀನು ಒಳಗೆ ಹೋಗು. ನಾನು ತಲೆಗೆ ಹಚ್ಚಲು ಮುಲಾಮನ್ನು ತರುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಒಳಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೋಡುತ್ತಾಳೆ. ತೀರ ಮಂದಪ್ರಕಾಶದ ದೀಪವೊಂದಿದೆ. ಹಾಸುಗೆಯಮೇಲೆ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಮಗ್ಗುಲಾಗಿ, ಮಂಚದಮೇಲೆ ಹಾಸಿದ ಹಾಸುಗೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವ (ವಾಸವದತ್ತೆಯ ನಿರೀಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ) ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ! ಪರಿಜನರದು ಎಂತಹ ಪ್ರಮಾದ! ಸ್ವಸ್ಥವಿಲ್ಲದ ಪದ್ಮಾವತಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲೋ ಹೊರಟುಹೋಗಿದ್ದಾರಲ್ಲ! ಎಂದು, ಬೇರೆಲ್ಲಾದರೂ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರೆ 'ಇವಳ ಸ್ನೇಹ ಇಷ್ಟೇನೆ' ಎಂದುಕೊಂಡಾಳು ಪದ್ಮಾವತಿ ಎಂದು, ಅದೇ ಹಾಸುಗೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಕುಳಿತುಕೊಂಡೊಡನೆ ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಏನೋ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಹ್ಲಾದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇದೇಕೆ ಇಂದು ಹೀಗಾಗುತ್ತಿದೆ?' ಅಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಹಾಸುಗೆಯ ಒಂದು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಅವಳು ಮಲಗಿ ಒಂದು ಅರ್ಧ ಹಾಸುಗೆ ಬರಿದಾಗಿ ಬಿಟ್ಟದ್ದುದು ತಾನೂ ಅಲ್ಲಿ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳಲೆಂದೇ ಇರಬಹುದೆಂದುಕೊಂಡು ವಾಸವದತ್ತೆ ಅಲ್ಲೇ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದು ಎಷ್ಟು ಸಹಜ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಕೃತಕತೆಯ ಸೋಂಕೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಭಾಸ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವನೆಂಬುದನ್ನು. ಅಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವವನ ಮುಖ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಿದ್ದು ಮಂದವಾದ ಆ ದೀಪ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ತನ್ನ ನಿರೀಕ್ಷೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಉದಯನ ಮಲಗಿರುವುದು ಗೋಚರವಾಗದಿದ್ದುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಲೀ ಅಸಹಜತೆಯಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಅವಳ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಅಷ್ಟು ಖಚಿತ

28

ವಾಗಿತ್ತು. ಸಾಲದುದಕ್ಕೆ ಆಗ ಚಳಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ವಿದೂಷಕನ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸಿ ಉದಯನ ವೈತುಂಬ ಹೊದೆದುಕೊಂಡು ಮಲಗಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಭಾಸ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪದ್ಮಾವತಿಯೊಡನೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸ್ನೇಹ ಗಾಢವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ವಾಸವದತ್ತೆ ಮೊದಲು ಅವಳ ಹಾಸುಗೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಕುಳಿತು ಬಳಿಕ ಅಲ್ಲೇ ಮಲಗಿಕೊಂಡದ್ದು.

ರಾಜನು ಕನವರಿಸಲಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಮಾತು, ಧ್ವನಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಕಿವಿಯಮೇಲೆ ಬಿದ್ದೊಡನೆ ಅವಳು ಗಾಬರಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ. 'ಇದು ಆರ್ಯಪುತ್ರ! ಪದ್ಮಾವತಿಯಲ್ಲ!' ಎಂದು ವಾಸ್ತವಾಂಶ ಅರಿತವಳಾಗಿ 'ಅವನೆಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಬಿಟ್ಟನೋ? ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮಹಾಪ್ರಯತ್ನವೆಲ್ಲ ಎಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಫಲವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತೋ? ಎಂದು ಕಳವಳಗೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ರಾಜ ಪುನಃ ಕನವರಿಸುತ್ತಾನೆ—'ಹಾ! ಅವಂತಿರಾಜಪುತ್ರಿ!' ಕನಸಿನಲ್ಲೂ, ನನಸಿನಲ್ಲೂ ಅವನಿಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯದೇ ಧ್ಯಾನ! ರಾಜನು ಕನವರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಈಗ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಅರಿವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರದೇಶವೂ ಆಗ ನಿರ್ಜನವಾಗಿತ್ತು. ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾದ ಅವಕಾಶ ಲಭ್ಯವಾಗಿತ್ತು. 'ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನೋಡಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಹೃದಯವನ್ನೂ ತಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಅವನು ಮುಖ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾ ನಿಂತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಅವನು ಪುನಃ ಕನವರಿಸುತ್ತಾ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

'ಹಾ ಪ್ರಿಯೆ! ಹಾ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯೆ! ಮಾತಾಡು.'

'ಮಾತಾಡುತ್ತಿದ್ದೇನಲ್ಲ, ಸ್ವಾಮಿ'

'ಕೋಪಗೊಂಡಿದ್ದೀಯೇನು?'

'ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ; ದುಃಖಿತಳಾಗಿದ್ದೇನೆ.'

'ಕೋಪವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದೇಕೆ ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ?'

'ಇದಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನೇನು?'

'ವಿರಚಿಕೆಯ ನೆನಪಾಯಿತೇನು?'

'ಛಿ! ಇಲ್ಲೂ ವಿರಚಿಕೆಯೆ?' (ಈ ವಿರಚಿಕೆ ಒಬ್ಬ ಚೇಟಿ. ಅವಳೊಡನೆ ಉದಯನನೊಂದುದಿನ ಸರಸವಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ವಾಸವದತ್ತೆ ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡು ಅವನಮೇಲೆ ಕುಪಿತಳಾಗಿದ್ದಳು.) ವಾಸವದತ್ತೆ ಈಗಾಗಲೇ ಅಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ನಿಂತುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಳು. ಯಾರಾದರೂ ನೋಡಿದರೆ ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಒಲ್ಲದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಹೊರಡಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮಂಚ

ದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ರಾಜನ ತೋಳು ಇಳಿಬಿದ್ದಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿಟ್ಟು ಹೋಗೋಣವೆಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಮಲಗಿದ್ದರೂ ಅವನನ್ನು ಮುಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ. ನಿರ್ಬಾಧವಾದ ಅವಕಾಶ ದೊರೆತಿರುವಾಗ ಪತಿಯ ಹಸ್ತ ಸ್ಪರ್ಶಸುಖವನ್ನು ಅದೇಕೆ ಪಡೆಯಬಾರದು? ಅವನ ತೋಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಯಾರ ಮುಟ್ಟಿ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಅದರಿಂದ ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿನ ಸಂತೋಷವಾಗಿತ್ತೋ ಅದು ಊಹಿಸಲು ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ರಾಜನಂತು ಪ್ರಿಯೆಯ ಹಸ್ತಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ರೋಮಾಂಚಗೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಸವದತ್ತೆ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡು (ಅವಳ ಮುಖ ಬಾಗಿಲಕಡೆಗೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅವನು ನೋಡಿರಲಾರ) 'ನಿಲ್ಲು ನಿಲ್ಲು ವಾಸವದತ್ತೆ' ಎಂದು ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಾಗಿಲ ಕಡೆಗೆ ಧಾವಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿದ್ದೆಗಣ್ಣಿನ ಮಬ್ಬಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಅವನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಬಾಗಿಲ ಕದ ಬಡಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಜ ನಿರಾಶನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ವಿದೂಷಕ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನು ಅವನಿಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆ ಬದುಕಿದ್ದಾಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕವನು 'ಎಲ್ಲಿಯ ವಾಸವದತ್ತೆ? ಅವಳೆಂದೋ ಸತ್ತುಹೋದಳು!' ಎಂದು ಪೇಲವವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ರಾಜನು ತಾನು ಮಲಗಿದ್ದಾಗ ಅವಳೇ ಬಂದು ತನ್ನನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋದಳೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ವಿದೂಷಕ ನಂಬುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— 'ಇದು ಅಸಂಭಾವ್ಯ. ಸ್ನಾನಘಟ್ಟಗಳ ವಿಚಾರ ಕೇಳಿಬಿಟ್ಟು ಅದನ್ನೇ ಯೋಚಿಸುತ್ತಾ ಮಲಗಿದ್ದಾಗ ನೀನು ಅವಳನ್ನು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಂಡಿರಬೇಕು.' ರಾಜನಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇರಬಹುದೋ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ವಿದೂಷಕ ತಿರುಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

'ವಯಸ್ಯ, ಈ ಊರಲ್ಲಿ ಅವಂತಿಸುಂದರಿ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಿಣಿಯಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳನ್ನು ನೀನು ಕಂಡಿರಬೇಕು.'

'ಇಲ್ಲವಯ್ಯಾ. ಸ್ವಪ್ನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚೆತ್ತಾಗ ತನ್ನ ಚಾರಿತ್ರವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಡಿಗೆಯನ್ನೂ ಹಚ್ಚದಿದ್ದ ಉದ್ದವಾದ ಮುಂಗುರುಳುಗಳುಳ್ಳ ಅವಳ ಮುಖವನ್ನು ಕಣ್ಣಾರ ಕಂಡೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವಳು ನನ್ನ ಈ ತೋಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಎತ್ತಿ ಮಂಚದಮೇಲಿಟ್ಟದ್ದು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ರೋಮಾಂಚ ನಿಂತಿಲ್ಲ.' ಅದಕ್ಕೆ ವಿದೂಷಕ, ಇದೆಲ್ಲ ಅನರ್ಥಕಾರಿ ಚಿಂತೆ. ಅರಮನೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ ಬಾ, ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಕಾಂಚುಕೀಯನೊಬ್ಬ ಬಂದು ವತ್ಸರಾಜನ ಅಮಾತ್ಯ ರುಮಣ್ವಂತನು ದೊಡ್ಡ ಸೇನಾ

ಸಮೂಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಆರುಣಿಯನ್ನೆದುರಿಸಲು ಬಂದಿರುವುದಾಗಿಯೂ ದರ್ಶಕನ ಸೈನ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಾಗಿಯೂ ವತ್ಸರಾಜನು ಮುಂದಿನ ಏರ್ಪಾಟನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿದೂಷಕನೊಡನೆ ರಾಜನು ಕೂಡಲೇ ಅರಮನೆಗೆ ತೆರಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಆರುಣಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಸಹಾಯಸಂಪತ್ತಿ ಒದಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯ ಪುನಃ ಲಭಿಸಿದಂತೆಯೇ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಉದ್ದೇಶವೂ ಈಡೇರಿದಂತೆಯೇ. ಅಂದರೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯೂ ಪುನಃ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಮಯ ಸಮೀಪಿಸಿದಂತೆಯೇ— ಎಂದೂ ಸೂಚಿತವಾದಂತಾಯಿತು. ಕಥಾವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಾರಸ್ಯ ರಮಣೀಯತೆ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ತಲುಪಿ ಮುಂದಿನ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

* * *

ಆರನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸುವುದು ಭಾಸನ ಸಂವಿಧಾನ ಕೌಶಲ, ಕಥೆಯ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲೂ ಅವನು ಮೂಡಿಸಿರುವ ಅಕೃತ್ರಿಮ ರಮಣೀಯತೆ. ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಜಯಿಸಿ ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದುದನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಹಾಸೇನನೂ ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿನಂದನಾ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬ ಕಾಂಚುಕೀಯ ಮತ್ತು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಧಾತ್ರಿಯ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ಬರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ, ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆಯೇ ನಷ್ಟವಾಗಿಹೋಗಿದ್ದ ಅವಳ ಘೋಷವತಿ ವೀಣೆ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಯಾದೃಚ್ಛಿಕವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಅದನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಘೋಷವತಿ, ನೀನೇನೋ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಅವಳನ್ನು ಕಾಣೆನಲ್ಲ!' ಎಂದು ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿದೂಷಕನು ಅವನನ್ನು ಸಂತೈಸಲು ವೃಥಾ ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಚಿರಪ್ರಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ನನ್ನ ಕಾಮ ಈಗ ವೀಣೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾರಿಗೆ ಈ ಘೋಷವತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತೋ ಆ ದೇವಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣೆ' ಎಂದು ರಾಜ ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾಗಿ ವಿದೂಷಕನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆ ವೀಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು 'ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಂದ ಇದನ್ನು ಸರಿಮಾಡಿಸಿ ಬೇಗ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾಸೇನನ ಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ರೈಭ್ಯನೆಂಬ ಕಾಂಚುಕೀಯನೂ ವಸುಂಧರೆ ಎಂಬ ಧಾತ್ರಿಯೂ ರಾಜನನ್ನು ಕಾಣಲು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಕಾಣುವಾಗ ಪದ್ಮಾವತಿಯೂ ತನ್ನ

ಜತೆಯಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ವತ್ಸರಾಜ ಅವಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿಗೇ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. 'ಆರ್ಯಪುತ್ರನ ಎರಡನೆ ಹೆಂಡತಿ' ಎಂದು ತನ್ನ ಬಗೆಗೆ ಮಹಾಸೇನನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಉದಾಸೀನರಾಗಿದ್ದರೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಪದ್ಮಾವತಿ ಮೊದಲು ಹಿಂದೆಗೆದರೂ, 'ಪತ್ನಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾದವರಿಗೂ ಅವಳನ್ನು ನೋಡಲವಕಾಶ ಕೊಡುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬಹುದೋಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ರಾಜನು ಹೇಳಲು, ಅವಳೂ ಅವನ ಜತೆಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಾಳೆ. 'ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ನಾನೇನೋ ಅಪಹರಿಸಿಬಿಟ್ಟೆ, ಆದರೆ ಅವಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ. ಭಾಗ್ಯದ ಅಸ್ಥಿರತೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ನನ್ನ ಗುಣಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಆಘಾತವುಂಟಾಗಿ, ತಂದೆಗೆ ಕೋಪವುಂಟುಮಾಡಿದ ಮಗನಂತೆ, ಇವರು ಏನು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಎಂದು ಭೀತನಾಗಿದ್ದೇನೆ.' ಎಂದು ರಾಜನು ತನ್ನ ತವಕವನ್ನು ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಮುಂದೆ ತೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದಕ್ಕವಳು 'ಕಾಲ ಬಂದುಬಿಟ್ಟಾಗ ಯಾವುದನ್ನು ತಾನೆ ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ?' ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ ಧಾತ್ರಿ ಇಬ್ಬರೂ ರಾಜನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆತರಲ್ಪಟ್ಟು ಕುಶಲ ಸಂಭಾಷಣೆಯಾದಮೇಲೆ ಮಹಾಸೇನನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಕಾಂಚುಕೀಯ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ—'ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯ ಪುನಃ ಸ್ವವಶವಾದುದು ಸಂತೋಷ. ಹೇಡಿಗಳಿಗೂ ಅಶಕ್ತರಿಗೂ ಉತ್ಸಾಹವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪ್ರಾಯಃ ಉತ್ಸಾಹಿಗಳಿಂದಲೇ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವುದು' ಎಂದು. ಅಂಗಾರವತಿಯು ಉದಯನನ ಕುಶಲ ಕೇಳಿದಳೆಂದು ವಸುಂಧರೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಆದಕ್ಕೆ, ಷೋಡಶಾಂತಃಪುರಜ್ಯೇಷ್ಠೆಯೂ, ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಪುಣ್ಯಮಯಿ ದೇವತೆಯೂ, ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸದಿಂದ ದುಃಖಾರ್ತಳಾಗುತ್ತಿದ್ದವಳೂ ಆದ ಅಂಗಾರವತಿಯ ಮೇಲೆ ಅಪಾರ ಗೌರವವಿಟ್ಟಿದ್ದ ವತ್ಸರಾಜ—'ಕುಶಲವೇ? ತಾಯಿ, ಈ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಕುಶಲ!' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಕಾಂಚುಕೀಯ 'ಮೃತ್ಯುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ? ಹಗ್ಗ ಕಿತ್ತುಹೋದರೆ ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಯಾರು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಸುಂಧರೆ ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯ ಸಂದೇಶ ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆ—'ವಾಸವದತ್ತೆಯಂತು ಸತ್ತುಹೋದಳು. ಮೊದಲಿನಿಂದ ನೀನೂ ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳಂತೆಯೇ. ಏನೋ ಚಪಲತೆಯಿಂದ ಮದುವೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಹೊರಟುಹೋದೆ. ನಾವಂತು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಚಿತ್ರಪಠಗಳನ್ನಿಟ್ಟೇ ವಿವಾಹೋತ್ಸವ ನಡೆಸಿಬಿಟ್ಟೆವು. ಇದೋ ಆ ಚಿತ್ರಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಸಂತೈಸಿಕೊ.' ಈ ಸಂದೇಶ ಕೇಳಿ ರಾಜನಿಗೆ ನೂರು ರಾಜ್ಯ ಲಾಭವಾದುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಪದ್ಮಾ

ವತಿಗೆ ಆ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ನೋಡುತ್ತಾಳೆ. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಚಿತ್ರಕ್ಕೂ ತನ್ನ ಸಖಿ ಆವಂತಿಕೆಗೂ ಇರುವ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಬೆರಗಾಗಿ ರಾಜನ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅದೂ ರಾಜನಂತೆಯೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಚಿತ್ರವೂ ಅವಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—'ಆರ್ಯಪುತ್ರ, ಈ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಹೋಲುವವಳು ಇಲ್ಲೇ ಇದ್ದಾಳೆ.' ರಾಜನಿಗೆ ಅವಳನ್ನು ನೋಡುವ ಕುತೂಹಲ ವುಂಟಾಗಲು, ಆವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೊಬ್ಬನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಕ್ಷೇಪವಾಗಿಟ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಅವನೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ) ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತನ್ನ ತಂಗಿಯನ್ನು ಪದ್ಮಾವತಿಯಿಂದ ಹಿಂದೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಂದಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಧ್ವನಿ ವತ್ಸ ರಾಜನಿಗೆ ಪರಿಚಿತವೆಂಬಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ಆವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರುತ್ತಾಳೆ. ರೈಭ್ಯನನ್ನೂ ವಸುಂಧರೆಯನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಿಗಳನ್ನಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸುವಂತೆ ಪದ್ಮಾವತಿಗೆ ವತ್ಸರಾಜ ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ. ವಸುಂಧರೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಗುರುತು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾಳೆ. ಯೌಗಂಧ ರಾಯಣನೂ ತನ್ನ ನಿಜರೂಪದಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನ ಜಯಕಾರಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಪರಮಾಶ್ಚರ್ಯ! ತನ್ನ ಕಣ್ಣನ್ನು ತಾನೇ ನಂಬಲಾರ. 'ಅವಳು ಪುನಃ ನನಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದೆಂದರೆ ಇದೇನು ಸತ್ಯವೋ, ಸ್ವಪ್ನವೊ? ಹೀಗೆಯೇ ಹಿಂದೊಂದು ಸಲ ಇವಳನ್ನು ಕಂಡು ವಂಚಿತನಾಗಿದ್ದೇನೆ,' ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವಿ ವಾಸವ ದತ್ತೆಯನ್ನು ರಾಜನಿಂದ ಅಗಲಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಬೇಡುತ್ತಾನೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ತಿಳಿಯದೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಸಖಿಯಂತೆ ಕಂಡುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ ತಲೆಬಾಗಿ ಮನ್ನಿಸಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾಳೆ.

ಎಲ್ಲರ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಭಾಸ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದರೂ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ವಿಚಾರವನ್ನೇನೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ; ಎಂದಿನಂತೆ ನಮ್ಮ ಊಹೆಗೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿ ದ್ದಾನೆ. ಅವಳ ಸಂತೋಷ ಅಷ್ಟು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ, ಅನುಭವೈಕವೇದ್ಯ. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಕುಶಲವನ್ನು ಮಹಾಸೇನ-ಅಂಗಾರವತಿಯರಿಗೆ ನಿವೇದಿಸಲು ಎಲ್ಲರೂ, ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು, ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ತೆರಳುವುದೆಂಬ ತೀರ್ಮಾನದೊಡನೆ ಈ ನಾಟಕ, ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಂಡ ರಮಣೀಯ ವಾದ ಅನುಭವದಂತೆ, ಪರಿಸಮಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

* * *

ಸಂವಿಧಾನ ಕೌಶಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಪಾತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲೂ ಭಾಸನದು ಪಳಗಿದ ಕೈ. ಅವನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಕತೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಜೀವಂತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದ ಒಳತೋಟಿಯನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಕಣ್ಣಮುಂದೆ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಕೆಲವೇ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಅಸಾಧಾರಣ ಶಕ್ತಿ ಭಾಸನಲ್ಲಿ ಮೈಗೂಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನ ಪಾತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಎಲ್ಲರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರು. ಅಲ್ಲದೆ ಭಾಸನು ಬಳಸುವ ಪಾತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ತೀರ ಕಮ್ಮಿ. ಆವಶ್ಯಕತೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒಂದು ಪಾತ್ರವೂ ಅವನ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಪಾತ್ರಗಳ ಮಾತೂ ಹಾಗೆಯೇ ಹಿತಮಿತವಾದುವು. ಭಾಸನ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ವಂತು ಅನ್ಯಾದೃಶ. ಪ್ರಾಯಃ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣದಕಡೆಯೂ ಗಮನ ಹರಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನಾಟಕಕಾರರೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಬಹು ದಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಕಾರ ಭಾಸನೊಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗದು. ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಕಾರರ ದೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲ ಯಾವಾಗಲೂ ರಸಪರಿಪೋಷದಕಡೆಯೇ. ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ಅವರಿಗೆ ಅಪ್ರಕೃತ. ಭಾಸನೊಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಎರಡನ್ನೂ ನಾವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಬಹುದು.

ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತದಲ್ಲಿನ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನೇ ನೋಡಿ. ಪದ್ಮಾವತಿ, ವಾಸವ ದತ್ತೆಯರ ಚಿತ್ರಣ ಜೋಡಿಯಾಗಿಯೇ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಬಂದು ಇಬ್ಬರ ಸಹಜಗುಣಗಳೂ ಪಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ. ವಯಸ್ಸು, ರೂಪ, ಲೋಕಾನುಭವದಲ್ಲಿನ ಭಿನ್ನತೆಯ ಜತೆಯಲ್ಲೇ ಅವರಿಬ್ಬರ ಉನ್ನತಕುಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಉದಾತ್ತ ನಡೆನುಡಿ, ಔದಾರ್ಯ, ಏನು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾರ ಮನಸ್ಸು ನೋಯುತ್ತದೋ ಎಂಬ ಭಾವನೆ, ಎಲ್ಲವೂ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಒಬ್ಬಳು ಇನ್ನೂ ಕನ್ಯೆ, ಆಮೇಲೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದವಳು. ಇನ್ನೊ ಬ್ಬಳು ಪ್ರೌಢೆ, ಪ್ರೇಮದ ಸವಿ ಕಂಡವಳು. ಇಬ್ಬರೂ ಪತಿಪ್ರಾಣರು, ಸಪತ್ನಿ ಯರು. ಇಬ್ಬರ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಅವರ ಪತಿಯ ಭಾವನೆ, ವಿದೂಷಕನಂತಹ ಸಾಮಾನ್ಯನ ಭಾವನೆ ಏನು ಎಂಬುದನ್ನೂ ಭಾಸ ಅವರ ಬಾಯಲ್ಲೇ ಆಡಿಸಿ ಅವರ ಚಿತ್ರಣ ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಎನ್ನುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭಾಸನದು ವಿಶೇಷ ಗಮನ ವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಚೇಟಿಯೊಬ್ಬಳೂ ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ನಾಯಿಕೆಯರಷ್ಟೇ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ. ಅವಳಲ್ಲೂ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಮೂಡು

ವಂತೆ ಭಾಸ ಅವಳ ನಡೆನುಡಿಯನ್ನು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾಟಕ ನೋಡಿಯಾದಮೇಲೆ, ಓದಿಯಾದಮೇಲೆ, ಅದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿನ ತಪೋವನದ ಚಿತ್ರ, ಅಲ್ಲಿ ಬರುವ ತಾಪಸಿ, ಕಾಂಚುಕೀಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾಂಚುಕೀಯ ರೈಭ್ಯ, ಧಾತ್ರಿವಸುಂಧರೆಯವರೆಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಒಂದೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ತ್ವ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ ಅವರ ಮಾತೂ, ಅವರು ಎಷ್ಟೇ ಅಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವಾಗಿರಲಿ, ಮರೆಯಲಾಗದಂತಹವು. ತಾಪಸಿಯಾಡುವ 'ತಪೋವನ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಗೃಹ' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನಾಗಲಿ, ರೈಭ್ಯನಾಡುವ 'ಹಗ್ಗ ಕಿತ್ತುಹೋದಾಗ ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವವರಾರು?' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನಾಗಲಿ, ಮರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವೆ?

ವಿದೂಷಕನ ಅಹಿತಕರವಲ್ಲದ ಮಿತವಾದ ಹಾಸ್ಯವೂ, ಎಂದೂ ಮರೆಯಲಾಗದ ಶಯ್ಯಾಗೃಹ ಸಾರಸಪಂಕ್ತಿ ಶೇಫಾಲಿಕಾಕುಸುಮಸಮೃದ್ಧಿಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳೂ, ರಾಜ ಬಿಟ್ಟುಹೋದ ಲಾವಣಕವು ಚಂದ್ರ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೊಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಆಕಾಶದಂತೆ, ಭಾಗ್ಯಪಂಕ್ತಿ ಚಕ್ರಾರಪಂಕ್ತಿಯಂತೆ, ವಿದೂಷಕನ ಹೊಟ್ಟೆಯ ತೊಳಸು ಕೋಗಿಲೆಯ ಕಣ್ಣೊಳಸಿನಂತೆ ಮುಂತಾದ ಅಸಾಧಾರಣ ಉಪಮಾನಗಳೂ ನಾಟಕದ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಮನಃಪಟದಮೇಲೆ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತನಾಟಕದ ರಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತು. ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರವೇ ಪ್ರಧಾನರಸವೆಂಬುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಈ ರಸದಲ್ಲೂ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಇತರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿನ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೂ ಈ ನಾಟಕದ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಗುವುದಕ್ಕೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಮುಗುಳ್ನಗೆ ನಗುವುದಕ್ಕೂ ಇರುವಷ್ಟೇ ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರೇಮ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದುದು, ನೈಜವಾದುದು, ಆಂತರಿಕವೂ ಅವ್ಯಾಜಸುಂದರವೂ ಆದುದು. ಗಂಡುಹೆಣ್ಣಿನ ಪ್ರೇಮ ಕಾಮಪ್ರೇರಿತವಾಗಿರುವುದು ಸಹಜವೇ ಆದರೂ, ಅದರ ಛಾಯೆಯನ್ನೂ ಭಾಸ ಇಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸದೆ, ಪದ್ಮಾವತೀ–ವಾಸವದತ್ತೆ–ಉದಯನರ ಸಂವೃತಪ್ರೇಮವನ್ನು ಮಧುಮಧುರವೆಂಬಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿ ಸಹೃದಯರೆಲ್ಲರ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

Sanskrit works with English Translation, &c.

DRAMA

	Rs.	P.
BHĀSA's Pañcarātram *(Revised Fourth Edition)*	4	50
„ Abhiṣekanāṭakam *(„ 4th Edition–1966)*	4	00
„ Svapna-vāsavadattam *(„ 2nd Edition–1966)*	6	00
„ Pratimā-nāṭakam	4	00
„ Karṇabhāram *(Revised Edition)*	1	25
„ Ūrubhaṅgam of Bhāsa *(1966)*	3	00
KĀLIDĀSA's Mālavikāgnimitram *(Revised Edition)*	4	25
„ Abhijñāna-s'ākuntalam do	5	00
„ Vikramorvas'iyam do	5	00
H[illegible]ṢA's Ratnāvali	3	00
VIS'ĀKHADATTA's Mudrārākṣasam	4	25

CHAMPU

	Rs.	P.
CAMPŪ-RĀMĀYAṆAM—Ayodhyā-kāṇḍa	2	50
do Araṇya-kāṇḍa	2	75
do Kiṣkindhā-kāṇḍa *(1966)*	2	50
NĪLAKAṆṬHA-VIJAYAM Chapter III	2	25

PROSE

	Rs.	P.
BĀṆA's Kādambarī: Pūrvabhāga (Parts I & III) no stock		
do (Part II)	3	00
do (Part IV)	2	50
do (Parts V & VI) each	2	75
do Mahās'vetā-vṛttānta Eng. Trans. only	2	50

POETRY

	Rs.	P.
KĀLIDĀSA's Kumārasambhavam Canto III	2	25
do Canto V	2	50
do Canto VI	2	50
KĀLIDĀSA's Raghuvams'am— Canto IV	1	12
do Canto VI	2	60
do Canto XIII	2	50
do Canto XIV	2	50
AS'VAGHOṢA's Buddhacaritam— Canto I	2	50
do Canto III	2	50
BHARTṚHARI's Nītis'atakam *(Revised Edition 1966)*	2	00

GENERAL

	Rs.	P.
Outlines of the History of Classical Sanskrit Literature *(Revised Edition)*	5	00